

148463

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TABERÎ TEFSİRİ'NDE GARÎBU'L-KUR'AN

DOKTORA TEZİ

Hüseyin AKYÜZOĞLU

Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEFSİR

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Veli ULUTÜRK

148463

MART- 2004

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TABERÎ TEFSİRİ'NDE GARÎBU'L-KUR'AN

DOKTORA TEZİ

Hüseyin AKYÜZOĞLU

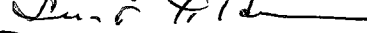
Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEFSİR

Bu tez 09/ 03 / 2004 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Veli ULUTÜRK
Jüri Başkanı

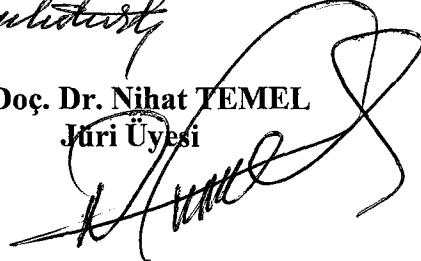
Prof. Dr. Suat YILDIRIM
Jüri Üyesi

Prof. Dr. Ali ERBAŞ
Jüri Üyesi

Doç. Dr. Nihat TEMEL
Jüri Üyesi

Doç. Dr. Muhammed AYDIN
Jüri Üyesi

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim nazil olan ilk ayetten itibaren bizzat Hz. Peygamber (sav) tarafından açıklanmaya başlamış, daha sonra Sahabe, Tabiîn, Tebe-i Tabiîn dönemlerinde tefsir faaliyetleri devam etmiştir. Nüzulünden 14 asır geçmesine rağmen hala ilk günkü tazeliğini muhafaza eden ebedî bir mucize olan Kur'an'ın nuruna ve rehberliğine ihtiyacımız her geçen gün daha da artmaktadır. Her yapı bir temel üzerine bina edilir. İlim sahası da bundan müstağni değildir. Geçmiş temel ilmî mirası bilmeden yeni ilimler inşa etmek mümkün görünmemektedir. O halde ilim sahasında, geçmiş ve bilhassa klasik eserler her zaman önemini koruyacaktır. İlk dönem Tefsir ilmi Meâni'l-Kur'an, Mecâzu'l-Kur'an, İ'rabu'l-Kur'an, Müşkulu'l-Kur'an, el-Vücûh ve'n-Nezâir ve Garîbu'l-Kur'an isimleriyle yazılan kitaplar üzerinde yoğunlaşmıştır.

İlk dönem tefsir tarihi içinde hicrî 3. asra damgasını vuran en mühim alimlerden biri de hiç şüphesiz Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'dir. Tez araştırma safhasında muhterem hocam Prof. Dr. Veli ULUTÜRK Bey'in teşvikiyle bu tezi seçme aşamasında Y.Ö.K'ün internet sitesinden Taberî ile ilgili yapılan tezleri araştırırken bu konuda yapılan çalışmaların iki elin parmaklarını geçmediğini gördük. Bu denli önemli bir alim hakkında yapılan çalışmaların azlığı bizim bu konuda çalışma yapmaya karar vermemizde etkili oldu. Netice de "Taberî Tefsiri'nde Garîbu'l-Kur'an" ismini verdiğimiz bu tez ortaya çıktı.

"Taberî Tefsiri'nde Garîbu'l-Kur'an" diye isimlendirdiğimiz tezimiz bir giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, Taberî'nin hayatı, eserleri ve tefsirini tanıttık. İkinci bölümde, Taberî Tefsirinde Garîbu'l-Kur'an başlığı altında Garîbu'l-Kur'an ilmini inceleyerek, Taberî'nin Garîp kelimeleri açıklarken kullandığı metodunu tespit etmeye çalıştık. Üçüncü bölümde ise bir misal teşkil etmesi için metodunun en önemli misallerinin bulunduğu ilk cüzlerdeki sûrelerden Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâide sûreleriyle, özellikle Mekkî ayetlerdeki kelime açıklamalarını ihtiva eden otuzuncu cüzdeki Nebe'-Nâs arasındaki sûrelerdeki açıklamaları Türkçe tercümeleriyle birlikte verdik.

Gerek konu tespitinde gerekse çalışmanın tüm aşamalarında destek gördüğüm ve bütün zorluklarda beni cesaretlendiren Danışman Hocam muhterem Prof. Dr. Veli ULUTÜRK Bey'e, tez izleme komitesinde fikirlerinden istifade ettiğim kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ali ERBAŞ ve Doç. Dr. Muhammed AYDIN Bey'lere, yol gösteren görüşleriyle değerli hocam Prof. Dr. Suat YILDIRIM Bey'e, Doç. Dr. Nihat TEMEL Bey'e ve burada isimlerini sayamadığım Sakarya İlahiyat Fakültesi'nin değerli hocalarına teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Hüseyin AKYÜZOĞLU

Sakarya-2004

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	IX
ÖZET.....	X
SUMMARY.....	XI
GİRİŞ.....	1
1. MUHAMMED B. CERİR ET-TABERÎ HAYATI ESERLERİ VE TEFSİRİ.....	8
1.1. HAYATI.....	8
1.1.1. İsim,Künye ve Nesebi.....	8
1.1.2. Doğumu.....	10
1.1.3. Yetiştği Çevre.....	11
1.1.4. Tahsili ve Yolculukları.....	11
1.1.5. İlmî Kişiliği.....	14
1.1.5.1. Tefsirciliği.....	15
1.1.5.2. Hadisçiliği.....	15
1.1.5.3. Fıkıhçılığı.....	17
1.1.5.4. Tarihçiliği.....	18
1.1.5.5. Dil ve Edebiyat Yönü.....	19
1.1.5.6. Hafızlığı ve Kur'an'ı Güzel Okuması.....	19
1.1.6. Mezhebi.....	20
1.1.7. Hocaları.....	20
1.1.8. Talebeleri.....	22
1.1.9. Vefatı.....	23
1.2. ESERLERİ.....	25
1.3. TEFSİRİ.....	31
1.3.1. Tefsirin İsmi.....	31
1.3.2. Tefsirin Önemi ve Muhtevası.....	32
1.3.3. Tefsirin Yazılması.....	33
1.3.4. Tefsirin Kaynakları.....	34
1.3.5. Ayetleri Tefsirdeki Metodu.....	36
1.3.5.1. Kur'an'ı Kur'an'la Tefsiri.....	37

1.3.5.2. Kur'an'ı Sünnetle Tefsiri.....	38
1.3.5.3. Kur'an'ı Sahabe Kavliyle Tefsiri.....	40
1.3.5.4. Kur'an'ı Arap Diliyle Tefsiri.....	41
1.3.5.4.1. Kur'an'ı Sarf ve Nahivle Tefsiri.....	41
1.3.5.4.2. Kur'an'ı Arap Şiiriyle İstişhâd Ederek Tefsiri.....	43
1.3.5.5. Kur'an'ı Sebeb-i Nüzûlle Tefsiri.....	44
1.3.6. Fıkhî Meselelerdeki Tutumu.....	45
1.3.7. İsrailiyyat Konusundaki Tutumu.....	46
1.3.8. Kıraatler Konusundaki Tutumu.....	48
1.3.9. Akîde (Kelam) İle Alakalı Konulardaki Tutumu.....	50
1.3.10. Tefsirin Dirayet Yönü.....	51
1.3.11 Tefsirin Baskıları.....	52
1.3.12 Tefsirin Muhtasar ve Tercümeleri.....	53
2. TABERÎ TEFSİRİ'NDE GARÎBU'L-KUR'AN.....	55
2.1. GARÎBU'L-KUR'AN VE ARAPÇA.....	55
2.1.1. Arap Dilinin Önemi.....	55
2.1.2. Arap Dilinin Aslı.....	57
2.1.3. Arap Kabileleri ve Lehçeleri.....	58
2.1.4. Garibu'l-Kur'an ve Semantik İlişkisi.....	59
2.2. GARÎBU'L-KUR'AN İLMİ.....	64
2.2.1. Garîb Kelimesinin Lügat ve İstilah Manaları.....	64
2.2.1.1. Lügat Manası.....	64
2.2.1.2. İstilah Manası.....	65
2.2.2. Garîb Kelimesi ve Türevlerinin Kur'an'da Kullanımı.....	65
2.2.3. Garîbu'l-Kur'an İlmi.....	66
2.2.4. Garîbu'l-Kur'an İlminin Doğuşu ve Gelişimi.....	68
2.2.5. Alimlerin Garîbu'l-Kur'an İlmi Hakkındaki Görüşleri.....	74
2.2.5.1. Kur'an'da Garîb Kelime Bulduğunu Kabul Edenler.....	75
2.2.5.2. Kur'an'da Garîb Kelime Bulduğunu Kabul Etmeyenler.....	76
2.2.5.3. Taberî'nin Garîbu'l-Kur'an Hakkındaki Görüşü.....	77
2.2.6. Garîbu'l-Kur'an İlmi Literatürü.....	80

2.3. TABERÎ'NİN GARÎBU'L-KUR'AN'DAKİ METODU.....	85
2.3.1.Genel Metodu.....	85
2.3.1.1. Sadece Kelimeyi Açıklamakla Yetinmesi.....	86
2.3.1.2 Kelimenin Açıklamasını Yapararak Rivayetleri Vermesi.....	87
2.3.1.3. Kelimenin Açıklamasını Yapararak Rivayetleri Verdikten Sonra Kelime Hakkında Tekrar Açıklama Yapması.....	88
2.3.1.4. Kelimenin Açıklamasını Yapararak Delil (Şiiri, Ayeti, Hadisi vb.) Getirdikten Sonra Rivayetleri Vermesi.....	89
2.3.1.5. Kelimenin Açıklamasını Yapararak (Şiiri, Ayeti, Hadisi vb.) Delil Getirdikten Sonra Rivayetleri Vermesi ve Tercihle Bulunması.....	91
2.3.1.6. Önce Rivayetleri Verip Sonra Kelime Hakkında Açıklama Yapması (Tercihle Bulunması).....	92
2.3.1.7. Kelimenin Farklı Kullanım ve Manalarını Vermesi.....	94
2.3.1.8. Tefsir Ettiği Ayetteki Manasını Vermesi.....	95
2.3.1.9. Nahivle Açıklaması ve İ'râb Vecihlerini Vermesi.....	96
2.3.1.10. Kelimenin Çekimini Vermesi.....	98
2.3.1.11. Kelimenin Aslını Vermesi	99
2.3.1.12. Kelimenin Müfredini veya Cemi'sini Vermesi.....	100
2.3.1.13. Daha Önce Zikrettiği Yere Atıfta Bulunması.....	101
2.3.1.14. Kıraat Farklılıklarına Göre Mana Vermesi.....	102
2.3.2. Kelimenin Kullanımına Delil Getirmesi.....	104
2.3.2.1. Ayeti Delil Getirmesi.....	104
2.3.2.2. Hadisi Delil Getirmesi.....	106
2.3.2.3. Sahabe Sözüünü Delil Getirmesi.....	107
2.3.2.4. Tâbiîn Sözüünü Delil Getirmesi.....	108
2.3.2.5. Şiiri Delil Getirmesi.....	109
2.3.3. Kullandığı Diğer Metotlar.....	111
2.3.3.1. Kelime Hakkındaki İcma'yı Vermesi.....	111
2.3.3.2. Kelimenin Kullanılış Sebebini Açıklaması.....	112
2.3.3.3. Kelimenin Kalıbını Vermesi.....	113

3. TABERÎ TEFSİRİ'NDEKİ GARÎBU'L-KUR'AN AÇIKLAMA

ÖRNEKLERİ.....	115
3.1. İLK CÜZ'LERDEKİ AÇIKLAMA ÖRNEKLERİ.....	115
3.1.1. FÂTİHA SÛRESİ.....	115
3.1.2. BAKARA SÛRESİ.....	120
3.1.3. ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ.....	164
3.1.4. NİSÂ SÛRESİ.....	174
3.1.5. MÂİDE SÛRESİ.....	186
3.2. OTUZUNCU CÜZ'DEKİ AÇIKLAMA ÖRNEKLERİ.....	194
3.2.1. NEBE' SÛRESİ.....	194
3.2.2. NÂZİÂT SÛRESİ.....	197
3.2.3. ABESE SÛRESİ.....	199
3.2.4. TEKVÎR SÛRESİ.....	201
3.2.5. İNFİTÂR SÛRESİ.....	203
3.2.6. MUTAFFİFİN SÛRESİ.....	203
3.2.7. İNŞİKÂK SÛRESİ.....	205
3.2.8. BÛRÛC SÛRESİ.....	206
3.2.9. TÂRIK SÛRESİ.....	207
3.2.10. Â'LÂ SÛRESİ.....	208
3.2.11. GÂŞİYE SÛRESİ.....	209
3.2.12. FECR SÛRESİ.....	210
3.2.13. BELED SÛRESİ.....	211
3.2.14. ŞEMS SÛRESİ.....	212
3.2.15. LEYL SÛRESİ.....	213
3.2.16. DUHÂ SÛRESİ.....	214
3.2.17. İNŞİRÂH SÛRESİ.....	214
3.2.18. TÎN SÛRESİ.....	214
3.2.19. ALAK SÛRESİ.....	215
3.2.20. KADİR SÛRESİ.....	216
3.2.21. BEYYİNE SÛRESİ.....	216
3.2.22. ZİLZÂL SÛRESİ.....	216
3.2.23. ÂDİYÂT SÛRESİ.....	217

3.2.24. KÂRÎ'A SÛRESİ.....	218
3.2.25. TEKÂSÛR SÛRESİ.....	218
3.2.26. ASR SÛRESİ.....	219
3.2.27. HÛMEZE SÛRESİ.....	219
3.2.28. FÎL SÛRESİ.....	220
3.2.29. KUREYŞ SÛRESİ.....	220
3.2.30. MÂ'ÛN SÛRESİ.....	220
3.2.31. KEVSER SÛRESİ.....	221
3.2.32. KÂFİRÛN SÛRESİ.....	221
3.2.33. NASR SÛRESİ.....	221
3.2.34. MESED SÛRESİ.....	221
3.2.35. İHLÂS SÛRESİ.....	222
3.2.36. FELAK SÛRESİ.....	222
3.2.37. NÂS SÛRESİ.....	223
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	224
KAYNAKLAR.....	229
ÖZGEÇMİŞ.....	241

KISALTMALAR

- a.y. : Aynı yer
as : Alehiysselam
age. : Adı geçen eser
b. : İbn, Bin
bkz. : Bakınız
çev. : Çeviren
h. : Hicrî
hk. : Hakkında
Hz. : Hazreti
m. : Milâdî
m.ö. : Milattan önce
M. Ü. : Marmara Üniversitesi
ra : Radıyallahu anh
sav : Sallallâhu aleyhi ve selem
SAÜ. : Sakarya Üniversitesi
tah. : Tahkîk
TDK : Türk Dil Kurumu
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
trc. : Tercüme eden
ts. : Tarihsiz
vb. : Ve benzerleri
vd. : Ve devamı
yay. : Yayınları

ÖZET

Anahtar Kelimeler: 1.Kur'an 2.Tefsir 3.Taberî 4.Câmiu'l-Beyân 5.Garîbu'l-Kur'an

Bu tez, Kur'an ilimleri (Ulûmu'l-Kur'an) içinde önemli bir yeri olan ilk dönem tefsir faaliyetleri arasında akla ilk gelen, Kur'an-ı Kerim'i anlama gayretlerinin ilk tezahürü Garîbu'l-Kur'an konusunun Taberî'nin "*Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'an*" isimli eseri ekseninde bir tetkikidir.

Bir giriş ve üç bölümden meydana gelen çalışmamızın birinci bölümünde Taberî'nin hayatı, eserleri hakkında bilgiler verilmiş, Tefsiri'nin tanıtımı yapılmıştır. İkinci bölümde Garîbu'l-Kur'an ilmi ele alınarak, Taberî'nin Tefsiri'nde Garîbu'l-Kur'an konusunda takip ettiği metod tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu unsurlar incelendikten sonra üçüncü bölümde ise bir misal teşkil etmesi için metodunun en önemli misallerinin bulunduğu ilk cüzlerdeki sûrelerden Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâide sûreleriyle, özellikle Mekkî ayetlerdeki kelime açıklamalarını ihtiva eden otuzuncu cüzdeki Nebe'-Nâs arasındaki sûrelerdeki açıklamaları Türkçe tercümeleriyle birlikte verilmiştir. Bu inceleme sırasında Taberî Tefsiri baştan sona okunarak garîb kabul ettiği kelimeler belirlenmiş, akabinde bu kelimeleri açıklarken hangi metotları kullandığı ortaya konmuştur. İlk iki bölümde ise başta tabakât kitapları olmak üzere, Tefsir ve Usûlü hakkında yazılmış eserlerden ve bilhassa Garîbu'l-Kur'an literatüründen istifade edilmiştir.

Sonuç itibariyle Garîbu'l-Kur'an ilminin Tefsir ve Kur'an ilimleri içerisinde fevkalade mühim bir yere sahip olduğu, ilk dönem Tefsir çalışmalarının esasını teşkil ettiği; başta kendisine Kur'an'ın inzal edildiği Hz. Peygamber (sav) olmak üzere Sahâbe, Tabiîn ve Taberî'ye gelinceye kadar geçen süreçte Tefsir alimlerinin çalışmalarının garîb kelimeler konusunda yoğunlaştığı müşahede edilmiştir. Konuyu Tefsirinde incelediğimiz Taberî'nin, Tefsirde takip ettiği genel üslubu gereği kendisinden önceki Tefsir görüşlerini toplayan bir ansiklopedi mahiyetinde olması sebebiyle farklı bir konumda bulunduğu ve garîb kelimelerin açıklaması konusunda kendine has orijinal bir metot geliştirdiği görülmektedir. Çalışmamızda, bir çok ilim dalında olduğu gibi, Taberî'nin, Garîbu'l-Kur'an konusunda da müracaat edilecek en önemli klasik kaynaklardan biri olduğu ortaya konuldu. Asırlara hitap eden, ebedî bir mucize olan Kur'an'ın anlaşılmasında Garîbu'l-Kur'an'la ilgili eserlerin ve Taberî Tefsiri'nin son derece mühim bir konumda buldukları ve günümüzde hâlâ istifade edilebilecek müracaat kaynaklarından oldukları açık bir şekilde görülmektedir.

SUMMARY

“The Notion of *Gharib al-Qur’an* in the Exegesis of al-Tabari”

Key Words: 1. Qur’an 2. Exegesis 3. al-Tabari 4. al-Jâmi al-Bayân 5. Gharib al-Qur’an

This thesis deals with one of the important topics of the Qur’anic sciences, namely the notion of *gharib al-qur’ân* in the exegesis (*al-Jâmi al-Bayân an Ta’wîl Ây al-Qur’ân*) of famous classical exegete, Ibn Jarir al-Tabari.

The thesis consists of one introduction and three chapters. The first chapter talks about the life and works of Tabari, especially his commentary in great detail. In the second chapter, we concentrate on the notion of *gharib al-qur’an*. Here we also give information about Tabari’s methodology in dealing with the *gharib al-qur’an* in his exegesis. Chapter three gives the examples and translation of Tabari’s usage of *gharib al-qur’an*.

Having read his exegesis from the beginning to end, we try to find what kind of words he considered as *gharib*, and then we show how he explained these obscure terms in his exegesis. It is also worth noting that we benefit from various sources such as biographical works, exegesis, methodological works to make comparison between his and other works concerning the *gharib al-qur’an*.

In conclusion, it is seen that the notion of *gharib al-qur’an* is a very important topic in the works of the exegesis and the methodology of exegesis. It is the main topic of earlier exegetical works. It is also observed that from the time of prophet onwards the scholars of the Qur’an focus primarily on the *gharib* terms of the Qur’an. The importance of Tabari, however lies in the feature of his encyclopedic exegesis in which he collect what he has found until his time. In addition, he also developed a new approach to the *gharib* terms. Consequently, his exegesis becomes a major work to be applied in this topic, therefore it is not wrong to say that in the understanding of this miraculous Book (the Qur’an), the importance of Tabari’s work preserve its status up to now.

GİRİŞ

Çalışmanın Önemi

Allah'ın insana bahşettiği ve onu diğer varlıklardan farklı kıldığı en önemli özelliği aklıdır. Aklın bir tezahürü olan düşünme ve sentez yapma kabiliyeti ancak ifade edildiğinde değer kazanmaktadır. Bu ise sadece dil vasıtasıyla mümkün olmaktadır. İnsan zihnindeki veriler, dilin kelimeleri üzerine yüklenen kavramlarla ortaya çıkmaktadır. Neticede insan kullandığı dil yardımıyla anlamakta, anlaşmakta ve kendini ifade edebilmektedir.

Malum olduğu üzere Kur'an-ı Kerim Arap Diliyle nazil olmuştur. Gramer yapısı, ses, fonetik, dilbilim, filoloji, edebiyat ve belagat özellikleri açısından orijinal özelliklere sahip olan, bu son ilahî kitabın dili üzerinde ciddi araştırmalar yapılması büyük bir ihtiyaç arz etmektedir.

Bir dili ve o dilin inceliklerini bilmeden o dille yapılan hitabı anlamak mümkün değildir. Özellikle bu dil kıyamete kadar hükmü baki kalacak insanlığın maddî, manevî ve ebedî saadetini ihtiva eden Kur'an-ı Kerim'in kendisiyle indirildiği dil olduğunda konu daha bir önem kazanmaktadır. Bize Allah'ın talimat ve buyruklarını anlatan muhatabı bulunduğumuz Kur'an-ı Kerim'i anlamamanın ilk ve en önemli yolu onun dilini çok iyi bilip kavramaktan geçer.

Bütün dilleri yaratan, zaten kendisi de kelam sıfatına sahip olan Allah, ebedî bir mucize olarak, son peygamberi Hz. Muhammed (sav)'e indirdiği kitabına dil olarak Arapça'yı seçmiştir. Bu, üzerinde düşünülmesi gereken son derece manidar bir husustur.

Kur'an-ı Kerim Arap dilinin en üstün özellikleriyle nazil olmuştur. Kullanılan bu dilin üslubu karşısında Arap Edebiyatının şaheserlerinin sahibi şairlerin bile dili tutulmuştur. Yine bu konuda söz sahibi edipler ve şairler onun belagat ve üslubu karşısında hayretlerini ifade ederek mucize olduğunu kabul etmişlerdir.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim kendi surelerinden en kısa suresine benzer bir surenin dahi meydana getirilemeyeceğini söyleyerek insanlara meydan okumuştur. 14 asırdır bu davete cevap veren olmamış, cevap vermeye kalkışanlar da gülünç duruma düşmüşlerdir. Bütün bunlar Kur'an-ı Kerim'in her yönüyle eşsiz ve mükemmel bir kitap olduğunu göstermektedir.

Kur'an'ı anlamak evvela onun kullandığı dili dolayısıyla kelimelerini anlamaktan geçer. Kelimelerin delalet ettiği manalar tam anlaşılmadan Kur'an da tam olarak anlaşılabilir. Belki de: “*Hiç şüphe yok ki o zikri, Kur'an'ı biz indirdik, onu koruyacak olan da biziz.*” (Hicr, 15/9) ayetindeki zikri yani Kur'an'ı korumaktan maksat, –akla ilk gelen husus olmasına rağmen- onu sadece lafızları, kelime ve harfleri yönüyle korumak değil aynı zamanda Kur'an'ın manasının korunmasıdır. Lafzı koruyup manayı yanlış te'villere açık bırakmak tam bir koruma olmasa gerektir. Tefsir tarihi incelendiğinde görülecektir ki Kur'an'ı kendi hevâ ve hevesine veya batıl mezhebine yada ilhadî bir anlayışa göre tefsir edenlerin tefsirleri hüsn-ü kabul görmemiş unutulup gitmişlerdir. Fakat kural ve geleneklere bağlı Kur'an'ın maksatlarını anlama konusunda samimi olan tefsirler halen elden ele dolaşmakta gerekli ilgi ve alakayı görmektedirler. Neticede Kur'an'ın korunması müstakim tefsir çizgisinin de korunması manasında anlaşılabilir.

Bu noktada manayı doğru anlama gayretlerinin en bariz misallerinden olan Garîbu'l-Kur'an'ların ne kadar önemli bir boşluğu doldurdıkları ve fevkalade mühim bir misyon ifâ ettikleri söylenebilir. Bu sebeplerden hareketle bu çalışmamızda Garîbu'l-Kur'an konusu Taberî Tefsiri esas alınarak incelenmiştir.

Çalışmanın Metodolojisi

Bilindiği üzere doktora tezleri bilime yenilik getirme, yeni bir bilimsel yöntem geliştirme veya bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama niteliklerinden birini yerine getirmek amacıyla yapılmaktadır. Biz Tefsir ilminde günümüze kadar gelinen bu noktada, herhangi bir konunun ana hatlarıyla incelenmesinden ziyade,

derinlemesine ve en ince detaylarına varıncaya kadar araştırılması gerektiğine inanıyoruz. Bu sebeple daha önce yapılan tezlerden hareketle (Razî'de Ulumu'l-Kur'an, Kurtubî Tefsiri'nde Sebeb-i Nüzul vb.) Garîbu'l-Kur'an konusu ve bu konunun ilk dönem tefsirlerinden Taberî'nin "Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'an" isimli tefsirinde ele alınışı detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Garîbu'l-Kur'an konusunu incelerken bu noktada Taberî'yi seçmemizin sebepleri kısaca şu şeklide özetlenebilir: Bilindiği üzere Taberî hicrî 3. asırda yaşamış önemli alimlerimizden biridir. İlgili bölümlerde temas edildiği gibi Taberî Tefsir, Hadis, Fıkıh, Tarih, Kelam, Kıraat gibi çağının bir çok ilminde mütehassıs bir ilim adamıdır. Tefsir ilmindeki en güzel meyvesini yazdığı "*Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'an*" isimli eseriyle vermiştir. Bu eserinde Kur'an lafızlarını kelime kelime ve ayet ayet ele almış ve bunları açıklayan bütün delilleri toplamış daha sonra da onlardan tercih ettiğini göstermiştir. Onun bu tefsiri Rivayet tefsirinin bütün özelliklerini göstermesinin yanında yaptığı tercihler sebebiyle Dirayet Tefsiri özelliklerini de ihtiva etmektedir. Onun bu eseri Hz. Peygamber (sav), Sahabe, Tabiîn ve kendisine kadar gelen tefsir görüşlerini toplayan bir ansiklopedi mahiyetindedir. Bu eser lügat, tarih, fıkıh, nahiv, kıraat, İslamî ve cahilî şiirler için de ilk ve tam bir kaynak teşkil etmektedir. Bu kısa malumat da gösteriyor ki bu tefsir, Tefsir Tarihi içerisinde mümtaz bir yere sahiptir. Bu çalışmada, Taberî Tefsiri esas alınarak bu kıymetli eserin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunulmuştur.

Ayrıca, Taberî'nin garîb kabul edip açıklama yaptığı kelimeleri tespit ederken çalışmanın başında her açıklama yaptığı kelimeyi konu etmeyi düşünürken okumanın ileri safhalarında bunun tefsiri yeniden yazmaya eşdeğer olduğu görüldüğünden danışman hocamızla yapılan istişareler neticesinde konunun sınırlandırılması uygun bulundu. Bu noktada -çalışmamızı asıl amacından çıkaracağı düşüncesiyle- Taberî'nin kelimenin manasını açıklamak için özel gayret sarfettiği yerleri almak, kelimeyi tefsir veya te'vil ettiği yerleri ise almamak prensip olarak kabul edildi. Mesela Bakara, 2/14 ayetinde شياطينهم kelimesini Taberî, küfürdeki reisleri, şer konusunda önderleri ve liderleri, müşrikler, münafıkların kâfir arkadaşları gibi manalarla tefsir etmektedir. Burada bizzat şeytan kelimesinin açıklaması değil onun tefsiri yapıldığından -

metodunun tespit edildiği bölümde de görüleceği gibi- bu ve buna benzer kelimeler garîb olarak kabul edilmedi.

Ayrıca bir kelimeyi garîb kabul edip etmeme hususunda İbn Abbas, İbn Kuteybe, Mekkî b. Ebi Talib, Rağîb el-İsfehânî, Ebu Hayyân, Muhammed Mahlûf vb. Garîbu'l-Kur'an müelliflerinin eserlerine de müracaat edildi.

Bu konuda bir çalışmaya karar verirken danışman hocam Veli Ulutürk Bey'i Taberî'nin bu konuda araştırılması gerektiği sonucuna sevkeden Ebû Yahyâ Muhammed b. Sumâdih et-Tucîbî'nin (v. 419 h.), *Muhtasar min Tefsîri'l-İmâm et-Taberî*, isimli eserinden istifade edildi. Ayrıca Abdurrahman Umeyre'nin genelde nahiv ve dil inceliklerini esas alarak hazırladığı *Dekâiku Lüğati'l-Kur'an fi Tefsîri İbn Cerîr et-Taberî* isimli eseri de bize yol gösterdi. Bu iki kitaptan ilki Taberî'nin muhtasarı ikincisi ise herhangi bir yorum yapmadan Tefsirdeki dil inceliklerini bir araya getiren bir eserdir.

Tezin asıl konusunu oluşturan Taberî'nin "*Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'an*" eseri, son baskılarından 1995 yılında 15 cilt halinde Beyrut'ta Daru'l-Fıkr tarafından basılan baskısından takip edildi. Bu baskı lüks ve temiz bir baskı olup harekelemesi, aslına uygunluğu ve hadis tahricleri Sıdkî Cemîl el-Attâr tarafından yapılmış, eş-Şeyh Halîl el-Meys tarafından takdim yazılmıştır. Eser yaklaşık olarak 10250 sayfadır.

Taberî Tefsiri'nin teze esas aldığımız bu baskısı dipnotta kullanılırken sadece "Taberî, Cüz, Sayfa" şeklinde belirtildi.

Tezimizin üçüncü bölümde ise bir misal teşkil etmesi için metodunun en önemli misallerinin bulunduğu ilk cüzlerdeki sûrelerden Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâide sûreleriyle, özellikle Mekkî ayetlerdeki kelime açıklamalarını ihtiva eden otuzuncu cüzdeki Nebe'-Nâs arasındaki sûrelerdeki açıklamaları Türkçe tercümeleriyle birlikte verilmiştir.

Bu bölüm şu esaslara göre şekillendirilmiştir:

Açıklanan kelimeler sûre ve ayet sırasına göre tertip edildi. En başta sûre ismi yazıldı akabinde açıklanan kelimenin ayet numarası ve kelimenin kendisi belirtildi. Kelime verilirken kullanım kolaylığı olması amaçlanarak Kur'an'da geçtiği şekilde verildi. Genelde verilen kelime tek başına yazıldı. Fakat mananın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaksa harf-i cer, ism-i mevsul, nefy ve nehy edatları da kelimeyle birlikte zikredildi.

Daha önce açıklama yaptığını belirttiği kelimeler hakkında tekrar açıklama yapıyorsa bu açıklamalar da verildi.

Açıklamanın alındığı yer ve ilave bilgiler dipnotta gösterildi.

Taberî Tefsiri'nin kullanılan baskısında bir kısım ciltlerde bir, bir kısmında iki, bir kısmında ise üç cüz bulunduğu ve her bir cüz müstakil olarak numaralandırıldığından dipnotta cilt yerine cüz numaraları verildi. Ciltlerde bulunan cüzlerin dağılımı aşağıdaki şekildedir:

1. cilt: 1. cüz
2. cilt: 2. cüz
3. cilt: 3 ve 4. cüzler
4. cilt: 5 ve 6. cüzler
5. cilt: 7 ve 8. cüzler
6. cilt: 9 ve 10. cüzler
7. cilt: 11 ve 12. cüzler
8. cilt: 13 ve 14. cüzler
9. cilt: 15 ve 16. cüzler
10. cilt: 17 ve 18. cüzler
11. cilt: 19, 20 ve 21. cüzler
12. cilt: 22, 23 ve 24. cüzler
13. cilt: 25, 26 ve 27. cüzler
14. cilt: 28 ve 29. cüzler
15. cilt: 30. cüz.

Tezin İçeriđi

“Taberî Tefsiri’nde Garîbu’l-Kur’an” diye isimlendirdiğimiz tezimizde ele aldığımız konunun daha iyi anlaşılabilmesi için tezin adında zikredilen üç ana unsur incelendi. Bu sebeple öncelikle Taberî, hayatı, eserleri hakkında bilgiler verilmiş, üzerinde çalışılan Tefsiri’in tanıtımı yapılmıştır.

Daha sonra tezin ana bölümlerinden biri olan ikinci bölümde Garîbu’l-Kur’an ilmi incelenmiş, bu ilim hakkında gerekli bilgiler verilmiştir. Bu bölümle ilgili olarak Taberî Tefsiri baştan sona kadar okunup özellikle mevzua esas kelimeler üzerinde durularak Taberî’nin yaptığı açıklamalar belirlenmiştir. Daha sonra Taberî’nin bu açıklamaları yaparken nasıl bir metod takip ettiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise başlangıçta tefsirin bütünündeki Garîbu’l-Kur’an açıklamalarının tek tek verilmesi düşünölmüş, fakat yazma aşamasında sadece ilk cüz’ün açıklamalarının 30 sayfayı aşması nazar-ı itibare alınarak tezin sınırlarını zorlayacağı düşüncesiyle, bu bölümün bir misal teşkil etmesi için metodunun en önemli misallerinin bulunduğu ilk cüzlerdeki sûrelerden Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâide sûreleriyle, özellikle Mekkî ayetlerdeki kelime açıklamalarını ihtiva eden otuzuncu cüzdeki Nebe’-Nâs arasındaki sûrelerdeki açıklamaları misal olarak Türkçe tercümeleriyle birlikte verilmiştir.

Tezin Amacı

Buraya kadar anlatılanlar bağlamında tezimizin genel amacını, Kur’an-ı Kerim’i, Taberî Tefsiri’ni esas alıp Garîbu’l-Kur’an kelimeleri yönüyle inceleyerek onu anlamaya bir nebze katkıda bulunmaya çalışmaktır, şeklinde özetleyebiliriz.

Yapılan bu çalışma neticesinde özellikle ölkemiz insanının Kur’an kelimelerini daha kolay anlayacağı ve Kur’an’ın evrensel mesajına daha iyi vakıf olacağı kanaatindeyiz. Hazırlanan bu tezde Taberî Tefsiri’nde Garîbu’l-Kur’an genel manada değil, detaylı

olarak ele alınıp tetkik edilmiştir. Bu sayede Taberî Tefsiri'ne ve Garîbu'l-Kur'an konusuna yeni bir bakış açısı kazandırıldığı düşünölmektedir. Ayrıca, Özellikle klasik Tefsir kaynaklarının bu şekilde farklı yönlerden incelenmesi gerektiği fikrine bir nebze katkıda bulunması ve daha sonra yapılacak çalışmalara küçük bir kapı açması bu tezin en büyük amaçlarındandır.

Taberî, daha önce de belirtildiği gibi yaşadığı asır olan hicrî 3. asra kadar gelen çalışmaları bir araya topladığı için bir ansiklopedi özelliği arz etmektedir. Bu sebeple, ilk dönem tefsir çalışmalarının üzerinde daha çok yoğunlaştığı Garîbu'l-Kur'an çalışmalarını da bir araya getirmesi yönüyle önemli bir kaynaktır. Dolayısıyla yapılan bu çalışma ilk üç asır tefsir çalışmalarının Garîbu'l-Kur'an yönüyle bir incelemesi de sayılabilir. Bu noktadan hareketle, Kur'an kelimelerinin, özellikle ilk dönemlerde nasıl anlaşıldığına ve Taberî'nin bu kelimelere nasıl mana verdiğine dair Tefsir faaliyetleri açısından önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu husus da tezin amacı noktasında mühim bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

1. MUHAMMED B. CERİR ET-TABERÎ HAYATI ESERLERİ VE TEFSİRİ

Bu bölümde Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin hayatı, eserleri ve Tefsiri hakkında gerekli bilgiler verilmiştir. Tezimizin konusu olan Taberî'nin hayatı, ilmî konularda te'lif ettiği eserleri ve bilhassa da Garîbu'l-Kur'an konusunu çalıştığımız "*Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'an*" isimli tefsiri tanıtılmıştır.

1.1. HAYATI

1.1.1. İsim, Künye ve Nesebi

Taberî'nin tam ismi şu şekildedir:

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Galib et-Taberî¹. Taberî'nin isminin "Muhammed" ve babasının isminin "Cerîr" olduğu konusunda ittifak vardır.

¹ Hatîbü'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (v. 463 h.), *Târihu Bağdâd*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Bağdat, Matbaatü's-Saâde, Mısır, 1349 h., 1931 m. II, 162; el-Cevzî, Tâcû's-Sünne Cemâluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (v. 597 h.), *el-Muntazam fî Tevârîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, tah. Sütheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan, 1415 h., 1995 m. VIII, 39. Taberî'nin hayatı eserleri ve tefsiri için bkz. el-Hamevî, Yakût (v. 626/1299), *Mu'cemu'l-Üdebâ*, Daru'l-Me'mûn, ts., XVIII, 40-94; el-Cezerî, İzzuddîn İbnü'l-Esîr (v. 630/1233), *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Dâru Sâdir, Beyrut, ts., II, 274; eş-Şeybânî el-Kiftî, Vezîr Cemaluddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Yûsuf b. İbrahim (v. 646 h.), *el-Muhammedûn mine's-Şuarâi ve Eş'âruhum*, tah. Riyad Abdulhamîd Murâd, 2. Baskı, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk, Beyrut, 1408 h., 1988 m., 263-265; en-Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref (v. 676-77/1278), *Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-Lüğât*, nşr. İdâretü't-Tibâati'l-Münîriyye, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, ts., I, 78,79; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (v. 681/1228), *Vefeyâtü'l-E'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, tah. İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut, ts., IV, 191,192; ez-Zehabî, Şemsuddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman (v. 748/1374), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, tah. Şuayb el-Arnaût, Ekrem el-Bûşî, 4. Baskı Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1406 h., 1986 m., XIV. 267-282; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-E'lâm*, tah. Ömer Abdusselâm Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts., s. 279, 286; ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 2. Baskı, Dâiretü'l-Mearifi'n-Nizâmiyye, Haydarâbâd, 1333 h., II, 251-255; ez-Zehabî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakâti ve'l-E'sâr*, tah. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Şuayb el-Arnaût, Salih Mehdî Abbâs, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1404 h., 1984 m., I, 264-266; ez-Zehabî, *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, tah. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, Lübnan, ts., III, 498, 499; es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek (v. 764/1362-63), *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 2. Baskı, Dâru'n-Neşr Firanziştâyiz, 1394 h., 1974 m., II, 284-287; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ el-Hâfîz (v. 774 h.), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tah. Ahmed Abdulvehhâb Fetîh, Dâru'l-Hadîs, Kahire, ts., XI, 155-157; İbnü'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed (v. 833), *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, nşr. G. Bergstraesser, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1402 h., 1982 m., II, 106-108; el-Askalânî, Şihabuddîn Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer (v. 852/1449), *Lisânü'l-Mizân*, 1. Baskı, Haydarâbâd, 1331 h., V, 100-103; el-Etâbekî, Cemaluddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağriberdî (v. 874 h.), *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûkü Mısır ve'l-Kâhire*, Vizâretü's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-Kavmî el-Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-Amme li't-Te'lif ve't-Tercemeti ve't-

Fakat dedesinin ismini İbnü'l-Cevzî ve Bedrüddin Aynî, “Kesîr” olarak tespit ederken; Hatîb el-Bağdâdî, Yâkût el-Hamevî, Taceddîn es-Sübkî, Nevevî ve Zehebî gibi alimler dedesinin ismini “Yezîd”, dedesinin babasını ise “Kesîr” olarak kaydetmektedirler.²

Muhammed b. Cerîr'in isminden daha çok meşhur olan nisbesi et-Taberî'dir. Bu nisbe Taberistân'a mensubiyeti bildirir. Taberistân en büyük şehri Âmul -ki Taberî'nin doğum yeridir- olan pek çok şehri içine alan büyük bir eyalettir. Buraya bir çok alim nisbet edilir. Bunlardan birisi de Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî'dir.³

Tibâati ve'n-Neşr, ts., III, 205; ed-Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed (v. 945 h.), *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, ts., II, 110-118; el-Hanbelî, Ebu'l-Felâh Abdulhay İbnü'l-İmâd (v. 1089 h.), *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ehbârin min Zeheb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., II, 260; eş-Şehbânî, Sekîne, *Muhtasar Târihi Dimeşk li'bni Asâkir*, Dâru'l-Fikr, ts., XXI, 59-63; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v. 310), *Târihu't-Taberî Târihu'r-Rusülü ve'l-Mülük*, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 6. Baskı, Dâru'l-Mearif, ts., I, 5-32; Hacı Halife, Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, nşr. Şerefuddîn Yaltkaya, Vekâletü'l-Mearifi'l-Celîle fi Matbaatiha'l-Behiyye, İstanbul, 1360 h., 1941 m., I, 437; el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin Esmâu'l-Müellifin ve Asâru'l-Musannifin*, 3. Baskı, Mektebetü'l-İslâmiyye ve'l-Ca'ferî Tebrîzî, Tahran, 1387 h., 1967 m., s. 26, 27; Sezgin, Fuat, *Tarihu't-Türâsi'l-Arabî*, Arapçaya trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî, İdâretü's-Sekâfetü ve'n-Neşr bi'l-Camia, 1403 h., 1983 m., II, 159-168; ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-E'lâm Kâmûsu Terâcimi'l-Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabî ve'l-Müsta'ribin ve'l-Müsteşrikin*, 9. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, Lübnan, 1990, VI, 69; es-Seyravân, Abdulazîz İzzuddîn, *Mu'cemu Tabakâti'l-Huffâz ve'l-Müfessirîn mea' Dirâsetin ani'l-İmâm es-Suyûtî ve Müellefâtihî*, Alemu'l-Küttüb, 1. Baskı, Beyrut, 1404 h., 1984 m., s. 153; Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Saade ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzûati'l-Ulûm*, Dâru'l-Küttübi'l-Hadîse, tah. Kamil Kamil Bekrî, Abdulvehhâb Ebu'n-Nûr, ts., I, 252, 253, II, 315, 316; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Küttübi'l-Arabiyye*, Mektebetü'l-Müsennâ, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, ts., IX, 147, 148; Heyûtü, Muhammed Hasan, *el-İctihâd ve Tabakâtü Müctehidi's-Şâfiyye*, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1409 h., 1988 m., s. 73-76; Cevdet Bey Merhûm, Dâru'l-Fünûn Sabık Tefsir Müderrisi, *Tefsir Tarihi*, Ahmed Kamil Matbaası, İstanbul, 1972, s. 91; el-Cebûrî, Ebu'l-Yekzân b. Atiyye, *Dirâsât fi't-Tefsîr ve Ricâlihî*, 2. Baskı Dâru'n-Nedveti'l-Cedîde, Beyrut, Lübnan, 1406 h., 1986 m., s. 88-95; el-Hansârî el-İsbehânî, el-Mirzâ Muhammed Bâkır el-Mûsevî, *Ravdâtü'l-Cennât fi Ahvâli'l-Ulemâi ve's-Sâdât*, tah. Esedullah İsmâiliyyân, Mektebetü İsmâiliyyân, Tahran, 1392 h., VII, 292-298; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, el-Mektebetü'l-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, ts., s. 326-328; Kürd Ali, Muhammed, *Künüzü'l-Ecdâd*, 2. Baskı, Dâru'l-Fikr, Suriye, Dimeşk, 1404 h., 1984 m., s. 112-118; Kürd Ali, Muhammed, “Künüzü'l-Ecdâd İbn Cerîr et-Taberî”, *Mecelletü'l-Mec'mei'l-İlmî el-Arabî*, c. 22, cüz 19, s. 385-391, Dimeşk, Şevvâl Zül'ka'de, 1366, Eylül Teşrîni Evvel, 1947; en-Nevâvî, Mahmûd, “İmâmu'l-Müfessirîn İbn Cerîr et-Taberî”, *Mecelletü'l-Ezher*, c. 22, s. 459-462, Kahire, 1950; Hâşim, el-Hüseynî Abdulmecîd, “Ebû Ca'fer et-Taberî Şeyhu'l-Müfessirîn ve İmâmu'l-Müerrihîn”, *Mecelletü'l-Ezher*, c. 35, sayı 7-8, s. 840-843, Kahire, 1964; *İslâm Ansiklopedisi*, Heyet, M.E.B Devlet Kitapları, M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1979, XI, 594-598; ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 2. baskı, 1396 h., 1976 m., I, 205-224; Abdulhay, Saîd, “et-Taberî”, *Mecelletü'l-Ezher*, c. 53, sayı 11, s. 2020-2021, Kahire, 1981; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları No: 268, Ankara, 1988, II, 136-160; Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1410 h., 1990 m., s. 5-311; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fi Ulumi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, s. 362-364; 384; Nam, Mehmet, *Taberî Tarihinde Hz. Mûsâ ile İlgili Verilen Bilgiler Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1996, s. 2-25.

² Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 27.

³ el-Cezerî, İzzuddîn İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*, II, 274.

Diğer bir nisbesi ise doğduğu şehir olan Âmûl'e nisbet edilerek söylenen el-Âmûlî'dir. Fakat burada doğanlar genelde Taberistân'a nisbet edildikleri için bu şekilde kullanım pek yaygın değildir.⁴

Bir diğer nisbesi ise ikamet ettiği Bağdat'a nisbetle "Bağdâdî"dir.⁵ Bu sebeple İbnü'l-Cezerî Taberî için "el-İmâm Ebû Ca'fer et-Taberî, el-Âmûlî, el-Bağdâdî" demektedir.⁶

Taberî hiç evlenmediği, tabiatıyla çocuğu da olmadığı halde sünnete saygısından dolayı "Ebû Ca'fer" künyesini kullanmıştır.⁷ Bu durum onun künye gibi en basit bir mesele de bile dine olan bağlılığını açıkça göstermektedir.

1.1.2. Doğumu

Taberî, 224/839 senesinin sonu⁸, 225/840 senesinin başında doğmuştur.⁹ İbn Kamil, Taberî'ye bu konudaki şüphenin sebebini sorduğunda o: "Zira bizim beldemizin insanları senelerle değil meydana gelen hadiselerle tarihleri tespit ediyorlardı. Benim doğumum da beldemde meydana gelen bir hadiseyle tarihlendirilmişti. Büyüyüp bu hadiseyi sorduğumda bazıları 224 senesinin sonu bazıları da 225 senesinin başı diyerek ihtilaf ettiler" der. Taberî, Taberistan'ın Âmul şehrinde dünyaya gelmiştir.¹⁰

⁴ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 29.

⁵ age., s. 29.

⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, II, 106.

⁷ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 28.

⁸ el-Cezerî, İzzuddîn İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, II, 274.

⁹ Hatîbü'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 166; el-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî Tevârîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, VIII, 39; el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 40, 47-48.

¹⁰ Taberistan, İran'da güneyi Hazar bölgesini İran yaylasından ayıran Elburz sıra dağları, kuzeyi Hazar denizi, doğusu Cürcan, batısı Gilan ile çevrili bir bölgedir. Önceleri ormanlarla kaplı olan bu bölge fethedilip iskana açılınca ormanları طراد adı verilen küçük baltalarla kesilmiş bu sebeple Taberistan diye isimlendirilmiştir. bkz. Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 47, 48.

1.1.3. Yetiştığı Çevre

Taberî'nin yaşadığı asırda Tefsir, Kıraat, Hadis, Fıkıh gibi dinî ilimler usûl ve furû bakımından en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Dört fikhî mezheb istikrar bulmuş ve bu sahada eserler meydana gelmeye başlamıştır. Kütüb-ü Sitte tamamlanmış, nahiv, sarf, arûz, edebiyat ve belağat gibi ilimler de olgunluk çağına varmışlardır. Ayrıca bu devirde siyer ve meğâzi alanında da pek çok eser telif edilmiştir. Doğu ve Batıda yazılmış eserler tercüme edilerek fikir dünyasında bir hareketlilik başlamıştır.

Bu dönemde çeşitli ilim dallarında çok kıymetli şahsiyetler yetişmiştir. Tıp ve felsefe sahasında Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyya er-Râzî (v. 320/923); fikrî alanda, Ebû Hasan el-Eş'arî (v. 330/941), Ebû Ali el-Cübbâî (v. 303/915); Edebiyat ve lügatte, İbn Düreyd el-Ezdî (v. 321/933), Ebû Bekr b. el-Enbârî (v. 328/940), Ebu'l-Ferec el-İsfehânî (v. 356/967); Tarihte, el-Belâzûrî (v. 284/897), el-Mes'ûdî (v. 346/957), ed-Dineverî (v. 282/895); Tefsirde, Ebû Ca'fer en-Nehhâs (v. 337/948), Ebû Bekr b. el-Enbârî, Ebû İshâk, İsmail b. İshâk b. Hammâd (v. 282/895); Hadiste, Muhammed b. İsmail el-Buhârî (v. 256/870), Müslim b. el-Haccâc (v. 261/875), İbn Mâce (v. 273/886), Ebû Davûd (v. 275/888), et-Tirmizî (v. 279/892), en-Nesâî (v. 303/915); Fıkıhta, Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Ebû Ali ez-Za'ferânî (v. 260/874), Ebu'l-Hasen Ubeydullah el-Kerhî (v. 340/951), Ebû Ca'fer et-Tahâvî (v. 321) gibi zatlar yetişmiş ve eserlerini vermişlerdir.¹¹

1.1.4. Tahsili ve Yolculukları

Taberî'nin çocukluk yılları doğduğu yer olan Âmul'de geçmiş ve ilk eğitimini orada almıştır. Varlıklı ve ilme meraklı olan babası ondaki istidat ve kabiliyetleri sezmiş ve onun büyük bir alim olması için eğitim ve öğretimine büyük bir önem vermiştir.¹²

Taberî, ilmî kişiliği anlatılırken temas edildiği üzere, küçük yaşta kendini ilme vermiş, yedi yaşındayken Kur'an'ı ezberlemiş, dokuz yaşında ise hadis yazmaya başlamıştır.¹³

¹¹ Bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 136.

¹² Bkz. Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 49; Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s.31.

O, babasının da teşvikiyle Âmul'un en mümtaz şahsiyetlerinden dersler ve feyizler almış, tahsilini tamamlamak için Rey, Basra, Kûfe, Medine, Suriye ve Mısır gibi ilim merkezlerine seyahatler yaptıktan sonra hilafet merkezi olan Bağdat'a yerleşmiş ve ölünceye kadar da orada ikamet etmiş, okumuş, okutmuş, tefsir, maânî, kıraat, hadis, fıkıh ve tarih alanlarında otorite olmuştur.¹⁴

Taberî, evvela Rey'de Muhammed b. Humejd er-Râzî (v. 248/862)'den hadis, Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî (v. 310/724)'den tarih, Seleme b. el-Mufaddal ve İbn İshâk'tan meğâzi, Ebû Mukatil'den de Irak ehlinin fikhını almıştır.¹⁵

Taberî, Ahmed b. Hanbel'den hadis okumak niyeti ile Medinetü's-Selâm'a gitmiş fakat onun sağlığına erişememiş bu sebeple bu niyeti hasıl olmamıştı. Burada bir süre ikamet ederek şeyhlerinden hadis yazmıştır. Sonra Basra'ya giderek Muhammed b. Musa el-Haraşî, Muhammed b. Abdi'l-A'lâ es-San'ânî, İmad b. Musa el-Kazzaz (v. 240/854), Muhammed b. el-Muallâ, Ebu'l-Eş'as (v. 253/867), Bişr b. Muaz ve Muhammed b. Beşşâr (v. 252/866) gibi şeyhlerinden Hadis okumuştur. Vâsıt'a giderek oradakilerden ilim aldıktan sonra bilgisini artırmak için Kûfe'ye giderek ve Hennâd es-Serî et-Temîmî (v. 243/857), İsmail b. Musa (v. 245/859), Ebû Kureyb Muhammed b. Alâ el-Hemedânî (v. 248/862)'den Hadis yazmış¹⁶ ve Süleyman b. Abdirrahman et-Talhî'den kıraat almıştır.¹⁷

Taberî, tekrar Bağdat'a dönmüş bir müddet orada kalıp Kur'an ilimleri ve kıraat dersleri almış, özellikle Ahmed b. Yusuf et-Tağlebî'den kıraat ilmini Hasan b. Muhammed es-Sabbah ez-Za'ferânî'den Şafîi fikhını okumuştur. Yine Ebû Said el-İstahrî (v. 328)'den fıkıh dersleri ve Davud b. Ali'den Zahirî fikhını almıştır.¹⁸

¹³ Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 49; Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, 37; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 138.

¹⁴ Nam, Mehmet, *Taberî Tarihinde Hz. Mûsâ ile İlgili Verilen Bilgiler Üzerine Bir Araştırma*, s. 10.

¹⁵ Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 49, 50; Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 39.

¹⁶ Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 50, 51.

¹⁷ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 40.

¹⁸ Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 53, 54.

Ayrıca, Beyrut'ta el-Abbas b. Velîd el-Mukrî'ye Şamlıların rivayetiyle Kur'an-ı Kerim'in tamamını okumuştur.¹⁹

Taberî, Irak'tan sonra Şam ve Mısır'a gitmiştir. Ahmed Tûlûn'un ilk devirleri olan 253/867 senesinde Mısır'a gitmiş, orada er-Rebi' b. Süleyman el-Murâdî (v. 270/884), İsmail b. Yahya b. İbrahim el-Müzenî (v. 264/877) ve Muhammed b. Abdillâh b. Abdi'l-Hakem (v. 268/881)'den Şafîî fikhını almıştır.²⁰

Mısır'da bir müddet ikamet eden Taberî, yolculuğunda Şam ve sahil ve körfezlerdeki birçok meşayih'ten ders okumuştur. 253 senesinde Fustât şehrine girmiş ve burada Malik, Şafîî ve İbn Vehb'in ilimlerinden yazmış yine Şam'a dönmüştür. Daha sonra 256/870 senesinde tekrar Mısır'a gelmiş, Yunus b. Abdi'l-A'lâ es-Sadeffî (v. 264/877)'den Hamza ve Verş kıraatlerini almıştır. O, bu gelişinde istek üzerine arûz dersleri de vermiştir.²¹

Taberistan'a ikinci dönüşü 290 senesindedir. Sonra tekrar Bağdat'a dönmüş ve orada Kantaratü'l-Beredan bölgesine yerleşmiş tedris ve te'lif faaliyetlerine ağırlık vermiş ismi ilim aleminde şöhrete kavuşmuş anlayış ve önde bulunması sebebiyle namı yayılmıştır.²²

Hatîb el-Bağdâdî, Taberî'nin, Bağdat'a yerleşip vefatına kadar orada ikamet ettiğini belirtmektedir.²³

¹⁹ age., XVIII, 52; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIV, 270; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, II, 110; Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 41.

²⁰ Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 5; Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 42.

²¹ Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 52, 56; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, II, 110; Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 41.

²² Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 56, 60, 61; Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 43.

²³ Hatîbü'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 163; el-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî Tevârihi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, VIII, 40.

1.1.5. İlmî Kişiliği

Taberî, ilmî hayatını anlatırken: “Yedi yaşındayken Kur’an’ı ezberledim, sekiz yaşında insanlara namaz kıldırardım, dokuz yaşındayken Hadis yazmaya başladım. Babam rüyasında beni Rasulullah (sav)’in önünde yanımdaki taş dolu bir torbadan taş atarken görmüş, rüya tabircisi, bu rüyayı büyüdüğümde Nebi (sav)’in dini konusunda nasihat edeceğim ve şeriatını müdafa edeceğim şeklinde tabir etmiş, bu sebeple babam ben küçük bir çocuk olmama rağmen ilim talebinde bana yardım etmiştir” der.²⁴

Taberî, sözüyle hüküm verilen, bilgisi ve fazileti sebebiyle görüşüne başvuru alan alimlerin imamlarından. Yaşadığı asırda kimsenin kendisine yetişemediği pek çok ilmi şahsında toplamıştır. Hafız-ı Kur’an’dı, Kıraatları, Meâni ilmini bilirdi. Kur’an’ın ahkâmında bir fakih, Hadisin senedini, sahihini, zayıfını, nasih ve mensûhunu; Sahabe ve Tabiînin sözlerini; helal ve haram meselelerini bilen ve tarihi haberlere vakıf olan bir alimdi.²⁵

Ebû Ca’fer et-Taberî Tefsir, Kıraat, Fıkıh, Hadis, Nahiv, Lügat, Arûz dallarında alim bir şahsiyetti. Onun tüm bu ilim dallarında diğer musanniflere üstünlük sağlayacak kitapları vardır.²⁶

Yine Harun b. Abdülaziz, Taberî’den: “Mısır’a geldiğimde ilim ehlinde benimle görüşüp beni imtihan etmeyen hiç kimse kalmadı. Bir gün bir adam geldi ve bana daha önce meşgul olmadığım halde arûz ilmiyle ilgili bir şey sordu. ‘Bugün arûzla ilgili bir şey söyleyemem, yarın gel konuşalım’ dedim. Bir arkadaşımın Halil b. Ahmed’in el-Arûz kitabını istedim. Arkadaşım bu kitabı bana getirdi. Gece boyunca o kitabı mütalaa ettim. Akşam arûz ilmini bilmiyordum, sabah arûz ilmini bilerek kalktım.” dediğini nakleder.²⁷

²⁴ Yakût, *Mu’cemu’l-Üdebâ*, XVIII, 49.

²⁵ Hatîbü’l-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, II, 163; el-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî Tevârihi’l-Mülûki ve’l-Ümem*, VIII, 40; el-Hamevî, Yakût, *Mu’cemu’l-Üdebâ*, XVIII, 41.

²⁶ Yakût, *Mu’cemu’l-Üdebâ*, XVIII, 45; el-Cezerî, İzzeddîn İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi’l-Ensâb*, II, 274.

²⁷ Yakût, *Mu’cemu’l-Üdebâ*, XVIII, 56.

Ali b. Ubeydullah b. Abdulğaffar'dan: "Muhammed b. Cerîr 40 sene boyunca her gün 40 varak yazı yazmıştı" sözü nakledilir.²⁸

1.1.5.1. Tefsirciliği

Taberî'nin tefsiri hakkında ilerideki bölümlerde daha tafsilatlı bilgi verilmiştir. Burada onun ilmî kişiliği verilirken en önemli özelliklerinden biri olan Tefsir ilmindeki yerini tespit etmek gayesiyle bu konuya kısaca işaret edilmiştir.

Taberî hakkında bilgi veren pek çok eserde onun kitaplarından bahsedilirken "Taberî'nin benzerini kimsenin yazmadığı bir tefsir kitabı vardır" şeklinde ifadeler dikkati çekmektedir.²⁹

Taberî: "Ben te'vilini bilmeden Kur'an okuyanların kıraatından nasıl zevk ettiklerine hayret edip şaşırıyorum."³⁰ diyerek bizzat kendisi Kur'an ve Tefsir konusundaki konumunu ifade etmektedir.

1.1.5.2. Hadisçiliği

Nevevî, Taberî'yi Tirmizî ve Nesâî tabakasından saymaktadır. O birçok kişiden hadis almıştır. Bunların içinde Buharî ve Müslim'in hocaları da bulunmaktadır.³¹

Zehebî, Taberî'nin sika olmakla beraber Şiiliğe temayülü olduğunu belirtir. Bunu belirtirken de *تشيع يسير* ve *موالاة لاتضر* ifadelerini kullanarak, bunların ileri derecede olmadığını gösterir.³² Onun bu Şiiliği, Şiinin akidelerini benimsemiş olmasını

²⁸ Hatîbü'l-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, II, 163; el-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî Tevârîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, VIII, 40.

²⁹ el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 41.

³⁰ age., XVIII, 63.

³¹ en-Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-Lüğât*, I, 78.

³² ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, III, 499.

tazammun etmez ve bu husus eserlerinde de tezahür etmemektedir. Yalnız Ebû Bekr b. Ebî Dâvud es-Sicistânî'nin Gadîrhum hadisi hakkında konuşması üzerine, dört halifenin faziletleri hakkında eseri kaleme almış, deliller getirerek Gadîrhum haberinin sıhhatı üzerine konuşmuş, müdekkik bir alim olarak bu husustaki kanaatını belirtmiştir.³³ Yine Taberî, Tarihi'nde Hz. Ali ve oğulları için ekseriya Aleyhi's-Selâm tabirini kullanmıştır ki, bu tabir de müdekkiklerin gözünden kaçmamıştır. Bütün bunlara rağmen onun bu hareketinin, tam bir ilim adamı olarak objektif hareket edişinden ve Hz. Ali'ye karşı muhabbeti oluşundan ileri gelmiş olduğu anlaşılabilir.³⁴

ez-Zehebî, Mîzânu'l-İ'tidâl isimli eserinde, Ahmed b. Ali es-Süleymânî'nin bu konudaki: “Bütün bu ithamlar zan ve yalana dayanmaktadır. Bilakis İbn Cerîr itimat edilen İslam alimlerinin büyüklerindedir. Onun hatadan salim olduğunu iddia etmemekle birlikte, Rafizîlik ve Şiilikle itham etmek suretiyle batılla ona eziyet etmek uygun olmaz. Zira alimlerin birbiri hakkında söyledikleri sözleri teenni ile karşılamak gerekir. Özellikle böyle büyük bir imam hakkındaki sözlerine daha dikkatli yaklaşmak icabeder. Rafizîlikle itham edilen şahıs Muhammed b. Cerîr b. Rüstem Ebû Ca'fer et-Taberî olabilir. Zira bu şahıs Rafizîlikle itham edilmiştir.” sözünü naklederek Taberî'yi müdafaa eder.³⁵

Ayrıca Zehebî : “İbn Cerîr kemal sıfatına sahip bir kişidir. Şiilikle itham edilmiştir. Fakat biz onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyoruz. Bazıları ondan abdestte ayakların meshe cevaz verdiği dair haberler naklediyorlar, fakat kitaplarında böyle bir şey görmedik.” der.³⁶

³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 157; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 116-117.

³⁴ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 140.

³⁵ ez-Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, III, 499; Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 59.

³⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIV, 277. Taberî Tefsiri'nin “Başlarınızı meshedip topuklarınızla birlikte ayaklarınızı da yıkayın” (Mâide, 5/6) ayeti dikkatle incelendiğinde Taberî, bu ayeti tefsir ederken “وامسحوا برءوسكم وأرجلكم إلى الكعبين” ayetinin “وأرجلكم” ve “وأرجلكم” kelimelerinin nasb ve cer şeklinde iki farklı kıraatle okunduğunu belirtiyor. İki kıraatı benimseyenlerin delillerini zikrettikten sonra kendisi cer kıraatını tercih ettiğini söylüyor. İşte Taberî'nin ayakların meshine cevaz verdiği görüşü bu tercihi sebebiyle ona izafe ediliyor. Fakat dikkatli bir okumayla Taberî, cer kıraatını tercih etmekle beraber, bunu izah ederek, teyemmümde yüzün tümünün meshinin emredilmesi gibi buradaki maksadın ayakların tamamının suyla meshedilmesi olduğunu söylüyor. Kıraat tercihinin ortaya koyarken de elin veya el yerine geçen bir şeyin ayağın tamamında gezdirilmesi gerektiği fikrini benimsiyor. Ayrıca görüşünü teyit için Hz. Peygamber (sav)'in ayaklarının tamamını dikkatli bir şekilde yıkamayıp topuklarda kuru yer bırakan kişiler için söylediği “Vay şu topukların ateşten haline” (Buhârî, Vudû, 28, 29.) hadisini delil olarak getiriyor ve eğer ayakların tümünün suyla

İbn Kesîr Taberî Rafizîlikle itham edenlere karşı “Haşa! Bundan Allah’a sığınırız. Aksine o, Allah’ın kitabını ve Resulullah’ın sünnetini en iyi bilen ve yaşayan biri olarak, İslamın yetiştirdiği en büyük imamlardan biridir.” demektedir.³⁷

Hatîbü’l-Bağdâdî *Târihu Bağdâd*, isimli eserinde İbn Abbas’tan, rivayet zincirinde Taberî’nin de bulunduğu: “Nebi (sav) dizi açık bir adamın yanından geçerken: ‘Dizini ört, çünkü kişinin dizi avrettendir.’” buyurduğunu nakleder.³⁸

1.1.5.3. Fıkıhçılığı

Taberî fıkıh’a Medinetü’s-Selam’da Şafî mezhebiyle başlamıştır. Fakihlerin mezheplerinden tercihlerde bulunmuş ve ictihad etmiştir. Bu konudaki Kitabını, el-Hasan b. Muhammed b. es-Sabbâh ez-Ze’ferânî den yazmış, Irak’ta Ebû Saîd el-İstarahî ve ondan başka bunların cemaatinden kimselerle ders okumuştur.³⁹ Ebû Âsım el-Ayyâd Taberî’yi Şafî fıkıhçılar tabakasında zikretmiştir.⁴⁰

İbn Hallikan’ın belirttiğine göre Ebû İshâk eş-Şîrâzî, “Tabakâtu’l-Fukahâ isimli kitabında Taberî’yi büyük müctehidler arasında göstermiştir. Önceleri Şafî iken sonraları müctehid sıfatıyla müstakil bir ekol tesis ederek mezhep imamı olmuştur. Bu durum kendi döneminde Taberî’ye bazı satışmalara sebep olmuşsa da Ebû İshâk eş-Şîrâzî gibi alimler bunun garazkârlıktan doğduğunu belirtmişlerdir.⁴¹

İbn Abidin’e göre Taberî, dinde müctehidler tabakasındandır. Müstakil bir müctehittir. Fikhî görüşlerini üzerine bina etmek için kendisi müstakil bir kaideler sistemi ve ictihad usûlü geliştirmiştir. Ebû İshak eş-Şîrâzî de Tabakâtu’l-Fukahâ isimli kitabında

meshedilmesi gerekmeseydi Hz. Peygamber (sav) bu şekilde ikazda bulunmazdı, diyerek meseleyi açıklıyor. Sonuç itibarıyla Taberî, her ne kadar cer kıraatını tercih etse de ayakların suyla meshedilmesini uygun görüyor ve iki kıraat arasını cem etmeye çalışıyor. Dolayısıyla maksadını açıklamasına rağmen okuyanın aklında soru işaretleri bırakıyor. bkz., Taberî, VI, 171-187.

³⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XI, 157.

³⁸ Hatîbü’l-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, II, 162, 163.

³⁹ Yakût, *Mu’cemu’l-Üdebâ*, XVIII, 53.

⁴⁰ en-Nevevî, *Tehzîbü’l-Esmâi ve’l-Lügât*, I, 79.

⁴¹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 191,192.

Şafî mezhebinin alimlerinden değil, müstakil müctehidler arasında sayarak Taberî'nin fıkıh ilmi açısından değerini ortaya koymuştur.⁴²

1.1.5.4. Tarihçiliği

Taberî'ye verilen sıfatlardan biri de onun Tarihçi olmasıdır. Zira kendisi mutlak olarak en büyük tarih kitaplarından birini yazmıştır. Bu konuda eserleri tanıtılırken de temas edileceği gibi pek çok eser yazmıştır. Bunlardan en meşhurları, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk*⁴³ ve *Kitâbu Zeyli'l-Müzeyyel*⁴⁴ isimli eserlerdir.⁴⁵

Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk adlı eser Taberî'ye, Avrupa'da tarihin babası unvanını kazandırmıştır. Gerek Avrupa'da gerekse Mısır'da basılmıştır.⁴⁶ Bu kitabının ismi kaynaklarda farklı şekillerde geçmektedir: Yakût el-Hamevî'nin tespitiyle “*Tarîhur'Rusul ve'l-Enbiyâ-i ve'l-Mulûki ve'l-Hulefâ*”⁴⁷ veya “*et-Tarîhu'l-Kebîr*” dir.⁴⁸ Ayrıca, “*Taberî Tarihi*”⁴⁹ diye de bilinmektedir. İslam dünyasının Heredotu olarak bilinen Taberî, bu eserinde Hz. Adem'den 302/915 yılına, yani ölümünden sekiz yıl öncesine kadar olan tarihî olayları ele almaktadır.⁵⁰ Bu eser Milli Eğitim Bakanlığı tarafından “*Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*” ismiyle Doğu-Batı klasikleri arasında Türkçe'ye çevrilmiştir.

Genel tarihe dair ilk kitap olması, Arap tarihi ve Arap dili konusunda en eski mükemmel tarih olması, Fars, Roma gibi milletlerin tarihi konusunda son derece mahir

⁴² Zuhaylî, *el-İmam et-Taberî*, 162.

⁴³ Hafîbü'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 123; el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 40; Hacı Halife, Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, I, 297; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, II, 112.

⁴⁴ el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 70-71.

⁴⁵ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmam et-Taberî*, s. 205.

⁴⁶ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 142.

⁴⁷ age., XVIII, 44.

⁴⁸ age., XVIII, 68.

⁴⁹ ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-E'lâm*, VI, 69.

⁵⁰ Nam, Mehmet, *Taberî Tarihinde Hz. Mûsâ ile İlgili Verilen Bilgiler Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 25.

bir tarihçi olması gibi konularda Taberî'nin yazdığı bu kitap bir çok yönden kıymetlidir.⁵¹

Yâkût el-Hamevî, Taberî Tarihi konusunda: “Bu kitap, kıymet ve meşhurluk bakımından dünyanın eşsiz kaynaklarındandır. Bir çok dini ilimleri ihtiva eder. Yaklaşık beşbin varaktır.” diyerek kitabın değerini ifade eder.⁵²

Kitâbu Zeyli'l-Müzeyyel isimli eseri ise hicrî 300 senesinden sonra yazmıştır. Sahabeden kendisine kadar gelen ilim adamlarının tarihidir. Yaklaşık 1000 varaktır.⁵³ Bu kitabın bir kısmı el-Müntehab min Zeyli'l-Müzeyyel min Tarîhi's-Sahabeti ve't-Tabiîn ismiyle müstakil olarak ve Taberî Tarihi'nin sonunda ilave olarak basılmıştır.⁵⁴

1.1.5.5. Dil ve Edebiyat Yönü

Taberî Arap diline vakıf bir şahsiyetti. Arap dilinin tüm inceliklerini bilir Tefsiri incelendiğinde görüleceği gibi Nahiv, Sarf, İ'rab gibi konularda gerekli donanıma sahip bir şahsiyetti. Hatîbü'l-Bağdâdî ve diğer kaynaklarda, Taberî'nin yazdığı şiirleri nakledilerek onun bu yönü de ortaya konmaktadır.⁵⁵

1.1.5.6. Hafızlığı ve Kur'an'ı Güzel Okuması

Hatîbü'l-Bağdâdî, Ebû Bekr b. Mücahid'den Taberî'yi Kur'an okurken dinledikten sonra onun için: “Allah'ın Kur'an'ı bu kadar güzel okuyan bir beşer yarattığını zannetmiyorum.” dediğini nakleder.⁵⁶

⁵¹ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 216-218.

⁵² el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 70.

⁵³ el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 70-71.

⁵⁴ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 51, 205-206.

⁵⁵ Taberî'nin yazdığı şiirler için bkz. Hatîbü'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 165, 166; el-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî Tevârihi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, VIII, 40; el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 43, 44.

⁵⁶ Hatîbü'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 163, 164.

1.1.6. Mezhebi

İlmî kişiliği anlatılırken Fıkıhçılığı başlığı altında da temas edildiği gibi Taberî Şafî mezhebine tabi olmuş ve bu mezhebe göre fetva vermiştir. Muhammed Zuhaylî onun tefsirini almış yaşlarında, tarihini de ondan sonra yazdığını, ilmî hayatına ise “İhtilâfu'l-Fukahâ” isimli kitabının tasnifiyle başladığını ve hayatı boyunca da fıkıh konusunda pek çok kitap te'lif ettiğini belirtir. Tefsir ve Tarihte olduğu gibi Fıkıh konusunda da kuvvetli, meşhur ve nüfuz sahibi olduğunu fakat bu yönünün hayatında ihmal edildiğini söyler.⁵⁷

İslam alimleri Taberî'nin mutlak ictihad mertebesine çıktığını ve Şafî mezhebinden ayrı müstakil bir mezhep kurduğunu ve bu mezhebin babasına nispetle “Cerîriyye mezhebi” şeklinde isimlendirildiğini belirtirler.⁵⁸ Bu mezhep prensipten daha çok pratik açıdan Şafilikten ayrılmış, mezhebi bazı talebe ve tâbileri tarafından temsil edilmiş ve tâbii kalmadığından unutulmuştur.⁵⁹

Daha önce de belirtildiği gibi Taberî, derslerinden istifade etmeyi düşündüğü Ahmed b. Hanbel'e mülaki olamamıştır. Taberî'nin Hanbelîlerle olan mücadelesinin en önemli sebebi, onun “İhtilâfu'l-Fukahâ” adlı eserinde Ahmed b. Hanbel'e yer vermemesi, onu fakihlerden değil muhaddislerden saymasıdır.⁶⁰ Bundan dolayı gerek sağlığında gerekse vefatından sonra aleyhinde pek çok dedikodu edilmiş, evi taşlanmış, bu durum o dereceye varmıştır ki Hanbelîler onun derslerini dinlemeyi yasaklamışlar, hatta onu Râfizîlikle itham etmeye kalkışmışlardır.⁶¹

1.1.7. Hocaları

Taberî,

⁵⁷ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 143.

⁵⁸ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 162.

⁵⁹ Karaman, Hayreddin, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi*, Nesil Yayınları, İstanbul, 1989, s. 229.

⁶⁰ Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 59.

⁶¹ Hatîbü'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 164; Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 59; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 156.

Muhammed b. Abdulmelik b. Ebi's-Şevârib (v. 244/858)

İshâk b. Ebî İsrâîl (v. 254/868)

Ahmed b. Meni' el-Beğavî (v. 243/857)

Muhammed b. Humejd er-Râzî, Taberî, beldesinde ve Rey'de hadis yazdığı ve birçok ve en çok ilim tahsil ettiği hocalarından biridir. Diğer bir hocası ise el-Müsennâ b. İbrahim el-Ubullî'dir.⁶²

Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî, Taberî bu hocası için: "Rey'in köylerinden birinde otururdu ve biz ona gidip ders okurduk" der. Bu hocasından Kitâbu'l-Mübtede'i yazmıştır. Kitâbu'l-Meğâzî'yi Seleme b. Mufaddal o da Muhammed b. İshak'tan yazmıştır ki Tarihini bu kitab üzerine bina etmiştir. İbn Humejd'den yüzbinden fazla hadis yazdığı söylenir.⁶³

Ebû Hemmâm el-Velîd b. Şuca' (v. 243/857)

Ebû Kureyb Muhammed b. el-Alâ

Ya'kûb b. İbrahim ed-Devrâkî (v. 252/866)

Ebû Saîd el-Eşecc

Amr b. Ali (v. 249/863)

Muhammed b. el-Beşşâr

Muhammed b. el-Müsennâ (v. 252/866)

Muhammed b. Musa el-Haraşî

Ammâd b. Musa el-Kazzâz

Muhammed b. Abdu'l-E'lâ es-San'anî

Bişr b. Muaz

Ebu'l-Eş'as

Muhammed b. Beşşâr

Muhammed b. el-Ma'nâ

Ebû Kureyb Muhammed b. el-Alâ el-Hemedânî

Hennâd b. es-Serî

İsmail b. Musa

⁶² Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 49.

⁶³ Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 49, 50.

Ebu'l-Hasan Ali b. Sirâc
Ebû İbrahim İsmail b. İbrahim
el-Hasan b. Muhammed b. es-Sabbâh ez-Ze'ferânî
Ebû Saîd el-İstaharî
Abdu'l-A'lâ b. Vâsıl
Süleyman b. Abdi'l-Cebbâr
Hasan b. Kur'a
ez-Zübeyr b. Bekâr
Muhammed b. Ebî Ma'ser
Ebû Hemmâm es-Sekûnî
Süfyan b. Veki'
Fazl b. es-Sabbâh

ve bunlar gibi Irak, Şam ve Mısır ehlinden pek çok kimseden ders okuyup dinlemiştir.⁶⁴

1.1.8. Talebeleri

Ahmed b. Kâmil el-Kâdî kıraat, tefsir, edebiyat ve tarih ilimlerinde ün salmıştır. Kûfe kadılığı yapmıştır.⁶⁵

Muhammed b. Abdullah eş-Şafî
Abdülaziz b. Muhammed et-Taberî
Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya
Ebu'l-Ferec el-Muafi b. Zekeriyya
Ale b. Abdülaziz ed-Dûlâbî
Ebu'l-Hasen ed-Dakikî et-Taberî
Ebû Şuayb el-Harrânî
Abdülğaffar el-Hasibî

⁶⁴ Hocaları için bkz. Hatîbü'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 162; el-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî Tevârîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, VIII, 39; el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 41, 50-53; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIV, 268, 269; ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, II, 251; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, II, 110-111; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 140, 141.

⁶⁵ el-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî Tevârîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, VIII, 39, 40.

Abdülvahid b. Ömer

Abdullah b. Ahmed el-Fergânî

Ebû Bekr eş-Şafî

Ebû Ahmed b. Adî

Kadı Ebû Muhammed b. ez-Zebr

Ahmed b. el-Kasım el-Haşşâb

Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hemdan

Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî

Mahled b. Ca'fer ve daha pek çok kimse kendisinden ilim almış ve hadis rivayet etmişlerdir.⁶⁶

1.1.9. Vefatı

Taberî, hicrî 310 yılında Cumartesi gecesini vefat etmiş, Şevvâl ayının bitmesine dört gün kala (25 Şevval) Pazar günü sabah erken vakitlerde evinde defnedilmiştir.⁶⁷ Diğer bir rivayete göre ise yine 310 yılında Şevvâl ayının bitmesine iki gün kala Pazar gecesini akşam namazı vaktinde vefat etmiş. Pazartesi günü kuşluk vaktinde Rahbet-i Ya'kub'taki evinde defnedilmiştir.⁶⁸ İhtiyarlık onu değiştirmemişti, baş ve sakalında siyah saç daha çoktu.⁶⁹ Gece defnedildiğine dair rivayetler de vardır. Sabit b. Sinan Tarih'in'de: "Durumundan endişe edildi, zira halk toplanarak gündüz defnedilmesine mani oldu. Onu Rafizîlikle itham ettiler daha da ileri giderek ilhadını iddia ettiler." der.⁷⁰ Rafizîlikle itham edilmesinin sebebinin abdestte ayakların yıkanmasını vacip görmeyip, meshine cevaz vermesi olduğu söylenir.⁷¹

İbn Hallikan onun vefat yeri hakkında "Mısır'da Ğarâfetu's-Suğrâ'da ziyaretgâh olan bir kabir gördüm. Mezar taşında, bu İbn Cerîr et-Taberî'nin kabridir, diye bir yazı

⁶⁶ Talebeleri için 50 nolu dipnottaki kaynaklara bkz.

⁶⁷ el-Cezerî, İzzuddîn İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*, II, 274.

⁶⁸ el-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi Tevârihi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, VIII, 41.

⁶⁹ Hatîbü'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 166; el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 40.

⁷⁰ el-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi Tevârihi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, VIII, 41.

⁷¹ el-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi Tevârihi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, VIII, 41; Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 46.

vardı. İnsanlar tarih sahibi Taberî budur diyorlardı. Bu doğru değildir. Sahih olan onun kabrinin Bağdat'ta olmasıdır.⁷²

İbn Tangriberdî, Taberî'nin Şevvâl ayında Horosan'da vefat ettiğini kaydetmektedir.⁷³

Cenazesinde sayısını ancak Allah'ın bileceği birçok kimse toplanmıştır. Kabri başında aylarca gece gündüz namaz kılınmıştır. Bir çok kimse Taberî hakkında mersiyeler yazmışlardır.⁷⁴

⁷² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-E'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, IV, 192.

⁷³ İbn Tağriberdî el-Etâbekî, Cemaluddin Ebu'l-Mehâsin Yûsuf , *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülükü Mısır ve'l-Kâhire*, III, 205.

⁷⁴ Hatîbü'l-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, II, 166-168.

1.2. ESERLERİ

Taberî yaşadığı dönemde mevcut bulunan ilim dallarından hemen hemen her birinde eser te'lif etmiştir. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren kitaplarda eser telifi ve eserleriyle ilgili aşağıdaki ifadeler dikkat çekmektedir⁷⁵:

Ali b. Ubeydullah b. Abdulğaffar'dan: "Muhammed b. Cerîr 40 sene boyunca her gün 40 varak yazı yazmıştı" sözü nakledilir.⁷⁶ İbn Cerîr'in talebelerinden bir gurup, onun buluşa erdikten 86 yaşında vefatına kadar olan hayatını topladılar ve tasnif ettiği eserlerin varaklarına böldüler her güne 14 varak düşüğünü gördüler.⁷⁷

Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk, Tarih ilmindeki meşhur eseridir. Tefsir konusunda benzeri yazılmamış Tefsiri vardır. Tehzîbu'l-Âsar ismini verdiği fakat tamamlayamadığı sahasında benzeri te'lif edilmemiş bir eseri vardır. Usûl-u Fıkıh ve Fıkıh konusunda ve fakihlerin sözlerinden seçtiklerini yazdığı pek çok kitabı vardır.⁷⁸

Tezin bu bölümünde Taberî'nin günümüze kadar ulaşan veya kaybolup sadece kaynaklarda tespit edilen eserleri verilmeye çalışılacaktır.

1. Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'an: isimli tefsiri vardır.⁷⁹ Tezimizin ana kitabı olan bu tefsir ile ilgili bilgi bir sonraki bölümde verilmiştir.

2. Târîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk⁸⁰: Bu eser Taberî'ye, Avrupa'da tarihin babası unvanını kazandırmıştır. Gerek Avrupa'da gerekse Mısır'da basılmıştır.⁸¹ Tarih Kitabınının

⁷⁵ Taberî'nin eserleriyle ilgili bkz. İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 327; Hatîbü'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 166; el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 46, 69-85; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIV, 273-274; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 114-116; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 142; Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 50-53.

⁷⁶ Hatîbü'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 163; el-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî Tevârîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, VIII, 40; el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 41, 42.

⁷⁷ el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 44.

⁷⁸ Hatîbü'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 163; el-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî Tevârîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, VIII, 40; el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 41.

⁷⁹ el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 44.

⁸⁰ Hatîbü'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 123; el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 40; Hacı Halife, Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, I, 297; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 112.

⁸¹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 142.

tasnifini 303 senesi Rebî'ulevvel ayının bitimine üç gün kala Perşembe günü bitirmiştir.⁸² Bu kitabının ismi kaynaklarda farklı şekillerde geçmektedir: Yakût el-Hamevî'nin tespitiyle “Tarîhur'Rusul ve'l-Enbiyâ-i ve'l-Mulûki ve'l-Hulefâ”⁸³ veya “et-Tarîhu'l-Kebîr” dir.⁸⁴ Ayrıca “Taberî Tarihi”⁸⁵ diye de bilinmektedir. İslam dünyasının Herodotu olarak bilinen Taberî, bu eserinde Hz. Adem'den 302/915 yılına, yani ölümünden sekiz yıl öncesine kadar olan tarihî olayları ele almaktadır.⁸⁶ Bu eser Milli Eğitim Bakanlığı tarafından “Milletler ve Hükümdarlar Tarihi” ismiyle Doğu-Batı klasikleri arasında Türkçe'ye çevrilmiştir.

3. Kitâbu Zeyli'l-Müzeyyel: Hicrî 300 senesinden sonra yazdığı bu eser Sahabeden kendisine kadar gelen ilim adamlarının tarihidir. Yaklaşık 1000 varaktır.⁸⁷ Bu kitabın bir kısmı el-Müntehab min Zeyli'l-Müzeyyel min Tarîhi's-Sahabeti ve't-Tabiîn ismiyle müstakil olarak ve Taberî Tarihi'nin sonunda ilave olarak basılmıştır.⁸⁸

4. İhtilâfu'l-Fukahâ: Veya İhtilâfu Ulemâi'l-Emsâr fî Ahkâmi'ş-Şerâi'il-İslâm⁸⁹ adıyla tanınan bu eser 1933 senesinde F. Kern (Tabari's ihtilaf al fuqahâ, ZDGM, 1901, LV, 61-95) ve Joseph Schacht tarafından Leiden'de neşredilmiştir. Şeriat ahkâmıyla ilgili konularda fakihlerin görüşlerini ele alan bu eserin 3000 varaktan ibaret olduğu söylenmektedir.⁹⁰

5. Kitâbu Latîfi'l-Kavl ve fî Ahkâmi Şerâii'l-İslâm⁹¹: Bunu İhtilâfu'l-Fukahâ adlı eserinden sonra telif etmiştir. Kendi fikhî mezhebini müdafaa eden en nefis kitaplardan biridir. Bu eserde, Usûlü fikh, İcmâ, Âhâd ve mürsel haberler, nâsih ve mensûh,

⁸² el-Hamevî, Yakût, Mu'cemu'l-Üdebâ, XVIII, 44.

⁸³ age., XVIII, 44.

⁸⁴ age., XVIII, 68.

⁸⁵ ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-E'lâm*, VI, 69.

⁸⁶ Nam, Mehmet, *Taberî Tarihinde Hz. Mûsâ ile İlgili Verilen Bilgiler Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 25.

⁸⁷ el-Hamevî, Yakût, Mu'cemu'l-Üdebâ, XVIII, 70-71.

⁸⁸ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 51, 205-206.

⁸⁹ el-Hamevî, Yakût, Mu'cemu'l-Üdebâ, XVIII, 45

⁹⁰ Cerrahoglu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 142; Nam, Mehmet, *Taberî Tarihinde Hz. Mûsâ ile İlgili Verilen Bilgiler Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 22.

⁹¹ el-Hamevî, Yakût, Mu'cemu'l-Üdebâ, XVIII, 45; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIV. 273.

mücmel ve müfesser, emir ve nehiyeler, umum ve husus gibi konularda ictihad ve istihsanı ibtal yer almaktadır.⁹²

6. el-Hafif fî Ahkâmi Şerâii'l-İslâm: Bu eser Latîfu'l-Kavl adlı eserin muhtasarıdır.

7. Tehzîbu'l-Âsâr: Tamam olmayan bu eser hakkında ilim adamlarının onu anlamakta acze düştükleri kaydedilmektedir. es-Sübkî Tabakatında, bu, Taberî'nin acaib kitaplarından biridir, der. Evvela Ebûbekr es-Sıddîk'ın rivayet ettiği haberlerle başlar senedleri sahih olanları alır. Sonra her hadisin illetleri ve tarikleri üzerinde durur. Taberî bu eserini bitirmeden vefat etmiştir. Kalan kısımları dört cilt halinde basılmıştır.⁹³

8. Kitâbu Basîti'l-Kavl fî Ahkâmi Şerâii'l-İslâm: Eserde Mekke, Medine, Basra, Şam ve Horasan'daki fıkıh çalışmalarından söz edilir. Fukahanın ittifak ve ihtilafları, vasaya, sicillât, şurût, tahâret, salât, âdâbu'l-hukkâm gibi bölümleri ihtiva etmektedir.

9. Kitâbu Edebi'n-Nüfûsi'l-Ceyyide ve'l-Ahlâkı'n-Nefise: Vera', ihlâs, şükür, riyâ, kibir, tevazu', huşû, sabır, emri bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-münker, dua, Kur'anın fazileti, icabet vakitleri gibi konulardan bahseder. Bu eseri 310 senesinde telife başlamış, onu ikmal etmeden vefat etmiştir.⁹⁴

10. Kitâbu'l-Müsnedi'l-Mücerred: Şeyhlerinden aldığı haberleri ele alır.⁹⁵

11. Kitâbu'l-Kıraât ve Tenzili'l-Kur'an: Kur'an-ı Kerimdeki kıraât ve harf ihtilafları, Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Şam ve diğer merkezlerdeki Kurrâ'nın isimleri zikredilmektedir. Kurrâ'nın takip ettiği yollar, onlardan tercih ve tercih sebepleri gösterilmektedir. Ebû Ali el-Hasan b. Ali el-Ehzâzî el-Mukrî, bu eser hakkında "Bu, büyük bir kitaptır, onun 18 cilt halinde güzel bir yazı ile yazılmış olduğunu gördüm.

⁹² Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 142-143.

⁹³ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 51; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 143.

⁹⁴ Bu eserin ismi "el-Edebü'n-Nefise ve'l-Ahlâkı'l-Hamîde" olarak da zikredilir bkz. ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIV. 277; el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 76.

⁹⁵ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 51; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 143.

Orada, meşhur ve şazz kıraâtler cem edilmiş illetleri gösterilmiştir” demektedir. Ezher’de bir nüshası vardır.⁹⁶

12. Kitâbu’t-Tabsîr: Taberistan’ın Âmûl ehline dairdir. Onların usûlünü ve dindeki taklidlerini ele alır.⁹⁷

13. Kitâbu Şerhi’s-Sünne: Mezhebî ve itikadî hususları ele alan bu risâle 1321 senesinde Bombay’da, sonra da Mısır’da tab edilmiştir.⁹⁸

14. Kitâbu Fedâili Ebî Bekr ve Ömer: Bu eserini de tamamlayamamıştır.⁹⁹

15. Kitâbu Fedâili Ali b. Ebî Tâlib: Hz. Ali’nin faziletlerinden bahseden bu eserde, Gadirhum¹⁰⁰ hakkında varid olan haberlerin sıhhatını ispat edecek delilleri serdedir. Bu eserde tamamlanamamıştır.¹⁰¹

16. Kitâbu Fedâili’l-Abbâs: Abbasilerin isteği üzerine bu eseri yazmaya başlamış, fakat bitiremeden ölmüştür.¹⁰²

17. Kitâbun fi’l-İbâreti’r-Rüyâ: Tamamlanamamıştır. Kitâbun fi’l-İbâreti’r-Rüyâ fi’l-Hadîs şeklinde de geçmektedir.¹⁰³

18. Kitâbu Âdâbi’l-Menâsiki’l-Hacc¹⁰⁴

19. Kitâbu Muhtasari’l-Ferâiz¹⁰⁵

⁹⁶ Yakût, *Mu’cemu’l-Üdebâ*, XVIII, 45; ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XIV. 273; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 143-144. Ayrıca Taberî, Tefsirinde bu kitabına işaret etmektedir, bkz., Taberî, I, 97.

⁹⁷ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 144.

⁹⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XIV. 274; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 144.

⁹⁹ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XIV. 274; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü’l-Müfessirin*, II, 116.

¹⁰⁰ Mekke ile Medine arasında Cuhfe’den üç mil mesafede olan bir yerdir. Pınarlardan çıkan sular orada toplanır ve etrafta büyük ağaçlar vardır. bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 144.

¹⁰¹ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XIV. 274; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü’l-Müfessirin*, II, 116.

¹⁰² Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 52.

¹⁰³ age., s. 52.

¹⁰⁴ age., s. 52.

¹⁰⁵ age., s. 52.

20. er-Redd alâ İbn Abdi'l-Hakem alâ Malik: Hilaf ilmi ve karşılaştırmalı fıkıh hakkındadır.¹⁰⁶

21. el-Mûcez fi'l-Usûl: Ahlâk risalesiyle başlamıştır, fakat tamamlanmamıştır.¹⁰⁷

22. Kitâbu'l-Garîb ve't-Tenzil ve'l-Aded¹⁰⁸

23. Kitâbu'l-Müsterşid¹⁰⁹

24. Müsnedu İbn Abbâs: Tehzîbu'l-Âsâr kitabının özel bir bölümüdür.¹¹⁰

25. İhtiyâr min Ekâvîli'l-Fukahâ¹¹¹

26. Kitâbu Adâbi'l-Kudât ve'l-Muhasir ve's-Sicillât¹¹²

27. er-Risâle fi Usûli'l-Fıkh¹¹³

28. el-Basîr fi Meâlimi'd-Dîn: Usûlu'd-Dîn hakkında bir risaledir. İsim ve müsemmâ konusunda aralarında meydana gelen bir ihtilaftan dolayı Taberistân ehline yazdığı bir risaledir.¹¹⁴

29. er-Redd alâ zi'l-Esfâr: Zahirî mezhebinin kurucusu Davud b. Ali el-İsbehânî'ye reddiye olarak yazılmıştır.¹¹⁵

30. Sarîhu's-Sünne: Usûlu'd-Din hakkınada birkaç varaktan ibaret bir risaledir. Kahire'de basılmıştır.¹¹⁶

¹⁰⁶ age., s. 52.

¹⁰⁷ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 52.

¹⁰⁸ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 145.

¹⁰⁹ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 52.

¹¹⁰ age., s. 52.

¹¹¹ age., s. 53.

¹¹² el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 45.

¹¹³ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 52.

¹¹⁴ age., s. 52.

¹¹⁵ age., s. 51.

31. er-Remyu bi'n-Neşâb: Ok atmak hakkında bir risaledir. Bunun Taberî'ye ait olması şüphelidir.¹¹⁷

32. Cüz'ün fi'l-İ'tikâd:¹¹⁸ Bu eser Taberî'nin itikad hakkındaki görüşlerini anlatan bir kitaptır. 1311 h. /1893 m. yılında Bombay'da basılmıştır.¹¹⁹

33. Tarîhu'r-Ricâl mine's-Sahabeti ve't-Tabiîn: Taberî, bu eserinde derlediği hadisleri nakleden kişilerin biyografilerini vermiştir. İslam Tarihi bakımından önemli bir biyografi çalışmasıdır.¹²⁰

¹¹⁶ age., s. 52.

¹¹⁷ el-Hamevî, Yakût, Mu'cemu'l-Üdebâ, XVIII, 81.

¹¹⁸ Zirikli, *el-A'lâm*, VI, 69.

¹¹⁹ Aytekin, Arif, *Taberî'nin Akidesi*, İslam Ansiklopedisi, Taberî maddesi içinde yayınlanacak makale; Topkapı Sarayı, 5717, M.R. 1063.

¹²⁰ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIV, 273; ed-Dâvûdî, *Tabakât*, II, 115.

1.3. TEFSİRİ

Taberî'nin Tefsir sahasında yazdığı en mühim kitabı “*Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'an*”dır. Bu bölümde tezimizin mihranı olan bu eser tanıtılacaktır.

1.3.1. Tefsirin İsmi

Kaynaklara bakıldığında Taberî'nin tefsir sahasında yazdığı eserinin meşhurluğu sebebiyle tefsirinin tam isminin pek verilmediği görülür. Eserleri tanıtılırken Tefsirinden genelde “*كتاب التفسير*” Tefsir kitabı vardır, diye bahsedilir.¹²¹

Tefsirinin tam ismi farklı şekillerde belirtilmektedir. “*Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*” ismiyle isimlendirildiği görülmektedir.¹²² “*Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an*” ismi de kullanılmaktadır.¹²³

Bunlardan en çok kabul görüp kendisinin tefsirini isimlendirdiği, kullandığımız baskısında da esas alınan ismi “*Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'an*”dır.¹²⁴ Ayrıca “*Tefsîru İbn Cerîr*” ve “*Tefsîru't-Taberî*” isimleriyle de yaygın olarak isimlendirilmektedir.¹²⁵

Taberî'nin kitabını isimlendirirken Te'vil kelimesini kullandığı görülür. Bu kelime “*رجل*” kökünden gelmektedir. Geri dönme yani rucu' manasındadır.¹²⁶ Tef'îl babı ise,

¹²¹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 327; *Yakût, Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 63; en-Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-Lügât*, I, 78; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-E'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, IV, 191; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-E'lâm*, s. 280.

¹²² el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Asâru'l-Musannifîn*, s. 27; ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-E'lâm*, VI, 69; ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 204-205.

¹²³ Sezgin, Fuat, *Târihu't-Türâsi'l-Arabî*, II, 166.

¹²⁴ Taberî, I, 16; Heyutû, Muhammed Hasan, *el-İctihâd ve Tabakâtü Müctehidi's-Şâfiyye*, s. 76; Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 100; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Tarihi*, II, 145.

¹²⁵ Hacı Halife, Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, I, 437; Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 100.

¹²⁶ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim el-Afrîkî el-Mısrî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., XI, 32.

açıklamak ve beyan etmek gibi bir manaya da gelir.¹²⁷ İstilah olarak, zahiri mutabık olan iki ihtimalden birini reddetmektir. Zerkeşî, te'vili, ayetin muhtemel olduğu manalardan birine rucu' ettirilmesidir, diyerek tarif eder.¹²⁸

İsmail Cerrahoğlu tefsir ve te'vil kelimelerinin kullanımlarını ve tarihi süreci özetlerken şöyle der: “Tefsir ve te'vil kelimeleri muhtelif zamanlarda birbirlerinin yerlerine de kullanılmıştır. Tefsir kelimesi ıstilah olarak te'vilden daha evvel kullanılmıştır. İslamın ilk asrında tefsir ve hadisten başka ilimler şüyu bulmadığından tefsir kelimesi bu ilimlere tahsis ediliyordu. Tercüme devri ile bu ilimler tedvine başlanıp, muhtelif ilimler İslamiyete girince bu kelime diğer ilimlerde de kullanılmaya başlamış. Te'vil kelimesi ise, Kur'an'ı ve ondaki fikirleri müdafaa devrinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de bir çok yerde başka başka anlamlarda geçmektedir. et-Taberî de bu kelimeyi tefsir yerinde kullanmıştır. Bu bir tevazuun ifadesi olabilir.”¹²⁹ Bu değerlendirmeye göre müfessirimiz Taberî, manası daha umumî olan tefsir kelimesi yerine daha hususi olan te'vil kelimesini kullanmıştır. Kanaatimize göre, kendi tevazusuyla Kur'an'ın tefsirini değil ancak te'vilini yapabileceğini ifade etmek istemektedir.

1.3.2. Tefsirin Önemi ve Muhtevası

Hatîbü'l-Bağdâdî, Fakih Ebû Hâmid Ahmed b. Ebî Tâhir el-İsferâînî'den naklen: “Bir kişi Muhammed b. Cerîr'in Tefsirini elde etmek için Çin'e bile gitse bu yolculuğa değer” dediğinin ya da buna benzer bir sözün kendisine ulaştığını belirtir.¹³⁰

Tefsiri, Taberî'den imlâ yoluyla yazan Ebû Bekr b. Bâluveyh, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk yani İbn Huzeyme'nin kendisinden yazdığı bu nüshayı ödünç istediğini birkaç

¹²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 33.

¹²⁸ ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, tah., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 1. baskı, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, 1376 h., 1957 m., II, 149; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 3, 9. Baskı, Ankara, 1983, s. 214.

¹²⁹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s. 214, 215.

¹³⁰ Hatîbü'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 163; *Yakût, Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 42.

sene sonra geri verirken: “Tefsiri başından sonuna kadar mütalaa ettim. Yeryüzünde Muhammed b. Cerîr’den daha alim birini bilmiyorum. Hanbelîler ona zulmetmişlerdir.” dediği nakledilir.¹³¹ Hanbelîler, ondan kimsenin okumasına müsaade etmez, mani olurlardı.¹³²

Yine Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, el-Hüseyn b. Ali et-Temîmî’ye Bağdat’tan Nisâbûr’a dönüşünde kimlerden ders okuduğunu sorunca, Hanbelîler sebebiyle Taberî’den ders okuyamadığını söylediğinde: “Eğer ondan ders okusaydın bu onun dışında ders okuduğun herkesten daha hayırlı olurdu.” demiştir.¹³³

Cisr b. Afif: “Rüyamda kendimi Ebû Ca’fer’in meclisinde gördüm. İnsanlar ona Tefsirini okuyorlardı. Gökle yer arasından: ‘Kim Kur’an’ı indiği gibi dinlemek istiyorsa bu kitabı dinlesin’ diye bir ses işittim” der.¹³⁴

Muhammed el-Ferğânî, Taberî’nin Tefsiriyle ilgili olarak: “Bir alim onun Tefsir’inden on kitap tasnif edeceğini ve bu kitaplardan her birinin müstakil, geniş bir ilmi ihtiva edeceğini söylese bunu yapabilir.” der.¹³⁵ Başından sonuna kadar okuduğumuz tefsirinde Taberî’nin, hakkında söylenen bu sözlere fazlasıyla layık olduğunu derin bir ilmi vukufiyeti bulunduğunu bizzat müşahede ettiğimizi söyleyebiliriz.

1.3.3. Tefsirin Yazılması

Ebu Ca’fer et-Taberî, arkadaşlarına: “Bir Kur’an Tefsirine hazır mısınız?” diye sormuş, arkadaşları: “Kaç sayfa olacak?” diyerek mukabelede bulununca, “Otuzbin varaka” cevabını vermiş. Arkadaşları: “Bu hacimde bir eser tamamlanmadan önce ömürler biter, buna ömür yetmez” cevabını alınca Tefsirini yaklaşık üçbin varaka olarak ihtisar etmiştir. “Adem (as)’dan günümüze kadar bir Dünya Tarihi için hazır

¹³¹ Hatîbü’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 164; Yakût, *Mu’cemu’l-Üdebâ*, XVIII, 42, 43.

¹³² Yakût, *Mu’cemu’l-Üdebâ*, XVIII, 43.

¹³³ Hatîbü’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 164.

¹³⁴ Yakût, *Mu’cemu’l-Üdebâ*, XVIII, 63.

¹³⁵ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XIV, 273.

mısınız?” sorusuna aynı cevabı alınca “Allah hakkı için gayretler bitmiş, himmetler ölüp gitmiş” demiştir.¹³⁶

Taberî, bir tefsir kitabı yazmak için kitabı yazmaya başlamadan önce üç sene boyunca istihareye yattığını, Allah’tan niyet ettiği bu hususta yardım etmesini istediğini sonunda Allah’ın kendisine yardım ettiğini söyler.¹³⁷

Tefsiri 283 yılında yazmaya başlamış 290 yılında tamamlamıştır.¹³⁸

1.3.4. Tefsirin Kaynakları

Taberî, kültür ve medeniyetin, akli gelişmenin ve açılımın zirvesi, dinî ilimlerin ve bilgilerin geliştiği, muhtelif ilimlerin tercüme edildiği bir asır olan hicrî 3. asırda yaşamıştır. Aynı zamanda Taberî’nin Tefsiri, dinî, lügavî, aklî, tarihî vb. pek çok ilmi ihtiva etmektedir. Bu konularda kendisinden önce gelen alimlerin çalışmalarını toplamış ve Tefsirinde şekillendirerek bize büyük bir hazine bırakmıştır. Bu sebeple Taberî Tefsiri’nin kaynakları hem çok çeşitli ve hem de çok fazladır.¹³⁹

Taberî, genelde hadis rivayetlerinde kullanılan (حدثنا، أخبرنا، قال، ذكر، روى، حدثت) tabirlerle kitaplarını yazdığından burada Taberî’nin kitaplarının şefevî rivayetler veya hadisler mecmuası olmadığını bilakis hicrî 50 ile hicrî 250 yılları arasında kendinden önceki iki asırda telif edilmiş olup kendisine ulaşan kitaplardan istifade edilerek yazıldığını açıklamak gerekir.¹⁴⁰

¹³⁶ Hatîbü’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 163; el-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî Tevârîhi’l-Mülûki ve’l-Ümem*, VIII, 40 ; Yakût, *Mu’cemu’l-Üdebâ*, XVIII, 42.

¹³⁷ Yakût, *Mu’cemu’l-Üdebâ*, XVIII, 62; Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr (v. 310), *Tefsîru’t-Taberî el-Müsemâ Câmiu’l-Beyân fî Te’vîli’l-Kur’an*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmeyye, Beyrut, Lübnan, ts., I, 3,4.

¹³⁸ Hatîbü’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 164; Yakût, *Mu’cemu’l-Üdebâ*, XVIII, 42.

¹³⁹ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 102.

¹⁴⁰ Sezgin, Fuat, *Târîhu’t-Türâsi’l-Arabî*, II, 160.

Taberî, tefsirinde evvela Hz. Peygamber'den (sav) gelen haberlere, sonra da Sahabe ve Tabiilerin görüşlerine itimad eder. Tefsirindeki rivayetler tetkik edilirse görülür ki, o, tefsirde İbn Abbas ve İbn Mes'ud ekollerine istinad eden tefsirlerden faydalanmıştır. Saîd b. Cübeyr, Mücahid b. Cebr, Katâde b. Diâme, el-Hasan el-Basrî, İkrime, ed-Dahhâk b. Müzâhim, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, İbn Cüreyc, Mukatil b. Hayyân, es-Süddî, Abdurrezzak b. Hemmâm, el-Ferrâ, Ma'mer b. el-Müsennâ, Ali b. Ebî Talhâ ve daha pek çok zevatın tefsirlerinden istifade etmiştir. Basra ve Kûfe lügat ve nahivcilerinden yararlanmış Ali b. Hamza el-Kisâî, Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, Ebu'l-Hasan Saîd b. Mes'ad el-Ahfeş, Ebû Ali Kutrub vb. nakillerde bulunmuştur. Kıraat ve Fıkıh kitaplarına müracaat etmiş, Tarih kitaplarından da yararlanmış Vehb b. Münebbih ve onun gibilerden nakledilen acem haberlerini, İbn İshak ve diğerlerinden nakletmiştir.¹⁴¹

İbn Abbas'a (v. 68/687) isnad edilen rivayetlerin, rivayet tefsirinde büyük bir yekun tuttuğu öteden beri bilinmektedir. Öyle ki, Taberî'nin tefsirindeki toplam rivayetlerin %16,6'sında İbn Abbas'ın ismi geçmektedir. Tek bir şahsın tefsire bu yoğunlukta katkı sağlaması gerçekten üzerinde durulması gereken bir durumdur.¹⁴²

Ayrıca Suyûtî el-İtkân'da müfessirlerin tabaklarını arz ederken önce Sahabe sonra Tabiîn'i zikrettikten sonra "Bunlar müfessirlerin öncüleridirler, tefsirlerinin çoğunu Sahabeden almışlardır. Bu tabakadan sonra Sahabe ve Tabiînin sözlerini bir araya getiren tefsirler telif edildi." diyerek bu tefsirleri saydıktan sonra "Bu tefsirlerden sonra İbn Cerîr et-Taberî gelir. Onun tefsiri en kıymetli ve en büyük tefsirlere dendir." diyerek¹⁴³ Taberî'nin kendisinden önce gelen tefsirleri toplayan özelliğine dikkat çeker.

¹⁴¹ Yakût, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, XVIII, 64; Sezgin, Fuat, *Tarihu't-Türâsi'l-Arabî*, I, 55-62; Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 100; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 148.

¹⁴² Koç, Mehmet Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri İbn Ebî Hatîm (ö.327/939) Tefsiri Örneğinde Bir literatür İncelemesi*, Kitabiyat, Ankara, 2003, s. 159.

¹⁴³ Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman (v. 911 h.), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, takdim ve ta'lik Mustafa Deyb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk, Beyrut, 1416 h., 1996 m., II, 1227-1235.

1.3.5. Ayetleri Tefsirdeki Metodu

Bu başlık altında kısaca, Taberî Tefsiri'nin ayetleri tefsir ederken takip ettiği metot ele alınacaktır. Taberî, ayetleri tefsir ederken kullandığı genel tefsir özelliklerinin yanı sıra kendine has bazı özellikleriyle de dikkat çekmektedir. Tefsirin giriş kısmında metodunu şu şekilde özetlemektedir: “Biz Allah’ın izniyle Kur’an’ın te’vilini ve manalarının açıklamasını, insanların ihtiyaç duydukları Kur’anî her bir ilmi cami olarak ihtiva eden bir kitapla yapacağız. Bize ümmetin ittifakıyla delil birliğiyle ulaşan haberleri ve ümmetin ihtilaflarını belirteceğiz. Farklı görüşteki mezheplerden her birinin illetlerini ve bunlardan bize göre doğru olan görüşü açıklayacağız. Bunu da mümkün olan en kısa ve en muhtasar bir şekilde yapacağız.”¹⁴⁴ Taberî, kendisine ulaşan rivayetleri ittifak ve ihtilaflarıyla vereceğini bununla yetinmeyip kendisinin de tercihlerde bulunacağını belirterek daha ilk başta tefsirinin sadece rivayetleri bir araya getiren bir kitap olmadığına dikkat çekmektedir.

Taberî, tefsir etmek istediği ayete “القول في تأويل قوله تعالى كذا وكذا” formülüyle başlar ve ayetin tefsirini verir. Bunu her ayetin başında ve tefsir ettiği her ayet parçasından önce de tekrar eder. Sonra Sahabe ve Tâbiûndan o ayet hakkında gelen haberleri nakleder. Bu rivayetleri birbirlerine muvafık veya muhalif oluşlarına göre tasnif eder. Kendi tercih ettiği görüşü belirtir. Taberî'nin takip ettiği bu metod Kur’an’ın Kur’an’la ve Kur’an’ın sünnetle tefsirine dayanır. Fakat bu deliller mevcut değilse Sahabe, Tâbiûn ve daha sonra gelen alimlerin sözlerine itimat eder. Eğer bu delilleri de bulamazsa Arap dili bilgisine dayanarak ayetleri açıklamaya çalışır. Nahiv konularına girer. Şiirle delil getirir. Varsa ayetin sebab-i nüzûlünü verir. İhtilaflı bir konu varsa soru-cevap metodunu kullanarak meseleyi açıklar. Kıraat farklılıklarını ve tercihini ortaya koyar. Onda tenkit ve tercih gibi hususların bulunması ona yaşadığı asrın genel karakterine göre bir farklılık ve ayrı bir özellik kazandırır.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Taberî, I, 16.

¹⁴⁵ Bkz. ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 210; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Tarihi*, II, 148-149; Zuhaylî, Muhammed, *et-İmâm et-Taberî*, s. 121,122.

1.3.5.1. Kur'an'ı Kur'an'la Tefsiri

Bilindiği üzere rivayet tefsiri, selefden nakledilmiş eserlere dayanan tefsirdir. Diğer bir deyimle, bazı ayetleri beyan ve tafsil etmek için, bizzat yine Kur'an'daki başka ayetlerle, Hz. Peygamber'in, sahabenin sözleriyle açıklanış şekline denir. Hatta bazıları buna tabiûnun sözlerini de ilave ederler.¹⁴⁶

Tefsir usûlünde bildirildiği üzere Kur'an'ı tefsir etmek isteyen insanın yapacağı ilk iş, ayeti açıklamaya yardım eden diğer ayetleri bulmaktır. Zirâ "Kur'an'ın bir kısmı diğer kısmını açıklar" diye hükme bağlanmış, bir prensip oluşmuştur.¹⁴⁷

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Taberî Tefsiri rivayet tefsiri özelliklerini ihtiva etmektedir. Bu sebeple Taberî, tefsir etmek istediği ayete "القول في تأويل قوله تعالى كذا وكذا" formülüyle başlar ve ayetin tefsirini verir. Bunu her ayetin başında ve tefsir ettiği her ayet parçasından önce de tekrar eder. Ayeti tefsir eden diğer ayet veya ayetleri verir. Sonra Sahabe ve Tâbiûndan o ayet hakkında gelen haberleri nakleder. Bu rivayetleri birbirlerine muvafık veya muhalif oluşlarına göre tasnif eder. Kendi tercih ettiği görüşü belirtir. Taberî'nin takip ettiği bu metod Kur'an'ın Kur'an'la ve Kur'an'ın sünnetle tefsirine dayanır.

Bu konuda Tefsir'de pek çok misal bulmak mümkündür. Mesela: "*Burçlarla süslü göğe kasem ederim ki*"¹⁴⁸ ayetini tefsir ederken, "*Nerede bulunursanız bulunun: sağlam, yüksek kulelerde, hatta eflake ser çeken gökteki yıldız burçlarında bile olsanız, ölüm mutlaka size yetişir...*"¹⁴⁹ ayetiyle tefsir eder.

Mesela: "*Size şunlar haram kılındı: Kendiliğinden ölen hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adına kesilen, henüz canı çıkmadan yetişip şartına uygun tarzda kestikleriniz müstesna; boğulmuş, bir şey vurularak öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanmış, boynuzlanmış yahut canavar tarafından parçalanmış olup da ölen*

¹⁴⁶ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 3, 9. Baskı, Ankara, 1983.

¹⁴⁷ Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Işık yayınları, İstanbul, 2002, Sunuş kısmı.

¹⁴⁸ Bürûc, 85/1.

¹⁴⁹ Nisâ, 4/78.

hayvanların etleri, putlara ait sunaklarda kesilen hayvanların etleri ve zar atarak, kumar oynayarak elde edilen etler.”¹⁵⁰ ayetindeki “الدم” yani kan kelimesini tefsir ederken “De ki: Bana vahyolunanlar içinde, bu haram dediklerinizin, yemek isteyen kimseye haram kılındığını görmüyorum. Ancak leş, yahut akıtılmış kan, yahut pis olduğunda hiç şüphe olmayan domuz eti, veya Allah yolundan çıkararak Allah’tan başkası adına kesilen hayvan olursa başka (bunlar haramdır).”¹⁵¹ ayetindeki “دما مسفوحا” kısmındaki akıtılmış kan kısmını delil getirerek tefsir eder. Böylece ilk ayetteki kanın özelliğini diğer ayetteki bir sıfatla açıklar.¹⁵²

Mesela: “Onun da duasını kabul buyurduk. Ona Yahya’yı armağan ettik. Bunun için de eşini çocuk doğurmaya elverişli hale getirdik. Doğrusu onlar hayırlı işlere koşuşur, iyilikte yarışır, hem ümit, hem endişe içinde Bize yakarırlardı. Gerçekten Bize derin bir saygı gösterirlerdi.”¹⁵³ ayetindeki “يدعوننا” kısmını açıklarken, “İşte sizi de, sizin Allah’tan başka ibadet ve dua ettiğiniz tanrılarınızı da terk ediyorum. Rabbime niyaz edip yalvarıyorum. Rabbime niyaz etmem sayesinde mahrum ve perişan olmayacağımı umuyorum.”¹⁵⁴ ayetini delil getirerek tefsir ediyor.¹⁵⁵

Mesela: “Ötekileri (Firavun’un ordusunu da) oraya yaklaştırdık.”¹⁵⁶ ayetini “Cennet de takvâ sahiplerine yaklaştırılır.”¹⁵⁷ ayetini delil getirerek tefsir eder.¹⁵⁸

1.3.5.2. Kur’an’ı Sünnetle Tefsiri

Taberî bir rivayet tefsiri özelliği olan Kur’an’ı sünnetle tefsir metodunu da Tefsirinin pek çok yerinde kullanmaktadır.

¹⁵⁰ Mâide, 5/3.

¹⁵¹ En’âm, 6/145.

¹⁵² Taberî, VI, 90.

¹⁵³ Enbiyâ, 21/90.

¹⁵⁴ Meryem, 19/48.

¹⁵⁵ Taberî, XVII, 110.

¹⁵⁶ Şuarâ, 26/64.

¹⁵⁷ Kâf, 50/31.

¹⁵⁸ Taberî, XIX, 101.

Taberî, tefsirinde rivayet ettiği rivayetlerde isnadları ekseriya tam olarak zikreder, el-Cerh ve't-Ta'dilciler indinde sika ve sadûktur ve usûl-ü hadis ilmüne vakıftır. Kendisi, başkalarıyla birlikte bir üstaddan işittikleri haberlerde (حدثنا) yalnız olarak işittiklerinde (حدثني) tabirini kullanmıştır. Ravilerin tescilinde dikkatliydi, hatta bazen raviler hakkında bilgi vermektedir. Bazen de isnadsız olarak doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den rivayet etmektedir.¹⁵⁹

Mesela: “Onların bir kısmı da ümmîdir. Kitap nedir bilmezler. Bütün bildikleri, kendilerine anlatılan birtakım kuruntu ve uydurmalarıdır. Onlar sadece bir zan içindedirler.”¹⁶⁰ ayetindeki “مَبْرُونٌ” kelimesini Hz. Peygamber (sav)’in: “Biz ümmî bir milletiz. Yazmayı ve saymayı bilmeyiz”¹⁶¹ hadisini rivayet ederek sünnetle tefsir ederek açıklar.¹⁶²

Mesela: “...Rabbinin alametlerinden biri geldiği gün, daha önce iman etmeyen yahut imanyla hayır kazanmayan hiçbir kimseye o günkü imanı asla fayda vermez. De ki: ‘bekleyin, biz de beklemekteyiz.’”¹⁶³ ayetini tefsir ederken Peygamberimiz (sav)’in “Güneş battığı yerden doğmadıkça kıyamet kopmaz. Güneş battığı yerden doğduğu zaman, bütün insanlar toptan iman edecekler. Fakat işte o gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış hiçbir kimseye imanı asla fayda vermez”¹⁶⁴ hadisini ve bu konuda Peygamberimiz (sav)’den nakledilen 30 kadar hadisi kaydederek ayet-i kerîmeyi tefsir eder.¹⁶⁵

Mesela: “Bundan sonra saçlarını, turnaklarını kesip üstlerindeki başlarındaki kirleri gidersinler ve diğer hac görevlerini yerine getirsinler, dünyanın bu en kıdemli mâbedini bir kere daha tavaf etsinler.”¹⁶⁶ ayetindeki “البيت العتيق” kısmını Hz.

¹⁵⁹ Bkz. ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 212, 213; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Tarihi*, II, 150, 151.

¹⁶⁰ Bakara, 2/78.

¹⁶¹ Buhârî, Savm, 13.

¹⁶² Taberî, I, 527, 528.

¹⁶³ En'âm, 6/158.

¹⁶⁴ Taberî, VIII, 127; Tirmizî, Tefsiru Sureti'l-En'am, bab 8.

¹⁶⁵ Taberî, VIII, 126-135.

¹⁶⁶ Hac, 22/29.

Peygamber'in (sav): "Kabe'nin العتيق diye isimlendirilmesi Allah'ın oradan zorba olan kimseleri çıkarması sebebiyledir" hadisini delil getirmek suretiyle açıklar.¹⁶⁷

Tefsirin neredeyse her ayetinde bu metodla tefsir edilen pek çok yer bulunmaktadır.¹⁶⁸

1.3.5.3. Kur'an'ı Sahabe Kavliyle Tefsiri

Hiz. Peygamber (sav)'den sonra tefsir sahasında en büyük rolü sahabe almıştır. Çünkü sahabe, sarsılmaz imanları, hâdiseleri izlemeleri ve sebab-i nüzûle vakıf olmaları sebebiyle Kur'an'ı en iyi anlayan topluluk kabul edilmiştir.¹⁶⁹ İşte bu sebeple Taberî de sahabenin bu konumu sebebiyle Kur'an'ı tefsir ederken başta İbn Abbas olmak üzere - ki yukarıda belirttiğimiz gibi Taberî'nin tefsirindeki toplam rivayetlerin %16,6'sında İbn Abbas'ın ismi geçmektedir- diğer sahabenin kavlini kullanmaktadır.

Mesela: "Bizim tuttuğumuz yol, önceki atalarımızın sürüp gelen adetlerinden başka bir şey değildir."¹⁷⁰ ayetini tefsirinde İbn Abbas (ra)'ın: "Evvelkilerin dini" ve "evvelkilerin adeti" sözleriyle tefsir ederek, verdiği diğer rivayetler arasında "كما قال ابن عباس" "İbn Abbas (ra)'ın dediği gibi" lafzını kullanarak onun görüşünü tercih ettiğini belirtir.¹⁷¹

Mesela: "Dolgun salkımlı muzlar."¹⁷² ayetini sahabe ve tabiinde rivayet ettiği 14 kadar rivayetle buradaki meyvenin muz olduğunu belirterek tefsir eder.¹⁷³

¹⁶⁷ Taberî, XVII, 198-200.

¹⁶⁸ Misaller için bkz., Taberî, XIX, 28; XXIII, 69; XXVII, 164.

¹⁶⁹ Aydüz, Davut, *Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık yayınları, İstanbul, 2000.

¹⁷⁰ Şuarâ, 26/137.

¹⁷¹ Taberî, XIX, 119, 120.

¹⁷² Vâkı'a, 56/29.

¹⁷³ Taberî, XXVII, 235, 236.

1.3.5.4. Kur'an'ı Arap Diliyle Tefsiri

Tezimizin ana konusunu teşkil eden Garîbu'l-Kur'an konusu işlenirken tabii olarak bu konuda işlenmiştir. Fakat biz bir fikir verme adına özet bir bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Taberî, Tefsirinde kelimelerin lügat manaları üzerinde durur ve bilhassa onların Arap dilindeki kullanışlarına uygun olup olmadığını araştırır. Ayetin tefsirinde me'sur haberler bulunmadığı takdirde, kelimelerin Arap dilindeki kullanışlarını esas alarak, izah etmeye çalışır.¹⁷⁴

Mesela: "...Ancak meşru sözler dışında, onlarla gizlice buluşma hususunda sözleşmeyin..."¹⁷⁵ ayetini tefsir ederken زنا kelimesini zina manasına alır, delil olarak da Araplar cimâyı sır ile tesmiye ederlerdi der ve bu manada kullanımına şiiirlerden deliller getirir. Diğer görüşleri "Bu, Kur'an'ın kendi lisanlarıyla indiği lügatteki makul mananın hilafınadır" diyerek reddeder.¹⁷⁶

Kur'an'ı Arap diliyle tefsiri iki ana başlık altında incelenebilir: Bunlardan biri Kur'an'ın sarf ve nahivle tefsiri, diğeri ise Kur'an'ı şiiirle istişhad ederek tefsiridir.

1.3.5.4.1. Kur'an'ı Sarf ve Nahivle Tefsiri

Taberî, Sarf ve Nahiv meselelerinde, Basra ve Kûfe ekollerine itimat eder. Bazen onların fikirlerini beğenmez, bazen de onlardan birini tercih eder. Taberî, kelimelerin i'rabına önem verir, birçok yerlerde manayı açıklayıcı mahiyette nahivcilerin görüşlerini beyan eder. Tefsirinde ilgili yerlerde bu metodu sık sık kullandığı görülür.

¹⁷⁴ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 153; Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 128.

¹⁷⁵ Bakara, 2/235.

¹⁷⁶ Taberî, II, 708-713.

Taberî, Tefsirini telifdeki maksadını Kur'an-ı Kerîm'in ayetlerinin te'vilinin ve vecihlerinin beyanının araştırılması olarak belirler. İşte Nahiv ve İ'rab konularına girmesi de bunların te'ville bağlantısı ve i'rab vecihlerinin muhtelif olmasının te'vil vecihlerinin de muhtelif olmasına sebebiyet vermesi yönüyledir. Yani Taberî için Nahiv ve İ'rab, te'vilin tahkik edilip, maksadın belirlenmesi için bir vesiledir.¹⁷⁷

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Taberî, ayetlerin tefsirinin tam olarak anlaşılabilmesi için Sarf, Nahiv ve İ'rab konularına girmiş ve bunu bir metot olarak benimsemiştir.

Mesela: “*Rablerini inkâr edenlerin durumu şudur: Onların iyi işleri, bir kül yığına benzer. Fırtınalı bir günde rüzgar onu şiddetle savurmaktadır...*”¹⁷⁸ ayetindeki *مثل* kelimesini ref eden şey konusunda Arapçacıların ihtilaf ettiklerini belirtir ve “Bazı Basralı Nahivciler: “Sanki Allah şöyle demiştir: “Biz size Rablerini inkâr edenlerin misalini anlatıyoruz.” daha sonra Ra'd, 13/35 ayetinde (*مثل الجنة*) ayetinde buyurduğu gibi tefsirine başlıyor. Bazı Kûfeli Nahivciler ise: “Buradaki misal ameller için kullanılmıştır. Fakat Araplar daha ma'ruf olduğu için isimleri takdim ederler, sonra sahibiyile beraber onun haberini getirirler. Kelamın manası şu şekildedir: “Rablerini inkâr edenlerin amellerinin misali...”¹⁷⁹ şeklinde i'rab vecihlerini vererek tefsir eder.

Mesela: “*Biz onlardan önce nice nesilleri silip süpürdük. O zaman ne çılgınlık, ne feryatlar kopardılar! Ama kurtuluş zamanı çoktan geçmişti!*”¹⁸⁰ ayetini tefsir ederken “*لَات*”den sonra gelen “*حين*” kelimesiyle ilgili, Basralı nahivcilerin bir kısmının ref okunması gerektiğini söylediklerini; Kûfeli birkısım nahivcilerin ise izafetle mecrûr okunması gerektiğini söylediklerini belirterek delilleriyle birlikte zikreder.¹⁸¹

¹⁷⁷ Rufeyde, İbrahim Abdullah, *en-Nahv ve Kütübü't-Tefsîr*, ed-Daru'l-Cemâhîriyyetü li'n-Neşr ve't-Tevzi' ve'l-İ'lân, 3. baskı, Bingâzî, 1990, I, 580. Bu kitapta Taberî'nin Nahiv ve Kıraat konusundaki tutumu 1. cilt, 577-640 sayfaları arasında geniş bir şekilde ele alınmıştır. Daha fazla malumat için bakılabilir.

¹⁷⁸ İbrâhim, 14/18.

¹⁷⁹ Taberî, XIII, 257.

¹⁸⁰ Sâd, 38/3.

¹⁸¹ Taberî, XXXIII, 146.

1.3.5.4.2. Kur'an'ı Arap Şiiriyle İstishâd Ederek Tefsiri

Taberî, ayrıca Arab'ın divanı sayılan şiiri de lûgat için bir kaynak yapmakta ve bazı kelimeleri şiirle açıklamaktadır. Zira, İbn Abbas'tan: "Şiir Arabın divanıdır. Allah'ın Arapça indirdiği Kur'an'dan bir kelimenin manasını anlayamazsak, divanına müracaat ederiz ve bu kelimenin manasını oradan öğreniriz." sözü rivayet edilir. Ayrıca, Ebûbekr el-Enbârî, İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan: "Bana Kur'an'ın garîblerinden soracak olursanız, şiire müracaat ediniz derim. Çünkü şiir Arab'ın divanıdır." dediğini rivayet eder.¹⁸²

Mesela: "*Bizi doğru yola, Sana doğru varan yola ilet.*"¹⁸³ ayetinde اِهْدِنَا kelimesini açıklarken, Taberî, Arap keliminde الهداية ' in tevfiik (muva'ffak kıl) manasını nereden buldun sorusuna:

لا تُحْرِمْنِي هَذَاكَ اللَّهُ مَسْأَلِي وَلَا أَكُونَنَّ كَمَنْ أُرْدَى بِهِ السَّفَرُ

'Beni mahrum bırakma! Allah ihtiyacımı karşılaman hususunda seni muva'ffak kılsın. Kendisini yolculuğun alıp götürdüğü kimse gibi olmayayım.' sözü ve yine diğerinin:

وَلَا تُعَجِّلْنِي هَذَاكَ الْمَلِكُ فَإِنَّ لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالًا

'Bana acele ettirme! Melîk (Allah) seni hakkımda hakkı bulmaya muva'ffak kılsın. Zira her makamın bir sözü vardır.' mısrası bunlardandır." diyerek şiirle cevap verir.¹⁸⁴

Mesela: "*Denizde koca dağlar gibi yüzen gemiler O'nundur.*"¹⁸⁵ ayetinde "كالأعلام" kelimesini tefsir ederken :Gemiler dağa benzetilmiştir, Araplar her büyük dağı alem olarak isimlendirmişlerdir; Cerîr'in:

“إذا قطعنا علما بدا علم”

“Biz bir dağı aştığımızda yeni bir dağ ortaya çıkıyordu” beyti bu manadadır.” der.¹⁸⁶

¹⁸² Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman (v. 911 h.), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, takdim ve ta'lik Mustafa Deyb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk, Beyrut, 1416 h., 1996 m., I, 382.

¹⁸³ Fatiha, 1/6.

¹⁸⁴ Taberî, I, 107.

¹⁸⁵ Rahman, 55/24.

¹⁸⁶ Taberî, XXVII, 174.

Taberî, Tefsirinin muhtelif yerlerinde bu şekilde Arapça'nın bir aslı olarak kabul edilen şiirle istişhâd ederek tefsiri bir metot olarak kabul etmekte ve bunu uygulamaktadır.

1.3.5.5. Kur'an'ı Sebeb-i Nüzûlle Tefsiri

Taberî sebeb-i nüzûle de önem verir. Bir ayetin nüzûl sebebiyle ilgili rivayetler varsa bunları tek tek sıralar. Ayetin anlaşılması için sebeb-i nüzûlünü bilmenin önemine işaret eder. Bazen rivayetlerin tümünü kabul eder, bazen tercihte bulunur.

Mesela: *“Ey iman edenler! Açıklandığı taktirde hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın...”*¹⁸⁷ ayetinin tefsirinde bu ayetin Peygamberimiz (sav)'e bir kısım kimselerin bazen imtihan, bazen alay maksadıyla: “Babam kim?” veya devesini kaybeden bir kısım kimselerin: “Devem nerede?” veya hac ayeti nazil olduğunda: “Hac her sene mi farz kılındı” gibi sordukları sorular sebebiyle Allah Teala'nın: *“Açıklandığı taktirde hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın”* ayetini indirdiğini belirtir.¹⁸⁸ Akabinde sorulan bu sorular ve Hz. Peygamberin karşılaştığı durumlarla alakalı 19 kadar rivayeti sıralar ve sonunda ayetin sorulan tüm soruları nehyetmek üzere indirildiği görüşünü tercih ederek tefsirini neticelendirir.¹⁸⁹

Mesela: *“Malını Allah yolunda harcıyıp O'na saygı duyarak haramdan sakınan, O en güzel kelimeyi (kelime-i tevhidi) tasdik eden kimseyi. Biz de en kolay yola muvaffak ederiz.”*¹⁹⁰ ayetlerinin Hz. Ebubekir (ra) hakkında indiğini, onun Müslüman olan acizleri ve kadınları azad etmesinin bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü olduğunu belirterek mananın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur.¹⁹¹

¹⁸⁷ Mâide, 5/101.

¹⁸⁸ Taberî, VII, 107.

¹⁸⁹ Taberî, VII, 114.

¹⁹⁰ Leyl, 92/5-7.

¹⁹¹ Taberî, XXX, 279.

Mesela: “*De ki: Ey kâfirler! Ben sizin ibadet ettiklerinize ibadet etmem. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet etmiyorsunuz. Ben sizin ibadet ettiklerinize asla ibadet edecek değilim. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet etmezsiniz. O halde sizin dininiz size, benim dinim bana!*”¹⁹² ayetlerinin sebab-i nüzûlüyle ilgili Mekkeli müşriklerin Allah Resulü (sav)’e gelip ona, kendilerinin bir sene Allah’a ibadet etmelerini, Nebi (sav)’in de bir sene onların ilahlarına ibadet etmelerini teklifleri üzerine Kâfirûn sûresinin nazil olduğunu belirtir ve bu konudaki rivayetleri verir.¹⁹³

1.3.6. Fıkhî Meselelerdeki Tutumu

Fıkıhta müstakil mezhep sahibi olan Taberî, bu sahada müstakil eserler vermiş olmasına rağmen, tefsirinde de münasip yerlerde fıkhî görüşlerini aksettirmiştir. Taberî, fıkhî meselelerde alimlerin sözlerini, mezheplerini ve münakaşalarını belirttikten sonra, bunlardan tercih ettiğini veya hiçbirini beğenmezse kendi görüşünü delilleriyle beraber serdedir.¹⁹⁴

Mesela: “*Hem binmeniz, hem de zinet olsun diye atlar, katırlar, merkepler yarattı. Hem sizin bilemeyeceğiniz daha neler neler yaratacak!*”¹⁹⁵ ayetini tefsir ederken at, katır ve eşek etlerinin yenmesi ve yenmemesi hususunda, alimlerin serdettikleri görüşleri ve senedlerini zikreder ve sonunda, bu ayet, onların yenmesi hususunda herhangi bir haramlığa delalet etmediğini gösterir, ehli eşek ve katırın etinin tahrimine ait bilginin Kitabı’l-Et’ime adlı eserinde verildiğini söyler. At etinin tahrimi hakkında bir işaret yoktur, der.¹⁹⁶

Mesela: “*Safa ile Merve Allah’ın belirlediği nişanelerdendir. Kim hac veya umre niyetiyle Kâbe’yi ziyaret ederse oraları tavaf etmesinde bir beis yoktur. Her kim de,*

¹⁹² Kâfirûn, 109/1-6.

¹⁹³ Taberî, XXX, 429-431.

¹⁹⁴ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 155; bkz. Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 134-137; ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, I, 219, 220.

¹⁹⁵ Nahl, 16/8.

¹⁹⁶ Taberî, XIV, 110-112.

farz olmadığı halde gönlünden koparak bir hayır işlerse, mükâfatını görür. Zira Allah şükürün karşılığını verir. O, az amele çok mükâfat verir ve her şeyi bilir."¹⁹⁷ ayetinde Safâ ile Merve arasında sa'yette hususunda ilim ehlinin ihtilaflarını zikreder. Mâlik ile Şâfiî, bir kimse Safâ ile Merve arasındaki sa'yi terk ederse bu işi tekrar iade etmesi lazımdır, zira bu vaciptir; Ebû Hanife ve talebeleri, sa'yi terk eden, kurban keserse iadesi lazım gelmez derler. Diğer bir grup da sa'yin nafil olduğunu söylerler. Taberî, bu görüşlerden, Mâlik ve Şâfiî'nin görüşünü kabul eder ve menasik-i hacda sa'yin vacip olduğunu söyler. İster kasten isterse unutarak olsun, bunu terk edenlere kazası lazım gelir ve delil olarak da Hz. Peygamber'in bu işi böyle yaptığını zikreder.¹⁹⁸

Mesela: "*Mümin kadınlara da bakışlarını kısımlarını ve edep yerlerini gûnahtan korumalarını söyle! Yine söyle ki mecburen görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler.*"¹⁹⁹ ayetini tefsir ederken "إلا ما ظهر منها" kısmından maksadın ne olduğu ile ilgili elbise; sürme, yüzük, bilek, yüz diyenlerin rivayetlerin verdikten sonra kendisi bu konudaki en doğru görüş yüz ve avuçlardır, diyerek bu ikisinin sürmeyi, yüzüğü ve bileziği kapsadığını belirterek tercihinin ortaya koyar.²⁰⁰

Taberî, bu ve benzeri fikhî konulardaki ayetleri yukarıda belirttiğimiz metotlarla tefsir etmekte, görüşler arasında ya tercih yapmakta ya da kendi fikrini ortaya koymaktadır.

1.3.7. İsrailiyyat Konusundaki Tutumu

Taberî, tefsirinde pek fazla olmasa da isrâiliyât dediğimiz haberlere yer vermiştir. Ekseriya bu haberlerin isnadı, Ka'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih, İbn Cüreyc, es-Süddî'ye dayanır. Mesleme en-Nasâra'nın Muhammed b. İshâk'tan rivayet ettiği haberleri bol miktarda görürüz. Tefsirinde görülen bu haberler ekseriya kıssalarda cereyan eder. Taberî bunları tenkide tabî tutmamış, sadece bir haber olarak nakletmiş

¹⁹⁷ Bakara, 2/158.

¹⁹⁸ Taberî, II, 62-71.

¹⁹⁹ Nûr, 24/31.

²⁰⁰ Taberî, XVIII, 156-159.

ve haberlerin isnadlarını vererek, onları tenkit etmeyi okuyucularına bırakmıştır.²⁰¹ Taberî bu şekilde rivayet zincirlerini vererek zayıf haberlerin tanınmasını temin etmiş, binaenaleyh bu haberleri tefsirine almakla tenkit edilmesine sebebiyet veren sorumluluktan da kurtulmuş olmaktadır.

İbn Cerîr, çoğunlukla bu tür israilî rivayetleri tenkit etmektedir. Ancak, Taberî'nin her bir rivayette senedin tamamını zikretmesine rağmen, uydurma haberler ve israilî kıssalar ihtiva eden diğer tefsir kitapları gibi onun Tefsiri de kapsamlı bir araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Bizim senede bakıp rivayetleri araştırmamız icap etmektedir.²⁰²

Taberî bu tür israilî rivayetleri tefsire almasına rağmen genelde bu görüşlerden hiçbirisini kabul etmez. Mesela: *“Ve dedik ki: “Âdem! Eşinle birlikte cennete yerleşin, oradaki nimetlerden istediğiniz şekilde bol bol yeyin, sadece şu ağaca yaklaşmayın. Böyle yaparsanız zalimlerden olursunuz.”*²⁰³ ayetindeki Hz. Adem'in yaklaşmasına mani olunan ağacın tayini hususunda Allah ne Kur'an'da ne de sahîh sünnette bir delil vaz'etmemiştir, bu ağacın hangisi olduğunu bilip bilmemek, ne alimin ilmini artırır ne de zarar verir der.²⁰⁴

Mesela: *“Nihayet Mısır'a varınca, onu düşük bir fiyata, bir kaç paraya sattılar. Zaten ona pek kıymet biçmiyorlardı.”*²⁰⁵ ayetinde “birkaç paraya sattılar” ifadesindeki dirhem miktarını öğrenmeyi merak etmiş, onun 20, 22, 40 olduğunu söyleyenler olmuştur. Taberî, bu haberlerin tümünü sıraladıktan sonra bu hususta sözün doğrusu, Allah Teala, onların onu birkaç dirheme sattıklarını söyler, yoksa o paraların vezinleri ve adetleri hakkında ne kitapta ve ne de Resûl (sav)'in haberlerinde bir bilgiye rastlanır. Haberlerde zikredilen bu adetler muhtemel olabilir, fakat bunların bilinmesi veya bilinmemesi dinde fayda da zarar da vermez, Ayetin zahirine iman farzdır, bunun dışındaki konuları bilme mükellefiyeti üzerimizden kaldırılmıştır, demektedir.²⁰⁶

²⁰¹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 156; bkz. ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirün*, I, 214,215.

²⁰² ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirün*, I, 215.

²⁰³ Bakara, 2/35.

²⁰⁴ Taberî, I, 330-333.

²⁰⁵ Yusuf, 12/20.

²⁰⁶ Taberî, XII, 225-227.

Zaten Taberî, rivayet ettiği israilî rivayetler arasında tercih yapmamakta, tercihlerini ekseriya kıraat ve ahkam haberleri üzerine teksif etmektedir. Zaten bu israiliyât dediğimiz haberler ekseriya kıssalar ve müphem haberler etrafında dolaştığından, Taberî müphemler hususunda çok dikkatli hareket etmiş, bu husustaki fikirlerini münasip yerlerde belirtmiştir. Yukarıda verdiğimiz misallerde de bu durum görülmektedir.²⁰⁷

Mahmûd Şakir bu konuda: “Taberî’yi, ehl-i kitaptan, Tevrat ve İncil’den Kur’an’ın manaları hakkında rivayet edilenlerin bir çoğunu doldurmakla ayıplayan alimlerin çokluğunu görünce, rivayet rivayet Taberî’nin bu nakillerdeki metodunu ortaya çıkararak, insanların onun maksadını anlamada nasıl hataya düştüklerini göstermeyi arzu ettim. O, bu rivayetleri önünden ve arkasından batılın gelmesi mümkün olmayan Kur’an’a esas yapmamıştır. Ayrıca her bir rivayetin isnadı hakkında Taberî’nin ifadelerini açıklamayı isterdim.”, der.²⁰⁸

Taberî tefsiri incelendiğinde Kur’an ve sünnette açık bir bilgi bulunmayan böyle lüzumsuz şeylerle uğraşmanın, tefsirin asıl gayesi olmadığını gösterecek şekilde pek çok misale rastlanır.

1.3.8. Kıraatler Konusundaki Tutumu

Kur’an’ı Kerîm kıraatı üzerinde ihtisas sahibi olan ve bu hususta eserler yazan Taberî, tefsirinde de kıraatler üzerinde durmuş, imamların itimat etmedikleri kıraatleri reddetmiş, tercihlerde bulunmuş ve sebeplerini göstermiştir.²⁰⁹

²⁰⁷ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 157.

²⁰⁸ Taberî, *Tefsîru't-Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an li Ebî Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî*, tah., Ahmed Muhammed Şakir ve Mahmûd Muhammed Şakir, Daru'l-Mearif, c. I-XV, Kahire, ts. I, 16.

²⁰⁹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 151; bkz. Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 133-134; ez-Zehbî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 214; Gülşen, Ekrem, *İbn Cerîr et-Taberî Kârien ve Müfessiran*, Basılmamış çalışma, Külliyyetü Usûlî'd-Dîn, Riyad, 1986, s. 42-51.

Taberî'nin en belirgin özelliği, onun, kıraatlar arasında rahat bir biçimde tercihler yapabilmesidir. Onun, kıraatları sadece anlam ve yorumla ilgileri çerçevesinde almayıp, okunmasının doğru olup olmadığı yönüyle de değerlendirdiğini görürüz. Yani Taberî, kıraatları değerlendirirken, hem müfessir kimliğini hem de kıraat alimi olma kimliğini birlikte yansıtmıştır. Kabul etmek gerekir ki, onu en fazla ilgilendiren, doğru bir Arapça ve anlam uygunluğunu doğuracak mantıklı ve ahenkli bir söz dizimidir. O, münferit kalmadıkça bu nitelikleri haiz kıraatları tercih etmektedir, diyebiliriz.²¹⁰

Zahid el-Kevserî, Makâlât isimli eserinde, Mâ Hiye'l-Ahrufu's-Seb'atü isimli makalesinde asırlar boyunca tevâtürün bize ulaştırılan kıraatların Kur'an'ın bir cüzü, parçası olduğunu ve inkârın son derece tehlikeli ve sakıncalı olduğunu belirtir. Ayrıca bu mütevatir kıraatlardan tevâtürünü çoğunluğun bilebileceği bir kısım olduğu gibi, sadece kıraat ilminde ihtisaslaşmış, Kurrâ'nın bilebilecekleri kıraatlar olduğunu; birinci kısmı inkarın ittifakla küfür olduğunu, ikinci bölüme girenlerden herhangi birini inkarın ise; kendisine deliller gösterilmesine rağmen inkarında ısrar edilirse küfür olacağını dile getirir. Daha sonra da kıraatler arasında tercih yapıp bazı mütevatir kıraatlar hakkında söz söyleyenler hakkında şöyle der: “İşte bu tespit ve değerlendirme olmasaydı İbn Cerîr et-Taberî ve Zemahşerî'nin, Mütehassıs Kurrâ'nın yanında mütevatir olan yedi imamın kıraatının bazıları hakkındaki taşkınlıkları çok ciddi tehlike boyutlarına ulaşırdı. Zaten İbn Cerîr kıraat ilminde uzman değildir. O sadece Ebû Ubeyd'in beş şehrin kurâsına ait ihtilafları yazdığı kitabıyla yetinmiş ve Kıraat ilminde vukufiyet sahibi kişilerin içine düşmeyeceği yanlışlara düşmüştür. Üstelik Ebû Ubeyd de kıraat ilmine vakıf birisi değildir. Aksine gayret ve çalışmaları farklı farklı ilimler üzerinde olmuştur. Ancak onun özelliği kıraat farklılıklarına dair ilk eser yazarı olmasıdır. Bu sebeple her ikisi de hatalarında mazurdur. Fakat kıraatların tevâtürüne dair delillerin, hüccetlerin tespitinden sonra hâlâ onların peşinden aynı şeyleri söyleyenler asla mazur görülemez.”²¹¹

²¹⁰ Albayrak, Halis, “Taberî ve Kıraat (Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kurân çerçevesinde)”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları- IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 384.

²¹¹ el-Kevserî, Muhammed Zâhid, “Mâ Hiye'l-Ahrufu's-Seb'atü”, trc. Ekin, Yunus, “Yedi Harf Nedir?” *SAÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/2002, s. 107.

Taberî, kıraatler arasında tercih yapacağı yerlerde والصواب من القراءة ؛ أولى القراءتين بالصواب veya veya formüllerinden biriyle onlardan birini tercih eder. Mesela: “*Ey iman edenler! Hepiniz toptan barış ve selamete girin de şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, sizin aranızı açan belli bir düşmandır.*”²¹² ayetinde السلم kelimesindeki س harfini Hicazlılar fetha ile, Kûfeliler ise kesre ile okurlar, Taberî konu hakkındaki fikirlerini ve kelimenin delalet ettiği manaları söyledikten sonra Kûfelilerin kıraatını tercih eder.²¹³

Mesela: “*Sana şarap ve kumar hakkındaki hükmü sorarlar. De ki: İkisinde de hem büyük günah, hem de insanlara bazı menfaatler vardır. Fakat günahları faydalarından daha çoktur. Bir de senden ne infak edeceklerini sorarlar. De ki: İhtiyacınızdan artanı harcayın. Böylece Allah size âyetlerini açıklıyor ki dünya ve âhiret hakkında düşünesiniz.*”²¹⁴ ayetindeki كبر كبر kısmındaki كبر lafzını bazıları كبر şeklinde okumuşlardır. Taberî bunlardan doğru okuyuşun كبر şeklindeki okuyuş olduğunu zira bunda icma’ olduğunu söyler. Burada büyüklük adet bakımından değil büyüklük bakımındandır.²¹⁵

1.3.9. Akîde (Kelam) İle Alakalı Konulardaki Tutumu

Taberî, akaidde selef metodunu benimser. Onun el-Cüz’ fi’l-İ’tikâd” adlı risalesi görüşleri ve metodu açısından önemlidir. Selef alimlerinin üzerinde ısrarla durduğu belli akaid meselelerine Taberî de risalesinde temas eder.²¹⁶

Taberî’yi, Akîde meselelerinde mümtaz bir alim olarak görürüz, O kelâmî meseleleri münakaşa eder ve görüşlerini ehl-i sünnete uyacak şekilde anlatır. Mu’tezilenin pek

²¹² Bakara, 2/208.

²¹³ Taberî, II, 440.

²¹⁴ Bakara, 2/219.

²¹⁵ Taberî, II, 490.

²¹⁶ Aytakin, Arif, *Taberî'nin Akidesi*, İslam Ansiklopedisi, Taberî maddesi içinde yayınlanacak makale.

çok görüşlerine itiraz ettiği görülür.²¹⁷ Mesela: “Yahudiler: “Allah’ın eli bağlıdır” dediler. Hay kendi elleri bağlanasılar! Hay dediklerinden dolayı mel’ûn olası adamlar! Hayır, hiç de öyle değil! Allah’ın iki eli de açıktır. Dilediği şekilde infak eder...”²¹⁸ ayetindeki يد الله مغلولة kısmında mu’tezile ismini zikretmeksizin, Basra ehlinden bir grup Allah’ın eli hakkında, nimet, kuvvet, kudret, mülk gibi manalar vermişlerse de Hz. Peygamber’den, ashabından gelen haberler, bunların batıl olduğuna şahadet eder, der.²¹⁹

Ayrıca yine tefsiri içinde Kaderiyye, Cehmiyye gibi batıl fırkalara cevaplar bulunmakta olup daima selef ve ehl-i sünnet akidesini benimsediğini açıkça göstermektedir.

1.3.10. Tefsirin Dirayet Yönü

Taberî’nin bu tefsiri Hz. Peygamber, sahabe, tabiûn ve kendisinden sonra gelen tefsir hakkındaki görüşleri toplayan bir ansiklopedi olduğunu söyleyebiliriz. Bu eser lügat, tarih, fıkıh, nahiv, kıraat, İslamî ve cahilî şiirler içinde bir kaynak teşkil eder. Taberî’nin büyüklüğü, haberleri ve görüşleri toplayıp tescil ederek kaybolmamalarını temin etmekte değil, bilhassa o tescillere kendi görüşünü koymasında ve delillerini göstermesindedir. Taberî, kendinden evvelki haberleri sadece toplamakla kalmamış, bu fikir yığınlarından tercihler yapmış, tercih ve red sebeplerini de açıklamıştır. Hele, müstakil bir fıkıh mezhebinin kurucusu olması nazarı itibara alınırsa, onun orijinal bir musannıf olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.²²⁰

Taberî, tercihler yaparken kendine mahsus bazı formatlar kullanmaktadır. Mesela: “Orada apaçık alametler ve deliller, İbrâhimin makamı vardır. Kim Beytullahı girerse korkudan emin olur. Ziyarete gücü yeten herkese Beytullahı ziyaret etmek, Allah’ın

²¹⁷ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 157, 158; bkz. Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 137,138; ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 220-223.

²¹⁸ Maide, 5/64.

²¹⁹ Taberî, VI, 406, 407.

²²⁰ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 159, 160. (özetlenerek alınmıştır)

onun üzerindeki hakkıdır. Nankörlük edip bu hakkı tanımayan Allah'ın hiçbir ihtiyacı yoktur, o bütün âlemlerden müstağnidir.”²²¹ ayetindeki “Ziyarete gücü yeten herkese” ifadesinin tefsirindeki “gücü yeten” kısmındaki maksadın neler olduğu ile ilgili görüş ve rivayetleri verdikten sonra, وأولى الأقوال في ذلك عندنا بالصواب formatını kullanır ve buradaki tercihinin, İbnü’z-Zübeyr ve Ata’nın rivayet ettikleri gibi oraya gidecek gücü bulmak olduğunu belirtir.²²²

Bu konuda kullandığı diğer formatlar: وأولى هذه الأقوال بتأويل الآية²²⁴; وأولى الأقوال في ذلك بالصواب²²³; وأولى التأويلات بالآية²²⁷; وأولى هذه الأقوال بالصواب²²⁶; وأولى التأويلين بتأويل الآية عندي²²⁵ vb. şeklinde sıralanabilir.

Taberî Tefsiri yukarıdan beri arzedilen hususlardan da anlaşılacağı üzere Rivayet tefsirlerinin en önemli kitaplarından biridir. Zira Taberî rivayet tefsiri özelliklerinin tümünü bu kitabında göstermiştir. Fakat az önce kısaca belirttiğimiz gibi o, dirayet yönü de çok güçlü, yer yer kendi görüşlerini de ortaya koyduğu için, haklı olarak, gerek kendisi ve gerekse tefsiri müfessirler arasında temayüz etmiş önemli bir alimdir.

1.3.11 Tefsirin Baskıları

Bazı kütüphanelerde yazma olarak bulunan bu eser²²⁹ XIX. asrın sonlarına kadar bulunup neşredilmediği için, bu eserin kaybolmuş olmasından korkulmuştu. Bir müddet sonra bu eser bulunmuş 1321 tarihinde Meymuniyye matbaasında 30 cilt olarak tabedilmiş, 1323-1330 da da Bulakta basılmıştır. Buna Hermann Haussleiter bir fihrist tanzim etmiştir (Register Zum Qoran-Kommentar des Taberi, Strassburg, 1912), aynı eser 1373/1954 senesinde, ayetler numaralanmak suretiyle daha güzel bir kağıt ve

²²¹ Al-i İmrân, 3/97.

²²² Taberî, IV, 26.

²²³ Taberî, III, 182.

²²⁴ Taberî, IV, 61.

²²⁵ Taberî, IV, 215.

²²⁶ Taberî, IV, 276.

²²⁷ Taberî, IV, 326.

²²⁸ Taberî, II, 294.

²²⁹ Tefsirin yazmaları ve buldukları kütüphaneler için bkz., Sezgin, Fuat, *Tarîhu't-Türâsi'l-Arabî*, II, 166, 167; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 327.

basımla Mustafa el-Bâbî el-Halebî ortaklığı tarafından 30 cüz halinde neşredilmiştir. Son cüz 1377/1957 senesinde tamamlanmıştır. 1388/1968 tarihinde aynı baskısı kitabı neşreden Muhammed Mahmûd el-Halebî'nin takdimiyle yayınlanmıştır. Diğer bir baskısı Daru'l-Meârif tarafından 1374/1955 yılında başlayan baskısının tahkik, tahşiye ve tahriri Ahmed Muhammed Şâkir ve Mahmûd Muhammed Şâkir kardeşler tarafından yapılmıştır. Bu eser 16 cilt halinde neşredilmiştir. Bu baskı tamamlanmamış olup Yusuf sûresine kadardır. Diğer bir baskısı Daru'l-Fikr tarafından Lübnan'da yapılmıştır. Bu baskı 1373/1954 yılında başlayan baskısının eş-Şeyh Halîl el-Meys tarafından bir takdim yazısı bulunan şeklidir.²³⁰

Tezde, Taberî Tefsiri son baskılarından 1995 yılında 15 cilt halinde Beyrut'ta Daru'l-Fikr tarafından basılan baskısından takip edildi. Bu baskı lüks ve temiz bir baskı olup harekelemesi, aslına uygunluğu ve hadis tahrirleri Sıdkî Cemîl el-Attâr tarafından yapılmış, eş-Şeyh Halîl el-Meys tarafından takdim yazılmıştır. Eser yaklaşık olarak 10250 sayfadır.

1.3.12 Tefsirin Muhtasar ve Tercümelere

Taberî Tefsirine insanların ilgisi ve tefsirlerin direği olarak kabul edilip insanların daha rahat istifade edebilmeleri için bazı muhtasar ve tercümelere yapılmıştır²³¹:

Muhtasar min Tefsîri'l-İmâm et-Taberî, Ebu Yahyâ Muhammed b. Sumâdîh et-Tucîbî (v. 419). Elimizde bu muhtasarın tahkiki Muhammed Hasan Ebu'l-Azm ez-Zefîfî tarafından, takdim ve kontrolü Dr. Cevde Abdurrahman Hilâl tarafından yapılmış bir baskısı mevcuttur.

İhtisârü Tefsîri't-Taberî, Ebû Bekr, Ahmed b. Ali b. Beyğacûr, el-ma'rûf İbnü'l-İhşîd.²³²

²³⁰ bkz., Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 145, 146; Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 110-114; Sezgin, Fuat, *Tarîhu't-Türâsi'l-Arabî*, II, 166, 167.

²³¹ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 114.

²³² İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 327.

Muhtasar Tefsîri't-Taberî, Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Salih Ahmed Rıza, Daru'l-Kur'ani'l-Kerîm tarafından iki cilt halinde 1402 yılında Beyrut'ta basılmıştır.²³³

Fuat Sezgin, Taberî Tefsirinin Ebû Salih Mansûr b. Nûh es-Sâmânî (v. 366/977) başkanlığında bir heyet tarafından Farsçaya tercüme edildiğini, Britanya müzesinde, Paris, Bengal ve Almanya kütüphanelerinde bu tercümenin bulunduğunu belirtir.²³⁴

Brockelmann Taberî Tefsirinin Türkçeye tercüme edildiğini ve Almanya ve Türkiye'de bulunduğunu zikreder.²³⁵

Muhammed Fuâd Abdûlbâkî'nin, Tahrîc Ehâdîs ve Ayât ve Ta'lik Tefsîri't-Taberî isimli eseri 1958 yılında Kahire'de basılmıştır.²³⁶

²³³ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 115.

²³⁴ Sezgin, Fuat, *Tarîhu't-Türâsi'l-Arabî*, II, 167.

²³⁵ Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 115.

²³⁶ Sezgin, Fuat, *Tarîhu't-Türâsi'l-Arabî*, II, 167.

2. TABERÎ TEFSİRİ'NDE GARÎBU'L-KUR'AN

Taberî'nin hayatı, eserleri ve tefsiri hakkında gerekli bilgileri verdikten sonra tezin bu bölümünde Taberî Tefsiri'nde Garîbu'l-Kur'an konusu işlenmiştir. Öncelikle bu bölüme giriş mahiyetinde Kur'an'ın nazil olduğu dil olan Arapça'nın üzerinde durmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu sebeple Garîbu'l-Kur'an konusuna girmeden önce Arap dili hakkında gerekli birtakım bilgiler verilmiştir.

2.1. GARÎBU'L-KUR'AN VE ARAPÇA

2.1.1. Arap Dilinin Önemi

Kelam sıfatı sahibi Allah, insanların hem dünya hem de ahiret saadetini temin edecek, zamanı bizlerce meçhul kıyamete kadar baki kalacak, Alemlere rahmet olarak gönderdiği Hz. Peygamber (sav)'e indirdiği son kitabına dil olarak Arapça'yı seçmiştir. Bütün dilleri yaratan Allah: *“O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de: Göklere ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin farklı olmasıdır. Elbette bunda bilen ve anlayan kimseler için ibretler vardır.”*²³⁷ ayetinde insanların dillerinin ve renklerinin farklı olarak yaratılmasını varlık ve kudretinin delilleri arasında saymıştır. Gerçekten de dil, insanı diğer varlıklardan ayıran akıl nimetinin hemen yanı başında insanoğlunun sahip olduğu en önemli değerdir. İnsan için dilin olmadığı bir dünyayı hayal etmek bile mümkün değildir.

İslam dininin yüce kitabı Kur'an-ı Kerîm, Hz. Peygamber (sav)'in mensup olduğu Kureyş kabilesinin dili ve lehçesi üzere nazil olmuş bir kitaptır. Onun bu şekilde inzali Cenab-ı Hak'ın: *“Biz her peygamberi, kendi milletinin lisanı ile gönderdik, ta ki onlara hakikatleri iyice açıklasın. Artık Allah dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir. O azîzdir, hakîmdir (mutlak galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir).”*²³⁸

²³⁷ Rûm, 30/22.

²³⁸ İbrâhim, 14/4.

ayetindeki ilahî hikmete dayanmaktadır.²³⁹ Allah hangi millete peygamber gönderirse, mesajını o milletin dili ile gönderir. Maksat, onların dini iyice anlamalarıdır.

İşte bu sebeple Allah Teala ilk insan ve ilk peygamber Hz. Adem (as)'dan Peygamberimiz (sav)'e kadar gönderdiği bütün peygamberleri sadece kendi kavimlerine ve kavimlerinin konuştuğu dille göndermiştir. Fakat Hz. Peygamber (sav)'i “İşte bunun içindir ki ey Resulüm, Biz seni bütün insanlar için sırf bir rahmet vesilesi olman için gönderdik.”²⁴⁰ ayetinde buyurduğu gibi bütün insanlara göndermiştir. İnsanların tümüne gönderilen bir Peygamberin, Arapça konuşan bir toplum içinden seçilmesi üzerinde düşünülmesi gereken son derece mühim bir hadisedir.

Bütün bunların ötesinde Allah Teala bizzat Kur'an-ı Kerim'de: “Düşünüp mânasını anlamanız için Biz, onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.”²⁴¹ ayetinde ve benzeri 10 ayette²⁴² de Kur'an'ı Arapça olarak indirdiğini açıkça ilan etmektedir.²⁴³ Yusuf sûresi 2. ayetinden açıkça anlaşıldığı üzere Kur'an'ın manası gibi lafzı da vahiy eseridir. Zira Arapça olma, manasının değil lafzının bir özelliğidir.²⁴⁴ Yani Kur'an-ı Kerim lafzıyla da Allah kelamı olma vasfını haizdir.

Sadece Kur'an-ı Kerim'in Arapça olarak nazil olması bile bu dilin önemini ifade için yeterli bir hadisedir. Başta yazılı bir grameri bile olmayan sadece şifahî rivayetlere dayanan bu dil Kur'an sayesinde dünya dilleri arasında önemli bir mevkiye sahip olmuş belli kaideler sistemi içerisinde işlenmiştir.²⁴⁵

²³⁹ Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mucize Kur'an*, Çağ yayınları, İstanbul, 1990, s. 313.

²⁴⁰ Enbiya, 21/107.

²⁴¹ Yûsuf, 12/2.

²⁴² Ayetler için bkz. Nahl, 16/103; Şuara, 26/195; Fussilet, 41/3, 44; Ra'd, 13/37; Taha, 20/113; Zümer, 39/28; Şûrâ, 42/7; Zuhruf, 43/3; Ahkâf, 46/12.

²⁴³ Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Lüğatü'l-Kur'an Lüğatü'l-Arabi'l-Muhtare*, Daru'n-Nefâis, 1. baskı, 1408 h., 1988 m., s. 7; Suyûtî, Celaleddîn, *el-Mühezzeb fi mâ Vekaa fi'l-Kur'an'i mine'l-Muarreb*, tah.,et-Tehâmî er-Râcî el-Haşimî, Sandûku İhyâi't-Turasi'l-İslâmî, s. 57.

²⁴⁴ Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve açıklama Meali*, Sunuş kısmı.

²⁴⁵ bkz., Fazlur Rahman, *İslâm*, trc., Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Selçuk yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1992, s. 57; Hasv, Muhammed Abd, “Eserü'l-Kur'an fi'l-Lüğati” Mecelletü Camiati Saddâm li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 2. sayı, 1416 h., 1995 m, s. 83-95.

2.1.2. Arap Dilinin Aslı

Bilindiği gibi Arapça da bütün diller gibi kelimelerden teşekkül etmektedir. Bu kelimelerin meydana gelmesi ise bazen türetme bazen de ıstılah oluşturma gibi metotlarla olmaktadır. İşte bu ilk aslı unsurlar dildeki ana direkler olarak kabul edilirler.²⁴⁶

Diller hakkında yapılan araştırmalar bize dilin insan gibi olduğunu, insanın etkilemesi ve etkilenmesi; yaşaması, ihtiyaçlar ve şartlar gereği bir şeyleri alıp vermesi gibi dilin de aynı şekilde hadiselerle karşılaştığını göstermektedir. Mesela insanlar dillerinde mevcut olmayan bir kelimeyi güzel bulup kendi dillerindeki kalıplara koyarak ya da olduğu gibi herhangi bir değişikliğe uğratmaksızın dillerine alırlar. Dilleri bu kelimeye alışır ve edebiyat ve şiirlerinde kullanılmaya başlar. İşte bütün diller gibi Arapça da aynı şekildedir. Çevresinde bulunan dillerle sıkı bir etkileşim içerisinde bulunmuş birtakım kelimeleri diğer dillerden kendisine dahil etmiş diğer dillere de birçok kelimedeki kaynaklık etmiştir. Bu durum bazı araştırmacıların zannettiğinin aksine son dönemlerde değil, yaklaşık M.Ö. ikibinli yıllara kadar uzanan tarihî bir süreçte meydana gelmiştir.²⁴⁷

Arapça, Samî dilleri denilen büyük dil ailesinin bir ferdidir. Samî dilleri Nuh (as)'ın oğlu Sâm'a nisbet edilir. Samî dilleri de Doğu Samî Dilleri ve Batı Samî Dilleri olmak üzere iki ana kola ayrılır.

Doğu Samî Dilleri, Irak ve çevresindeki bölgede konuşulan Babil ve Aşur dillerini içine alır. Batı Samî Dilleri ise Dicle ile Fırat arasındaki bölge ile Şam, Arap Yarımadası ve Habeşistan bölgelerinde konuşulan dilleri içine alır ki bu da Kuzey Samî Dilleri ve Güney Samî Dilleri olmak üzere ikiye ayrılır.

Kuzey Samî Dilleri, Dicle ile Fırat arası ve Şam bölgesini kapsayan yerlerde konuşulan İbranîce ve Âramîce ki bu dilin en meşhur lehçesi olan Süryanice'yi içine alır. Güney Samî Dilleri ise Arap Yarımadası ve Habeşistan bölgesinde konuşulan en önemli

²⁴⁶ Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Lüğatü'l-Kur'an Lüğatü'l-Arabi'l-Muhtare*, s. 11.

²⁴⁷ bkz., a.g.e., s. 11-13.

dilleri arasında Habeş dili ile bizim üzerinde durduğumuz Arapça'nın bulunduğu bir Samî dildir.²⁴⁸

Görüldüğü gibi Arapça Samî Dilleri ailesine mensup bir dildir. Başta kendi çevresinde bulunan diller olmak üzere diğer dünya dilleri ile etkileşim içerisinde olmuştur. Diller arasındaki bu etkileşim ise insanlığı var olduğu sürece devam edecektir.

2.1.3. Arap Kabileleri ve Lehçeleri

Lehçe, sözlükte dil ve dilin ucu manalarına gelir.²⁴⁹ İstilahta ise, dilin uygulama yollarından her biri; insanın tabiatında bulunan ve kendisiyle konuşmaya alıştığı dil; bir dilin ses, yapı ve söz dizimi özellikleriyle, bölgesel ve siyasî sebepleriyle ayrıldığı kollardan her biri, olarak tarif edilir.²⁵⁰ Her dil için ana dile bağlı olmakla birlikte bölgesel olarak farklılıklar gösteren kelime ve ifade şekilleri bulunmaktadır. Bu durum o dilin zenginliğiyle yakından irtibatlı bir konudur.

Arapça için de aynı durum mevzu bahistir. Özellikle Kur'an'ın nüzulü sırasında bölgede konuşulan Arapçanın değişik lehçeleri mevcuttu. Bunlar ton, ses ve harf bakımından birbirlerine göre farklılıklar içerirler. Çoğunlukla bir kabiledaki lehçeyi başka bir kabileda bulamayız. Bu farklılıkların tezahürünü, bölgeler arası iletişimin kolay ve hızlı olmasına rağmen, açık ve hissedilir şekilde, Arap toprakları boyunca hatta tek bir bölgede bile görürüz.

Arapça'nın tarihine göz gezdirdiğimizde şunu fark ederiz: Kureyş, Arap kabileleri arasında özel bir konuma ve mümtaz bir mevkie sahipti. Bu konum, sahip oldukları mevki, Kabe'ye komşu olma ile hacıların su ihtiyacını karşılama ve Mescid-i Haram'ı imar vazifeleri gibi hususiyetler Kureyş'e diğer kabilelere nisbeten seçkin bir konum

²⁴⁸ bkz., age., s.8-10.

²⁴⁹ Enîs, İbrahim, ve arkadaşları, *el-Mu'cemu'l-Vesît*, ts., ج م maddesi; Mutçalı, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul, 1995, ج م maddesi.

²⁵⁰ *el-Mu'cemu'l-Vesît*, ts., ج م maddesi; Ordulu, M. Akif, *Türkçe Sözlük*, Feza Gazetecilik, İstanbul, 2001, s. 243.

kazandırmıştır. Benzer bir şekilde Kureyş'in konuştuğu Arapça da her lehçeden aldığı kelimelerle zenginleşmiş ve fasih Arapça'yı temsil eder konuma gelmiştir ki bu nedenle Kur'an-ı Kerim de en fasih dil olan Kureyş lehçesi üzere nazil olmuştur.²⁵¹

Kur'an-ı Kerim'in en zengin ve en fasih Arapçayı temsil eden Kureyş lehçesi ile inmesi hususunda ihtilaf olmamasına rağmen özellikle Garîbu'l-Kur'an ve benzeri eserleri gözden geçirdiğimizde Kureyş lehçesi dışında şu kabilelerin lehçelerinden kelimelerin de kullanıldığı görülür: Temim, Hüzeyl, Kinâne, Sakîf, Hadramevt, Tağlib, Benî Uzre, Yemen, Cürhüm, Medyên, Huzâa, Himyer, Lahm, Hazrec, Kinde, Kays, Ğassân, Hus'um, Müzeyne, Sebe', Benû Hanîfe, Yemâme, Sa'd, Ezd Amman, Tay', Mazhac, Hemedan, Cu'şum, Ezd Şenûe, Enmâr, Habeşe, Tihâme, Amir b. Sa'saâ, Enbât, Hevâzin vb.²⁵²

2.1.4. Garîbu'l-Kur'an ve Semantik İlişkisi

Garîbu'l-Kur'an ile ilgili tanımları zikrederken değinileceği gibi bu konu luğavîdir; yani dil ve dilbilimle ilgilidir. Tefsir geleneğimizde Kur'an tefsiri ve Kur'an ilimleri bağlamında kaydedilen hususlara ve usûl mevzularına bakıldığında genelde, Kur'an'ın mahiyeti, ifade edildiği dil ve tarih ile ilgili meselelerle karşılaşılır²⁵³. Bu üç temel çıkış noktasından birisi olan dil ve dilbilim çerçevesindeki Kur'an ilimlerinden birisi Garîbu'l-Kur'an ilmidir.

Dil, insanı diğer canlılardan, gerek mahiyet, gerekse iletişim açısından farklı kılan ondaki soyutlama, etrafındaki eşyayı sembollere dönüştürme yeteneğiyle doğrudan ilişkili kültürel bir olgudur. İnsan dil sayesinde tecrübelerini aktarabilir ve müşterek tecrübelerin nesilden nesile aktarımıyla tarih oluşur ki tarih yapabilme ve tarih içinde düşünebilme insana has bir özelliktir.²⁵⁴ Dil ve dilbilim ile ilgili tartışmalar ve

²⁵¹ İbrahim, Zeyyân Ahmed el-Hâc, "Ba'du Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm Beyne'l-Arabiyyeti ve't-Ta'rîb", *Mecelletü Mecmai'l-Lügati'l-Arabiyye*, c. 53, s. 136-152, 1988, trc. Bostancı, Ahmet, "Kur'an-ı Kerim'de Arapça Oldukları Tartışmalı Kelimeler", *SAÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* c. 2, s.185-202, Sakarya, 2000.

²⁵² bkz., Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Lüğatü'l-Kur'an Lüğatü'l-Arabi'l-Muhtare*, s. 50-65.

²⁵³ Bu konuda Suyutî'nin *el-İtkân* isimli eserinin muhtevasına bakılabilir.

²⁵⁴ Yazıcıoğlu, Ruhattin, "Dil-Kültür İlişkisi" *EKEV Akademi Dergisi*, 11 (2002), s. 22-40.

incelemeler Hz. Adem'e öğretilen isimlerin mahiyetine kadar uzanır, kısaca insanlık tarihiyle paralellik arz eder. Değişik faktörler zikredilse de, tarihin her döneminde dil ile ilgili çalışmaları tetikleyen en önemli etken Dinî metinlerin anlaşılması meselesi olduğu söylenebilir.

Dilbilim çalışmaları, dilin kökeni, tevkifi mi, İstılahî mi olduğu gibi hususlar üzerinde cereyan ederken coğrafi keşiflerle yeni ülkeler ve dillerle karşılaşan batı toplumunda mukayeseli dil tetkikleri gündeme gelmiş diller arasındaki benzerlikler ve farklılıklardan hareketle dil akrabalıkları veya aileleri, dillerin kökeni gibi konular üzerinde durulmaya başlanmıştır. Dilbilim, sesbilim (fonetik), dizimbilgisi (sentaks), Anlambilimi (semantik), sözlükbilgisi (lexicography) gibi dallardan oluşur. Biz burada özellikle Semantik'ten bahsedecek Garîbu'l-Kur'an ile mukayese ederek benzer ve ortak yönlerine değineceğiz.

Semantiğin Tanımı: Semantik dilin anlam yönünü inceleyen, kelimelerin, cümlelerin, sözcelerin kısaca göstergelerin taşıdıkları anlamları veya ibare ile delalet ettiği medlûlü arasındaki ilişkiyi inceleyen dilbilim dalıdır²⁵⁵.

Türkiye'de, İlahiyat fakültelerinde semantik ile ilgili çalışmalara insanların dikkatinin çeken ve dil ile kültür arasındaki ilişkiye yoğun vurgusuyla öne çıkan T. Izutsu'nun semantiği tanımı ise şöyledir: *Semantik* bir dilin anahtar terimleri üzerinde yapılacak analitik bir çalışmadır ki dil sadece konuşma aleti olmadığından dolayı aynı zamanda söz konusu toplumun dünya görüşünün ve kültürün de kavranması anlamına gelir... Kelimelerin her biri, bizim söz konusu kelimeyi içine sığdırdığımız belli bir görüş açısını temsil eder ve kavram denen nesne, böyle öznel (toplumsal anlamda) bir perspektifin kristalleşmesinden başka bir şey değildir. *Semantik* de işte böyle kristalleşerek kelimeye dönüşmüş görüş açılarının tahliline dayalı bir tetkiktir²⁵⁶. Yine semantik hakkında kitap telif eden John C. Condon semantiği şu şekilde tarif

²⁵⁵ Aksan, Doğan, *Anlambilim*, , Engin yayınevi, Ankara 1999, s. 20; Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma yay., İstanbul, 2000, "semantik" mad., s. 838.

²⁵⁶ Izutsu, Toshihiko, *Ku'anda Dini ve Ahlakî Kavramlar*, (çev. Salahattin Ayaz), Pınar yay., İstanbul, 1991, s. 26; *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts., s. 17.

etmektedir: “Anlambilim incelemesi, insanların kelimelere ve diğer sembollere nasıl değer/karşılık verdiklerinin incelenmesidir”²⁵⁷.

Tarihi süreçte Dilbilimde meydana gelen yöntem, içerik ve benzeri alanlarla ilgili gelişmelerden semantik de nasibine düşeni almış tanım ve yöntemle ilgili yenilik ve yönelimler olmuştur. Söz konusu metodik ve yeni yönelimler açısından Semantiğin ikiye ayrıldığı görülür. Artzamanlı (diakronik) semantik, ikincisi ise, eşzamanlı (senkronik) semantiktir.

Artzamanlı semantik: Aslında bu tasnifin batıdaki dilbilim çalışmalarındaki tarihsel gelişimle doğrudan alakası vardır. Şöyle ki yukarda da belirtildiği üzere Dilbilim çalışmaları genel olarak dillerin veya dildeki birimlerin tarihsel gelişimi, kökeni komşu dillerle ilişkisi gibi dilin iç yapısından ziyade dil dışı unsurlara yöneliktir²⁵⁸. Modern dilbilimin kurucusu sayılan Ferdinand de Saussure (1857-1913)’e kadar da semantikten anlaşılan ve yöntem olarak takip edilen artzamanlı semantik anlayışıdır. Artzamanlı semantik kelime veya ifadelerin anlamlarını tarih içinde geçirdikleri anlam değişimleri açısından inceler. Bir kelimenin etimolojisini, zaman içinde kazandığı yeni anlamları kısaca anlamsal gelişimini incelemektir. Bu çerçevede kelimeler, anlam genişlemesi (ta’mim), anlam daralması (tahsis), başka anlama geçiş, deyim aktarması, ad aktarması gibi konuları içerir²⁵⁹.

Eşzamanlı semantik: Herhangi bir dilin veya dil biriminin belirli bir zamanda, mekanda veya metinde yatay olarak zaman faktörü düşünülmezsizin tahlilidir. Dil birimlerinin, yaşayan bir bütün olarak, belli bir zaman kesitinde var olan durumunun incelenmesidir. Kimi zaman betimsel dilbilim diye adlandırılan bu anlayışa göre, dilbilimci belirli bir zaman diliminde örnekleri toplayarak, dilin bu andaki durumunu etkileyen, tarihsel nedenleri göz önüne almaksızın verileri betimleyebilmektir. Sözgelimi “Türkiye Türkçe’sinde Vurgu” isimli bir çalışma gibi. Eşzamanlı bir

²⁵⁷ Condon, John C., *Kelimelerin Büyülü Dünyası, Anlambilim ve İletişim*, (çev. Murat Çiftkaya), İnsan yay., İstanbul, 1998, s. 11.

²⁵⁸ Ekin, Yunus, *Kur’an’a Göre İnançsızlık*, Işık yay., İstanbul, 2001, s. 16.

²⁵⁹ Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK yay., Ankara, 1998, I, s. 31.

inceleme, sözcük, kavram, anlam, kavram alanı eşanlamlılık, eşadlılık ve çok anlamlılık gibi konuları içermektedir²⁶⁰.

Yukardaki açıklama ve tasniflerden de anlaşılacağı üzere özellikle artzamanlı semantik incelemeler, Garibu'l-Kur'an konusuyla da alakalıdır. Nitekim oryantalistlerin Kur'an kelimelerinin kökenine yönelik olarak yapmış oldukları tarihsel kritik metodu, geleneksel dilbilimin tarihi süreci esas alan mukayeseli çalışmalarıyla paraleldir. Hatırlanacağı üzere Garibul-Kur'an, Kur'an'da geçen kapalı, muğlak gerek değişik Arap lehçelerine ait kelimelerin, gerekse diğer dillerden Arapça'ya geçmiş kelimelerin izahına ait meseleleri, Kur'an'da yabancı dillere ait kelime var mı yok mu tartışmasını inceleyen bir ilimdir.

Artzamanlı semantik incelemede kelime hazinesi (vokabüler) bir kelimeler demetidir ki her biri kendi başına bağımsız olarak büyür, değişir, kullanılmayarak ölür ve doğarlar. Halbuki dil denen olgu kelimeler yığını değildir. Bilakis Dil, fonetik (telaffuz), biçim (sarf), gramer (nahiv) ve tonlama gibi alt dizge veya yapılardan müteşekkil bir üst yapıdır, sistemdir.

Durum böyle olmakla beraber Batı'daki ilerlemeci tarih anlayışı ve Darwin'in evrim teorisinin etkisinde kalan oryantalistler son asırlar itibarıyla Darwin'in "The Origin of Species" isimli eserinden esinlenerek *Origin* (köken) kelimesiyle başlayan çalışmalar yapmışlardır. Nitekim Edward Said'in ifadesiyle oryantalistlerin Kur'an hakkındaki çalışmaları, ya O'nun (haşa) Yahudî/hristiyan kökenini ortaya çıkarma ya da ümmetin tevkifi veya ümmetin icmasıyla sabit tertîbine karşı kendilerince yeni tertibler ihdas ederek Hz. Muhammed'in teolojik tecrübesini yakalamak gibi tamamen ön kabullerin esiri te'lifâtan ibarettir²⁶¹. İşte bu noktada yapıştıkları ve istismar ettikleri konu Garibu'l-Kuran ile ilgili rivayetlerdir. Zira Kur'an'daki, özellikle Garib kelimeleri artzamanlı semantik analizlere daha doğrusu etimolojik analizlere tabi tutarak onların gûya İbranice Aramice ve Süryanice asıllarını keşfediyorlar böylece Kur'an'ın aslında

²⁶⁰ Aksan, *Her yönüyle Dil*, I, s. 30, 338-39.

²⁶¹ Albayrak, İsmail, "Kuran Ayetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış", *Marife Bilimsel Birikim*, yıl 2, sayı 3 (2002), s. 156.

ilahi bir kelimedir, Kıtáb-ı mukaddes'ten alıntılarla yazılmış(!) bir beşer sözü demeye götürüyorlardı. Çünkü bu bakış açısına göre, köken bilgisi çalışmaları sözkonusu kelimelerin kökenlerini aydınlatmakla kalmaz. Ünlü Fransız Dil bilimcisi Albert Dauzat'nın dediği gibi, alınma, ödünç sözcükler çözümlenirse bir dilin/metnin tarihi de aydınlatılmış demektir²⁶². Halbuki kültürler/diller arası etkileşim ve kelime transferleri yadsınamaz sosyal bir olgudur. Ancak her dil ödünç aldığı kelimeleri, kendi ses, biçim, dizim gibi yapıları içinde dönüştürür ve yerleştirir²⁶³.

²⁶² Aksan, *Her Yönüyle Dil*, III, 25, 80.

²⁶³ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, Daru'l-Hüdâ, Beyrut, ts., I, 357; Aksan, *Her Yönüyle Dil*, III, 30-31.

2.1. GARÎBU'L-KUR'AN İLMİ

Yukarıdaki kısa girişten sonra tezimizin esas konusunu teşkil eden bu bölümde Garîbu'l-Kur'an İlmî hakkında bilgiler verilmiştir. Evvela tanımı yapılmış, lügat ve ıstılah manaları verilmiş ardından bu ilmin tezimiz açısından önemli görülen konuları incelenmiştir.

2.1.1. Garîb Kelimesinin Lügat ve İstılah Manaları

2.1.1.1. Lügat Manası

“Garîb” kelimesi **غرب** kökünden “Faîl” vezninde sıfatı müşebbehe olup, lügat manası itibariyle, vatanından uzakta olan yabancı²⁶⁴, içinde yaşadığı toplumdan olmayan, kimsesiz insan²⁶⁵ ve anlaşılması zor, manası açık olmayan kelimeler²⁶⁶ manalarına gelmektedir.

Ayrıca kendi cinsi arasında eşi ve benzeri bulunmayan, tek ve nâdir olan; bilinmeyen müphem ve kapalı olan anlamlarına da gelir.²⁶⁷

Anlaşılması zor, manası açık olmayan kapalı kelimelerin manasına gelen “garîb” kelimesi iki vecihte kullanılır. Birincisi: Manası uzak ve kapalı olup ancak zihni zorlayarak

²⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 639; Çiçek, M. Halil, *Ebu'l-Bekâ el-Kelevî'nin Külliyyat'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992, s. 286.

²⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 640; Hacı Halife, Kâtip Çelebi Mustafa B. Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, nşr. Şerefuddin Yaltkaya, Vekâletü'l-Mearifi'l-Celîle fî Matbaatiha'l-Behiyye, İstanbul, 1360 h., 1941 m., II, 1203.

²⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 640; ayrıca bkz, es-Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed b. Azîz (v. 330 h.), *Garîbu'l-Kur'an alâ Hurûfi'l-Mu'cem*, tah. Ahmed Abdülkâdir Salahîyye, 1. Baskı, Dîmeşk, 1993, s. 37; Furkânî, eş-Şeyh, “Garîbu'l-Kur'an: Kâime Bibliyografîyye”, *Risâletü'l-Kur'an*, sayı: 3, Kum, 1411, s. 160; Gümüş, Sadreddin, “Garîbu'l-Kur'an Tefsirinin Doğuşu”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5-6, 1987-1988, İstanbul, 1993, s. 10; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s. 151; es-Seyravân, Abdulazîz İzzuddîn, *el-Mu'cemu'l-Cami' li Garîbi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1.baskı, Beyrut, 1986, s. 8.

²⁶⁷ İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996, XIII, 374, 379; bkz., Kurt, Mustafa, *Hicrî III. Asırdaki Tefsir Çalışmaları ve İbn Kuteybe'nin Tefsir Anlayışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990 s. 24.

manası anlaşılabilen kelime. İkincisi: Yerleri uzak olan şaz Arap kabilelerinin kullandığı ve kullanılması alışılmamış olan kelime.²⁶⁸

Kur'an-ı Kerim'in garîbi denince birinci mana anlaşılır. Zira ikinci vecih mananın Kur'an için kullanılması alışılmış değildir ve Kur'an'ın fesahat ve belâğatını ihlal eder.²⁶⁹

2.2.1.2. İstılah Manası

Alimler Garîb kelimesinin ıstılah manasıyla ilgili birbirine benzemekle beraber farklı tarifler yapmışlardır. Bunlardan biri: “Az kullanılması sebebiyle manası sözlüklere başvurulmadan bilinmeyen kelimelere garîb denir” şeklindedir.²⁷⁰

Çeşitli ilimlerde farklı manalar ifade eden bu kelime Arap edebiyatında manası açık olmayan, az kullanılan kelime demektir.²⁷¹ Ebû Süleyman Muhammed b. Muhammed el-Hattâbî'ye göre kelimelerde garîb, anlayıştan uzak ve mestûr olan kelimelerdir ki, bu vatanından uzak ve ailesinden ayrılmış garîb bir kimseye benzetilir.²⁷²

2.2.2. Garîb Kelimesi ve Türevlerinin Kur'an'da Kullanımı

“غرب” maddesinin müştakları, Kur'an-ı Kerîm'in 19 yerinde 13 farklı kalıpta kullanılmıştır. Bunlar sırasıyla, غربت²⁷³, تغرب²⁷⁴, الغروب²⁷⁵, غروبها²⁷⁶, المغرب²⁷⁷, المغربین²⁷⁸,

²⁶⁸ Hacı Halife, Kâtip Çelebi Mustafa B. Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1203; es-Seyravân, Abdulazîz İzzuddîn, *el-Mu'cemu'l-Cami' li Garibi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, s. 8.

²⁶⁹ el-Kaysî, Ebû Muhammed, Mekki b. Ebî Talib (v. 437 h.), *el-Umde fi Garibi'l-Kur'an*, tah. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı, 1. baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1401 h., 1981 m., s. 15; el-Âkk, Halid Abdurrahman, *Usûlü't-Tefsîr ve Kavâiduhu*, Dâru'n-Nefâis, ts., s. 150; Gümüş, Sadreddin, “Garîbu'l-Kur'an Tefsirinin Doğuşu”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5-6, 1987-1988, s. 10.

²⁷⁰ İslam Ansiklopedisi, TDV, XIII, 374.

²⁷¹ Gümüş, Sadreddin, “Garîbu'l-Kur'an Tefsirinin Doğuşu”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5-6, 1987-1988, s. 10.

²⁷² Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s. 151.

²⁷³ Kehf, 18/17.

²⁷⁹ المغارب, ²⁸⁰ مغاربها, ²⁸¹ الغرْبِي, ²⁸² غرْبِيَّة bütün bu ayetlerde bu kelime, batı yönünü ve güneşin batışını ifade etmektedir. İki yerde ²⁸³ الغراب, ²⁸⁴ غرابا şeklinde kullanılmıştır ki, karga manasına gelmektedir. ²⁸⁵ غرابيب ayetinde ise siyah renkli yollar manasına gelmektedir.

Görüldüğü gibi “Garîb” kelimesi değişik türevleriyle Kur’an’da geçmektedir. Allah Teala, bu kelimeyi bizim üzerinde durduğumuz manada kullanmamıştır. Fakat, güneşin batışı, siyah renkli yollar gibi müştakları, bir yönüyle eşyanın belli belirsiz hale gelmesi, tam seçilememesi gibi hususiyetleriyle bunların garîb olması arasında bir benzerlik ve ilgi de düşünülebilir. Lügat ve ıstılah manalarında da belirtildiği gibi garîb kelimesi Arapça’da konumuzu ilgilendiren manalarıyla sık sık kullanılmaktadır.²⁸⁶

2.2.3. Garîbu’l-Kur’an İlmi

“Garîb” kelimesini, lgat, ıstılah manaları ve Kur’an-ı Kerîm’de kullanılan türevleriyle gösterdikten sonra bu bağlamda Garîbu’l-Kur’an İlmine ve onun tariflerine göz atabiliriz.

Kur’an İlimlerinin önemli bir dalı olan Garîbu’l-Kur’an, Kur’an-ı Kerîm’deki kapalı lafızları tefsir eden ve lafızların manalarını Arapların lgat ve kelimelerindeki hususlarla açıklayan bir ilimdir. Bu ilim tefsir ilminin özel lügavî bir konusu yada lgatle ilgili bir yönüdür.²⁸⁷

²⁷⁴ Kehf, 18/86.

²⁷⁵ Kâf, 50/39.

²⁷⁶ Tâhâ, 20/130.

²⁷⁷ Bakara, 2/115, 142, 177, 258; Kehf, 18/86; Şuara, 26/28; Müzzemmil, 73/9.

²⁷⁸ Rahman, 55/17.

²⁷⁹ Meâric, 70/40.

²⁸⁰ A’raf, 7/137.

²⁸¹ Kasas, 28/44.

²⁸² Nr, 24/35.

²⁸³ Mâide, 5/31.

²⁸⁴ Mâide, 5/31.

²⁸⁵ Fatır, 35/27.

²⁸⁶ bkz. el-Kaysî, Eb Muhammed, Mekkî b. EbîTalib (v. 437 h.), *el-Umde fî Garibi’l-Kur’an*, tah. Yusuf Abdurrahman Mar’aşlı, s. 13, 14.

²⁸⁷ el-Kaysî, Eb Muhammed, Mekkî b. EbîTalib (v. 437 h.), *el-Umde fî Garibi’l-Kur’an*, s. 14.

Bu tariftten de anlaşıldığı gibi bu ilim dalı Kur'an'ın terki b materyali olan kelimelerinden bahseder. Bu sebeple bu ilmin bilinmesi müfessir için zaruridir.²⁸⁸ Hatta Mücâhid: "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kimsenin, Arap lügatini bilmeden Allah'ın kitabını açıklaması caiz değildir." der.²⁸⁹

Garîbu'l-Kur'an, Kur'an'daki muğlak, üstü kapalı, anlaşılması güç, muhtelif Arap lehçelerine ait veya aslen yabancı olup Arapçalaştırılmış kelimelere verilen isimdir. İşte Kur'an'daki bu izaha muhtaç kelimelerin açıklanması ve izahına "Garîbu'l-Kur'an'ın Tefsiri", bunları bir araya getiren ve manalarını açıklayan tefsir kitaplarına "Garîbu'l-Kur'an Tefsirleri" (lügatleri) denir. Bu kelimelerin açıklanmasıyla uğraşan ilme de "Garîbu'l-Kur'an ilmi" adı verilir.²⁹⁰

Bu manada diğ er bir tarifine göre ise, Kur'an-ı Kerîm Kureyş lehçesiyle nazil olmakla birlikte diğ er Arap lehçelerinden gelen veya yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimeler de ihtiva etmektedir. Ayrıca Kur'an'da, az kullanılmasından dolayı manası yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması güç lafızlar da vardır. Tefsir ilminde Kur'an'daki bu tür kelimelerin açıklanması garîbu'l-Kur'an'ın konusunu teşkil etmektedir.²⁹¹

Garîbu'l-Kur'an konusu, tefsirde büyük bir önem taşır. Beyhaki, Ebû Hureyre'den merfu olarak Hz. Peygamber (sav)'in: "أعربوا القرآن والتمسوا غرائبه", "Kur'an'ı iyice açıklayınız, gariplerini öğrenmeye çalışınız." hadisini rivayet eder. Aynı hadisi Beyhaki; Hz. Ömer ve İbn Mes'ud'dan mevkuf olarak rivayet etmiştir.²⁹² Ayrıca Suyûtî hadisteki أعرب fiilinin manasını, Kur'an kelimelerindeki mevcut olan manayı kavramaktır; yoksa, nahiv ıstılahında kullanılan i'rab manasında değildir, diyerek açıklık getirir.²⁹³ Fakat bu hadisi değerlendiren İsmail Cerrahoğlu: "Mana bakımından böyle bir haberin Peygamberden gelmesi mümkün görülemez. Sanki Peygamber

²⁸⁸ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, I,278.

²⁸⁹ Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, s. 331; İslam Ansiklopedisi, TDV, "Garîbu'l-Kur'an" maddesi, XIII, 379.

²⁹⁰ Gümüş, Sadreddin, "Garîbu'l-Kur'an Tefsirinin Doğuşu", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5-6, 1987-1988, s. 11.

²⁹¹ İslam Ansiklopedisi, TDV, "Garîbu'l-Kur'an" maddesi, XIII, 379.

²⁹² Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, I, 353.

²⁹³ age., I, 354.

zamanında Kur'an'ın i'rabı ve garîbleri hakkında münakaşalar varmış gibi bir durumla karşılaşmış oluyoruz. Halbuki o devirde böyle bir durum yoktu. Ancak bu söz, ikinci asırda filolojik faaliyeti gösteren bir haberin, Peygambere kadar ulaştırılmış yanlış bir isnadı olabilir, demektir.²⁹⁴ Burada Suyûfî'nin, i'rabtan maksadın ne olduğunu açıklaması bu tür bir değerlendirmeyi mümkün kılmamaktadır. Hz. Peygamber (sav)'in bu sözündeki gayesinin Kur'an'ın manalarının açıklanıp iyice anlaşılması olduğu görülmektedir.²⁹⁵

Suyûfî, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an isimli eserinde konuyu, 36. bölümde Kur'an'ın Garîbini bilmek, 37. bölümde Hicaz Lügati dışındaki lehçelerden gelen kelimeler ve 38. bölümde ise Kur'an'da Arap lügati dışındaki dillerden gelen kelimeler başlıkları olmak üzere üç ana bölümde incelemiş, ve bu konuda pek çok misal vermiştir.²⁹⁶ Bu başlıklar dikkatlice incelendiğinde görülecektir ki yukarıda tarifleri verilen Garîbu'l-Kur'an ilminin konularını ihtiva etmektedirler. Zira Garîbu'l-Kur'an, Kur'an'daki muğlak, üstü kapalı, anlaşılması güç kelimelerle, muhtelif Arap lehçelerine ait veya aslen yabancı olup Arapçalaştırılmış kelimelerle ilgilenmektedir.

2.2.4. Garîbu'l-Kur'an İlminin Doğuşu ve Gelişimi

Hz. Peygamber (sav) zamanında garîb kelimelerin tefsiri bizzat kendisi tarafından yapılıyordu. Çünkü O, Kur'an'ı insanlara açıklamakla görevli ve bu hususta tek yetkili idi. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de ona şöyle buyuruyordu: “*Evet, belgeler, mucizeler ve kitaplarla gönderdik onları. Sana da ey Resulüm bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın. Umulur ki düşünüp anlarlar.*”, “*Ey Resulüm, sana bu kitabı indirmemiz, sırf onların, hakkında ihtilaf ettikleri gerçekleri açıklaman ve sırf iman edecek kimselere hidâyet ve rahmet olması içindir.*”²⁹⁷

²⁹⁴ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s. 154.

²⁹⁵ Mekrim, Abdu'l-Âl Sâlim, *Garîbu'l-Kur'ani'l-Kerîm fî Asri'r-Resûli ve's-Sahabeti ve't-Tâbiîn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1417 h., 1996 m., s. 22, 23.

²⁹⁶ bkz., Suyûfî, Celaleddîn Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, I, 353, 417, 428.

²⁹⁷ Nahl, 16/44, 64.

Yine diğerk bir ayette: “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilen buyrukları tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan risalet vazifesini yapmamış olursun. Allah seni, zarar vermek isteyenlerin şerlerinden koruyacaktır. Allah kâfirleri hidâyet etmez, emellerine kavuşturmaz.*”²⁹⁸

İşte bu ve benzeri ayet-i kerimeler Peygamber (sav)’in kendisine Arapça olarak nazil olan Kur’an-ı Kerim’i açıklama yetkisine sahip ve bununla bizzat görevli olduğunu ifade eder.

Buna göre Kur’an her ne kadar apaçık bir Arapçayla gönderilmişse de edebî seviyesinin yüksekliği, muhtevasının genişliği ve muhataplarının ümmîliği gibi sebeplerle onun bazı kısımları anlaşılamiyor ve açıklanmasına ihtiyaç duyuluyordu. Peygamber (sav)’in izahı olmadan bu kısmın manasını anlamak mümkün değildi. Zira bir kitabı anlamak için sadece o kitabın yazıldığı dili bilmek yeterli olmayıp, kitabın muhtevası seviyesinde bir kültüre sahip olmak gerekir. İşte Arapların Kur’an karşısındaki durumu bu idi. Onların hepsi Kur’an’ı aynı derecede anlamıyorlardı. Bilakis fikrî seviyeleri farklı olduğu için, Arapça olmasına rağmen Kur’an’ı anlayışları da farklı idi.²⁹⁹

Hz. Peygamber (sav)’in tefsiri, Kur’an’ın mücmel olan ayetlerini tafsil, umumî hükümlerini tahsis, müşkilini tavzih, neshe delalet etme, müphem olanı açıklama, garîb kelimeleri beyan etme, tavsif ve tasvir ederek müşahhas hale getirme, edebî incelikleri muhtevî ayetlerin maksudunu bildirme gibi belli başlı kısımlara taalluk eder.³⁰⁰

Görüldüğü gibi Peygamber (sav) Kur’an’ı açıklamanın ötesinde Kur’an’da bulunmayan bazı hükümleri vaz’etme yetkisine de sahiptir. Burada Peygamberimiz (sav)’in Kur’an ayetlerini açıklamalarına birkaç örnek vermekle yetinilecektir. Mesela: “*İman edip imanlarına zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte korkudan emin olma*

²⁹⁸ Mâide, 5/67.

²⁹⁹ Gümüş, Sadreddin, “Garîbu’l-Kur’an Tefsirinin Doğuşu”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5-6, 1987-1988, s. 12.

³⁰⁰ Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur’an’ı Tefsiri*, Kayıhan Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 1983, s. 31; ayrıca bkz., 278-298.

*onların hakkıdır, doğru yolda olanlar da onlardır.*³⁰¹ Bu ayette geçen zulüm kavramının “şirk” anlamına geldiği Hz. Peygamber (a.s.m)’in şu hadisi şerifinden anlaşılmaktadır: Abdullah ibn Mes’ud (r.a.) şöyle demiştir; “*İman edip imanlarına zulüm bulaştırmayanlar*” ayeti inince bu Resulullah’ın ashabına ağır geldi ve “Aramızda nefesine zulmetmeyen kim var ki?” dediler. Bunun üzerine Resulullah (a.s.m.) buyurdu ki; “Zannettiğiniz gibi değil! Buradaki zulüm Lokman’ın oğluna dediğidir. *“Evladım! Sakın Allah’a ortak koşma. Çünkü, şirk pek büyük bir zulümdür.”*” diyerek, Lokman sûresi 13. ayetini delil getirmiştir.³⁰²

Bu konuda bir başka misalde Adiy b. Hâtim’in kıssasıdır. Bakara sûresinin 187. ayetindeki: “*Şafak vaktine, günün ağarması gecenin karanlığından fark edilinceye kadar yeyin için. Sonra gece girinceye kadar orucu tamamlayın.*” mealindeki bölümü inince, Adiy b. Hâtim, Peygamber (sav)’e gelerek, Ya Resulellah! geceyi gündüzden ayırmak için yastığımın altına biri siyah diğeri beyaz iki iplik koyuyorum, dedi. Resulullah ona “senin yastığın geniştir (anlayışın kıtır), o ancak gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığıdır.” buyurmuşlardır.³⁰³

İşte bu misaller, Peygamberimiz (sav)’in Kur’an karşısındaki durumu ve tutumunu göstermektedir.³⁰⁴

Hız. Peygamber (sav)’den sonra, ayetlerin nüzul sebeplerini, Arap dilinin inceliklerini, Arap adet ve geleneklerini iyi bilen, Yahudi ve Hıristiyanları tanıyan ve anlayış melekesine sahip olan sahabiler, Kur’an ayetlerini anladıkları şekilde tefsir ettiler. Bununla birlikte garîb kelimeler konusunda, önde gelen Sahabilerin, Kur’an-ı Kerim’deki bazı kelimelerin manalarını bilmediklerini söyledikleri rivayetler kaynaklarımızda kaydedilmektedir. Mesela Hz. Ebubekir (ra)’e “*وفاكهة و ابا*” “...meyveler ve çayırklar bitirdik.”³⁰⁵ ayetinin manası sorulduğunda şöyle demiştir: “Eğer ben,

³⁰¹ En’am, 6/82.

³⁰² Buharî, Kitabu’t-Tefsîr, 126.

³⁰³ Buharî, Kitabu’t-Tefsîr, 30.

³⁰⁴ bkz. Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur’an’ı Tefsiri*, s. 29-137; ayrıca 278-298.

³⁰⁵ Abese, 80/31.

Allah'ın Kitabında manasını bilmediğim bir kelime hakkında konuşursam, hangi gök beni gölgelendirir, hangi yer beni üzerinde barındırır.”³⁰⁶

Mesela, Ebû Ubeyd, Mücahid tarikiyle İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivayet eder: “فاطر”
السّموات “...gökleri yaratan” ayetinin³⁰⁷ manasını bilmiyordum. Bir kuyuya sahip çıkmak isteyen iki bedevî, davacı olarak bana geldiklerinde biri: “انّا فطرهما” “kuyuyu ilk ben kazdım” dedi. Bununla kuyuyu başlatan ilk açan benim demek istedi. Bunun üzerine ayetin manasını anladım.³⁰⁸

Müellifimiz İbn Cerîr et-Taberî de “حَنَانًا مِنْ لَدُنَّا” “Tarafımızdan bir merhamet” ayetindeki³⁰⁹ حَنَانًا kelimesiyle ilgili İkrime tarikiyle İbn Abbâs'tan: “Allah'a yemin ederim, حَنَانًا kelimesinin ne manaya geldiğini bilmiyorum” dediğini nakleder.³¹⁰

Yukarıda Hz. Ebubekir'in garîb kelimelerle ilgili durumu belirtilmişti. Daha sonra gelen Hz. Ömer Kur'an'da manası kapalı bir kelime gördüğü zaman “Kur'an yedi harf üzere indirildi”³¹¹ mealindeki hadise dayanarak çeşitli kabilelerden bu sahada yetkili kimseleri çağırır, gelen şahıslara o manası muğlak kelimeleri ihtiva eden ayeti okur ve ayette geçen o kelimenin ne manaya geldiğini sorar. Verilen muhtelif manaların en uygununu kabul ederdi. Kur'an'ın cem ve tefsirinde büyük hizmetleri olan Hz. Osman'dan, onun tefsirine dair fazla bir şey nakledilmemiştir.³¹²

Hz. Ali'ye gelince Peygamber (sav)'in kucığında büyümüş olması ve onun vefatından sonra en çok yaşayan halife olması, fesahat, belâgat, hitabet ve şiirde ileri bir mevki işgal etmesi; akıllı, zeki ve fazilet sahibi olması ona Kur'an'ı tefsir etme selahiyeti bahşetmiştir.³¹³ Peygamberimiz (sav)'in “Allah'ım onun lisanını sağlamlaştırdı ve

³⁰⁶ Suyûtî, Celaleddîn, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, I, 354.

³⁰⁷ Fatır, 35/1.

³⁰⁸ Suyûtî, Celaleddîn, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, I, 354.

³⁰⁹ Meryem, 19/13.

³¹⁰ Taberî, XVI, 71.

³¹¹ Buhârî, Kitabu Fedâili'l-Kur'an, 5; Kitabu'l-Husûmât, 3.

³¹² Gümüş, Sadreddin, “Garîbu'l-Kur'an Tefsirinin Doğuşu”, s. 15.

³¹³ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 64.

kalbine hidayet et” manasındaki dualarına mazhar olması da ona ayrı bir hususiyet sağlamıştır. Hz. Ali'nin: “Bana sorunuz. Vallahi bana soracağınız her şeyi size bildireceğim. Bana Allah'ın kitabından sorunuz. Vallahi inen her ayetin gece mi, gündüz mü, ovada mı yoksa dağda mı indiğini bilirim.” dediği rivayet edilmektedir.³¹⁴

Diğer müfessir sahabiler de muhtelif derecelerde Kur'an tefsirinde bulunmuşlardır.³¹⁵ Bunların başında İbn Abbas (v. 68/687) gelmektedir. Bilindiği gibi o Kur'an'ın tercümanı ve müfessirlerin reisi unvanlarına sahiptir.³¹⁶ İbn Abbas şüphesiz Arap dilinin inceliklerine vakıf olan, Arap geleneklerini, ayetlerin nüzul sebeplerini, Hıristiyan ve Yahudilerin durumlarını en iyi bilenlerden birisi idi. Ayrıca Hz. Peygamber (sav)'in: “Allahım onu dinde fakih eyle ve ona te'vili öğret” mealindeki duasına mazhariyeti³¹⁷ ashabın ileri gelenleri arasında olması, Arap dili ve edebiyatını iyi bilmesi ve nihayet iktisap ettiği ilmî şahsiyeti, kendisine Kur'an-ı Kerim'i tefsir etme salahiyetini kazandırdı.

İbn Abbas (ra)'den rivayet yoluyla bize kadar gelmiş olan “Sahîfetü Ali b. Ebî Talha”³¹⁸, “Mesâilu Nafi' b. el-Ezrak”³¹⁹ ve “Garîbu'l-Kur'an”³²⁰ adlarındaki eserler gerek Kur'an tefsiri bakımından ve gerekse Arap dili ve edebiyatı bakımından son derece ehemmiyeti haizdir. İbn Abbas Garîbu'l-Kur'an tefsirinde dil inceliklerini ve reyi esas alarak tefsirde yeni bir çığır açmış ve bu dönemde tefsirde hızlı bir gelişmeye öncülük etmiştir. Onun açmış olduğu bu yolda talebelerinin daha geniş adımlar attığını ve tefsire yeni boyutlar kazandırdığını görmekteyiz. İbn Abbas Kur'an'da manası kapalı olan kelimeleri açıklamış, müteradiflerini vermiş, ahiret, tarih ve dinle ilgili

³¹⁴ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 89, 90. Ayrıca dört halifenin Kur'an tefsiri hakkındaki durumları için bkz. age. I, 63 vd.; Mekrim, Abdu'l-Âl Sâlim, *Garîbu'l-Kur'ani'l-Kerîm fî Asri'r-Resûli ve's-Sahabeti ve't-Tâbiîn*, s. 85-87.

³¹⁵ Bilgi için bkz. Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, II, 1227 vd.; Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 63-68; Mekrim, Abdu'l-Âl Sâlim, *Garîbu'l-Kur'ani'l-Kerîm fî Asri'r-Resûli ve's-Sahabeti ve't-Tâbiîn*, s. 89-93.

³¹⁶ İbn Abbas hk. bilgi için bkz. Sezgin, Fuat, *Tarîhu't-Türâsi'l-Arabî*, I, 179; Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 65-83; Cerrahoğlu İsmail, *Tefsîr Tarihi*, I, 103-112; Mekrim, Abdu'l-Âl Sâlim, *Garîbu'l-Kur'ani'l-Kerîm fî Asri'r-Resûli ve's-Sahabeti ve't-Tâbiîn*, s. 92.

³¹⁷ Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, II, 1228; Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 61.

³¹⁸ Bu eseri Buhârî Sahîh'ine almış ve eser M. Fuat Abdülbâki tarafından tahrir edilerek, “Mu'cemu Garîbi'l-Kur'an Mustahrecen min Sahîhi'l-Buhârî adıyla 1950 yılında Mısır'da neşredilmiştir.

³¹⁹ Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, I, 382-416; Ayrıca M. Fuat Abdülbâki tarafından bir önceki eserin sonuna ilave edilerek basılmıştır.

³²⁰ Bu eserin Atıf Efendi Kütüphanesi, No: 2815/8 de bir nüshası mevcuttur. Eser hk. bilgi için bkz. Cerrahoğlu, İsmail, “Tefsirde Atâ b. Ebî Rabah ve İbn Abbas'tan Rivayet Ettiği Garîbu'l-Kur'an'ı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1978, c.22, s. 17.

ayetleri izah etmiştir. Özellikle Nafi' b. el-Ezrak'ın sorularına verdiği cevaplar bir ıgır sayılmakta, hatta İslam döneminde kelimelerin delaletleri hususunda ilk araştırma olarak kabul edilmektedir.³²¹

İbn Abbas'ın bu tefsirleri gerek tabiîn devrinde gerekse daha sonraki dönemlerde birçok Garîbu'l-Kur'an tefsirlerinin meydana getirilmesinde müelliflere ışık tutmuş ve bunların kaynağı olmuştur. Bu tür lugavî tefsir çalışmaları nahvî tefsir çalışmalarına da yol açmış ve başta Maâni'l-Kur'an olmak üzere çeşitli isimler altında Kur'an'ın nahvî tahlile dayalı tefsiri yapılmaya başlanmıştır.³²²

Daha sonra gelen tabiîn asrında ise Araplar diğer milletlerle karşılaştılar. Böylece dilleri de bozulmaya başladı. Arapça'nın binasında olduğu gibi dillerin bir kısmı bir kısmının içine yavaş yavaş karışmaya başladı. Arapça'nın pek çok lafzı müphem kalmaya başladı. Resulullah (sav) ve asahabı döneminde fazla olmayan garîb kelimelerin sayısı artmaya başladı.³²³

Tabiîn döneminde tefsir belli başlı merkezlerde ekoller meydana getirmiştir. Bu ekollerin en mühimi Mekke ekolüdür. Bunlar İbn Abbas (ra)'tan rivayet etmişlerdir. En önemli alimleri: Mücahid, Ata b. Ebî Rebah, İkrime, Said b. Cübeyr, Tavus b. Keysan'dır. Bunlar arasında en az rivayet eden fakat en çok itimada şayan olan zat Mücahid'tir. Bunun tefsirine en büyük alimler bile (Buhârî, Şafî ve müfessirimiz Taberî gibi) itimat etmişlerdir.³²⁴ Taşköprüzade Miftâhu's-Saade isimli eserinde Mücahid'in: "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kimseye Kur'an'ın lügatini bilmiyorsa Allah'ın kitabı hakkında konuşması helal olmaz." dediğini nakleder.³²⁵

³²¹ Sezgin, Fuat, *Tarihu't-Türâsi'l-Arabî*, I,176-180.

³²² Sezgin, Fuat, *Tarihu't-Türâsi'l-Arabî*, I,178.

³²³ Mekrim, Abdu'l-Âl Sâlim, *Garîbu'l-Kur'ani'l-Kerîm fî Asri'r-Resûli ve's-Sahabeti ve't-Tâbiîn*, s. 120.

³²⁴ bkz. Mekrim, Abdu'l-Âl Sâlim, *Garîbu'l-Kur'ani'l-Kerîm fî Asri'r-Resûli ve's-Sahabeti ve't-Tâbiîn*, s. 121; Aydüz, Davut, *Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, s. 27.

³²⁵ Mekrim, Abdu'l-Âl Sâlim, *Garîbu'l-Kur'ani'l-Kerîm fî Asri'r-Resûli ve's-Sahabeti ve't-Tâbiîn*, s. 123.

Diğer bir ekol olan Irak'taki Kûfe ekolünün başında İbn Mes'ud (ra) bulunmaktadır. En mühim talebeleri: Katade, Amir eş-Şa'bî, Alkame b. Kays, Esved en-Nehaî, İbrahim en-Nehaî'dir.³²⁶

Medine ekolü ise Ubeyy b. Ka'b (ra)'ın imamlığında Zeyd b. Eslem, Ebu'l-Aliye, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî gibi alimlerden oluşmaktadır.³²⁷

Konumuzu ilgilendiren yönüyle tabiîn asrı müfessirlerine baktığımızda ayetin tefsirini sadece kelimenin ayetten anladıkları lügavî manasını açıklama üzerinde yoğunlaştırıyorlardı. Bazen de garîb kelimenin manasını sebab-i nüzulünü vererek tefsir etmeye çalışıyorlardı. Bu dönem tefsirlerde fikhî hüküm istinbatı ve bir mezhebin görüşünü savunma düşüncesi yoktu.³²⁸

Buraya kadar özetlenen hususlardan da anlaşılacağı gibi Garîbu'l-Kur'an, Kur'an'ın nüzulüyle önemli bir konu haline gelmiş ve bu ehemmiyet zamanımızı kadar artarak devam etmiştir. Bu önem, Kur'an-ı Kerim baki olduğu müddetçe de sürecektir.

2.2.5. Alimlerin Garîbu'l-Kur'an İlmi Hakkındaki Görüşleri

Bu başlık altında Garîbu'l-Kur'an konusunun temel çıkış noktasını oluşturan Kur'an-ı Kerim'de Arapça dışında yabancı dilden kelime bulunup bulunmadığı meselesi işlenecektir. Bu konuda farklı sınıflandırmalar olmakla birlikte Kur'an'da garîb kelime bulunduğunu kabul edenler ve kabul etmeyenler olarak iki ana grupta incelemek konunun derli toplu ele alınması bakımından faydalı olacaktır.³²⁹

³²⁶ Mekrim, Abdu'l-Âl Sâlim, *Garîbu'l-Kur'ani'l-Kerîm fî Asri'r-Resûli ve's-Sahabeti ve't-Tâbiîn*, s. 127; Aydüz, Davut, *Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, s. 27.

³²⁷ Mekrim, Abdu'l-Âl Sâlim, *Garîbu'l-Kur'ani'l-Kerîm fî Asri'r-Resûli ve's-Sahabeti ve't-Tâbiîn*, s. 126.

³²⁸ age., s. 129.

³²⁹ Farklı bir tasnif için bkz. İbrahim, Zeyyân Ahmed el-Hâc, "Ba'du Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm Beyne'l-Arabiyyeti ve't-Ta'rîb", *Mecelletü Mecmai'l-Lügati'l-Arabiyye*, trc. Bostancı, Ahmet, "Kur'an-ı Kerim'de Arapça Oldukları Tartışmalı Kelimeler", *SAÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* c. 2, s. 185-188.

2.2.5.1. Kur'an'da Garib Kelime Bulundugunu Kabul Edenler

Kur'an'da Arap lügati dışında kelimeler bulunup bulunmadığı konusunda alimler farklı görüşlere sahiptirler. Alimlerin bir kısmı, Kur'an'ın kendi dilleriyle nazil olan halis Araplar, yaptıkları seyahatlerinde diğer dillerle irtibata geçmişler ve bu dillerden muhtelif kelimeler almışlardır. Bunlardan bazı harflerini çıkartmak suretiyle kelime yapısını değiştirmiş, sonra da şiirlerinde ve konuşma dillerinde kullanmışlardır. Hatta bu kelimeler, fasih Arapça'dan sayılmış ve dillerine yerleşmiştir. İşte bu açıdan başka dillerden gelen kelimeler, Kur'an'da yer almıştır, görüşünü benimsemişlerdir.³³⁰

Kur'an'da Arapça dışında yabancı kelimeler bulunduğunu söyleyenler farklı gerekçeler ve delillerle bu görüşlerini desteklemektedirler. Mesela, Ebu'l-Meâlî Uzeyzî b. Abdilmelik: "Bu kelimelerin Arap dilinde mevcut olması, bu dilin genişlik ve kelime bakımından zengin olmasına bağlıdır. Esasen Arapçada mevcut olan bu kelimelerin diğer dillere mensup olanlar tarafından eskiden beri kullanılmış olmaları da mümkündür." der.³³¹

Kur'an'da yabancı asıllı kelimelerin bulunduğu görüşünde olanlar; "*Düşünüp mânasını anlamanız için Biz, onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.*"³³² ayetini, nasıl Farsça bir kasidede bir tek Arapça kelimenin bulunması, kasideyi Farsça olmaktan çıkarmıyorsa, Arapça olmayan bazı kelimelerin Kur'an'da bulunması, Kur'an'ı Arapça olmaktan çıkarmayacağı şeklinde te'vile çalışmışlardır.³³³

Suyûtî, konuyu özetledikten sonra, "Bana göre Kur'an'da garib kelimelerin bulunduğunu gösteren en kuvvetli delil İbn Cerîr'in sahih bir senedle, Tabîfnin ileri gelenlerinden biri olan Ebû Meysere'den yaptığı: 'Kur'an'da her dilden kelimeler mevcuttur.'³³⁴ rivayetidir. Bu rivayetin benzerleri Saîd b. Cubeyr ve Vehb b. Münebbih'ten de yapılmıştır. Bu da gösterir ki, Kur'an'da bu gibi kelimelerin kullanılmasındaki hikmet, Kur'an'ın öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini ihtiva

³³⁰ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, I, 427, 428.

³³¹ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, I, 428.

³³² Yusuf, 12/2.

³³³ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, I, 428.

³³⁴ Taberî, I, 21.

etmesi ve her şeyin ilmini haber vermesidir. Kur'an'ın her şeyi ihata etmesi bakımından değişik lügat ve dillere yer vermesi de gerekirdi. Bu sebeple Arapların çokça kullandığı kulağa hoş gelen ve uygun düşen her lügatten kelimeler Kur'an'a girmiştir.” der ve İbnü'n-Nakîb'in: “...Cenab-ı Hak, her kavme, kendi dilini konuşan bir peygamber göndermiştir³³⁵ halbuki Resulullah (sav) bütün ümmetlere peygamber olarak gönderilmiştir. Bu yüzden kendisine indirilen kitapta kavminin dili asıl olmakla birlikte her kavmin dilinden kelimeleri bulunmaktadır.” sözünü ilave eder.³³⁶

2.2.5.2. Kur'an'da Garîb Kelime Bulunduğunu Kabul Etmeyenler

Aralarında; Şafîî, İbn Cerîr et-Taberî, Ebû Ubeyde, Kadı Ebû Bekr ve İbn Faris olmak üzere birçok ulema “*Düşünüp mânasını anlamamız için Biz, onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.*”³³⁷ ve “*Eğer biz Kur'an'ı yabancı bir dille gönderseydik derlerdi ki: “Neden, onun âyetleri açıkça beyan edilmedi? Dil yabancı, muhatap arap! Olur mu böyle şey?” De ki: “O, iman edenler için hidâyet ve şifadır.” Ama iman etmeyenlerin kulaklarında ağırlıklar vardır. Kur'an onlara kapalı ve karanlık gelir. Onların, çok uzak bir yerden sesleniliyor da söyleneni hiç anlamıyorlar gibi bir halleri vardır.*”³³⁸ ayetlerine ve Kur'an'ın Arapça olarak nazil olduğunu belirten daha önce zikrettiğimiz ayetlere dayanarak, Kur'an'da yabancı asıllı kelimelerin bulunmadığını söylemişlerdir. Şafîî, aksi görüşte olanlara şiddetle karşı çıkmıştır.³³⁹

Bu konuda Ebû Ubeyde: “Kur'an-ı Kerim, açık bir dille, Arapça olarak nazil olmuştur. Kur'an'da Arapça olmayan kelimelerin varlığını kabul edenler, ağır bir iddiada

³³⁵ İbrahim, 14/4.

³³⁶ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, I, 428, 429. Kur'an'daki garîb kelimelerle ilgili batıda müsteşrikler tarafından yazılmış en meşhur eser Arthur Jeffery'nin, “The Foreign Vocabulary of the Qur'an” Mehmet Hayri Kırbasoğlu tarafından “Kur'an'daki Yabancı Kelimeler” ismiyle tercüme edilmiştir. 26 sayfalık bu eser incelendiğinde görülür ki özellikle başta Suyûtî olmak üzere Kur'an'da yabancı kelimeler bulunduğunu savunan kişilerin görüşleri çerçevesinde Kur'an'ın kaynağının Peygamber olduğu, kullanılan bu tür yabancı kelimelerin de Peygamberimizin (sav) çevresinden Yahudi ve Hıristiyanlardan öğrenerek Kur'an'a girdiğini ileri sürecek kadar aşırıya gitmektedir. Detaylı bilgi için bu kitaba müracaat edilebilir.

³³⁷ Yusuf, 12/2.

³³⁸ Fussilet, 41/44.

³³⁹ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, I, 427; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s. 153; Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. Nu. 44, İstanbul, 1991, s. 159.

bulunurlar.” der. İbn Faris ise şöyle der: “Şayet Kur’an’da Arapça dışında kelimeler bulunsaydı Arapların, bunların benzerlerini bulmaktan aciz kaldıkları dolayısıyla bilmedikleri lügatleri kullandıkları şüphesi doğardı.”³⁴⁰

2.2.5.3. Taberî’nin Garîbu’l-Kur’an Hakkındaki Görüşü

Bilindiği gibi Taberî, Tefsirinin baş kısmında Tefsir Usûlüne dair bazı değerlendirmelerde bulunmuştur.³⁴¹ Bu bölümde üzerinde durduğu konulardan biri de “القول في البيان عن الأحرف التي اتفقت فيها ألفاظ العرب وألفاظ غيرها من بعض أجناس الأمم” “Arapların lafızlarıyla kendi dışındaki bazı milletlerin lafızlarıyla ittifak eden kelimeler” başlığı altında Kur’an’da garîb kelimenin mevcut olup olmadığı konusunu ele almıştır.³⁴²

Taberî, bu konuyu ele almaya, bize birisi: “Sen Allah’ın, kullarından birine, ancak onun anlayacağı dille hitap edeceğini, gönderdiği elçisini de ancak onların anlayacağı bir dille göndereceğini, söylüyorsun o halde şu rivayetler hakkında ne dersin” şeklindeki bir soruyla söze başlıyor ve Kur’an’daki bazı kelimelerle alakalı: “*Ey önceki resullere iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve Allah’ın bu resulüne de iman edin ki rahmet hazinesinden size iki hisse versin ve size, sayesinde karanlığı dağıtıp yürümenizi sağlayan bir nûr versin ve sizi affetsin. Çünkü Allah gafûr ve rahîmdir (affi, merhamet ve ihsanı boldur).*”³⁴³ ayetindeki “الكفّلين” kelimesinin Habeş lisanında “iki kat mükafat”; “*Muhakkak ki geceleyin kalkıp ibadet etmek daha tesirlidir ve Kur’ân okuyuşu bakımından daha düzgün, daha sağlam bir tilavet sağlar.*”³⁴⁴ ayetindeki “ناشئة الليل” tamlamasının, Habeş lisanında bir kişi gece kalkarsa o kişi hakkında نشأ fiilini kullanırlar; “*Biz Davud’a tarafımızdan bir imtiyaz verdik: “Ey dağlar! Ey kuşlar! Onunla beraber tesbih edin, şevke gelip Allah’ın yüceliğini*

³⁴⁰ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’an*, I, 427; İbrahim, Zeyyân Ahmed el-Hâc, “Ba’du Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerîm Beyne’l-Arabiyyeti ve’t-Ta’rîb”, *Mecelletü Mecmai’l-Lügati’l-Arabiyye*, trc. Bostancı, Ahmet, “Kur’an-ı Kerim’de Arapça Oldukları Tartışmalı Kelimeler”, *SAÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* c. 2, s. 186.

³⁴¹ bkz. Taberî, I, 13-72.

³⁴² Taberî, I, 20.

³⁴³ Hadid, 57/28.

³⁴⁴ Müzzemmil, 73/6.

terennüm edin.” dedik.”³⁴⁵ ayetindeki “أَرَبِيَّ مَعَهُ” kelimesinin Habeş lisanında “tesbih edin”; “Ne oluyor onlara ki bu öğütten, bu irşaddan arslandan ürküp kaçan yaban eşeği gibi kaçıyorlar?”³⁴⁶ ayetlerindeki “فسورة” kelimesinin Arapça’da الأسد , Farsça’da شار Nabat dilinde أربا Habeş dilinde فسورة şeklinde aslan manasına geldiği ve Saîd b. Cübeyr’den: Kureyş: “Bu Kur’an acem lisanıyla ve Arapçayla indirilmeli değil miydi!” dediklerinde Allah Teala: “Eğer biz Kur’ân’ı yabancı bir dille gönderseydik derlerdi ki: “Neden, onun âyetleri açıkça beyan edilmedi? Dil yabancı, muhatap arap! Olur mu böyle şey?” De ki: “O, iman edenler için hidâyet ve şifadır.”³⁴⁷ ayetini indirdi ve bu ayetten sonra da Kur’an’da her bir lisanla ayetler indirdi ki: “Azap emrimiz gelince o ülkenin üstünü altına çevirdik ve üzerlerine pişirilmiş balçıktan yapılıp istif edilmiş ve Rabbinin nezdinde damgalanmış taşlar yağdırdık.”³⁴⁸ ayetlerindeki “حجارة من سجيل” ifadesindeki سجيل kelimesi Farsça’daki سنك وكل kelimesinden Arapçalaştırılmıştır, şeklindeki rivayetleri sıralar ve akabinde: “Bu rivayetlerde söylenenler bizim söylediğimiz mananın dışında değildir. Zira bunlardan hiçbiri bu ve benzeri kelimelerin Arapların kelamı olmadığını; Kur’an nüzulünden önce bu kelimeleri kullanmadıklarını; Kur’an’ın gelişinden önce Arapların bu kelimeleri bilmediklerini söylemiyorlar. Dolayısıyla bu bizim söylediğimize muhalif değildir. Bunlardan bir kısmı, şu kelime Habeş lisanında şu manadadır; bu kelime Acem dilinde bu manadadır, derken farklı milletlerin dillerinde aynı manaya gelen lafızların bulunmasını reddetmiyor. Farklı dillerde bir çok kelimenin aynı mana için kullanıldığını biliyoruz. Mesela, الدرهم, الدينار, الدواة, القلم, القرطاس, ve bunlar gibi sayması insanı usandıracak ve bunları saymakla kitabı uzatacağımız, Farsça ile Arapça’da hem lafız hem de mana bakımından aynı olan kelimeler bulunduğu gibi pek çok kelime bulunmaktadır. Bu durum belki de konuşmasını bilmediğimiz diğer dillerde de aynı şekildedir.” demektedir.³⁴⁹

³⁴⁵ Sebe’, 34/10.

³⁴⁶ Müddessir, 49-51.

³⁴⁷ Fussilet, 41/44.

³⁴⁸ Hud, 11/82, 83.

³⁴⁹ Taberî, I, 20, 21.

Taberî, ayrıca bu dillerden hangisinin asıl olup bu kelimeyi daha önce kullandığını bilmenin mümkün olmadığını zira bu konuda Arapların acemlere bir üstünlüklerinin olmadığı gibi acemlerin de Araplara bir üstünlüklerinin söz konusu olmadığını belirtir. Bu durumun ancak şüpheyi ortadan kaldıracak, sıhhatini tam ispatlayacak, bilgiyi gerekli kılan bir haberle iddia edilebileceğini, söyler. Ayrıca bir kelimenin bir millete nispet edilmesini, bir ovayla dağ arasındaki ya da bir kara ile deniz arasındaki bir yerin havası için burada ova havası var demek, dağ havasının olmadığı manasına gelmiyorsa diller içinde durum aynı şekildedir, diyerek misal verir. Yani bir kelime için filan dildedir demek diğer bir dilden olmasını reddetmek anlamına gelmez. “Kur’an’da her bir lisandan vardır” rivayetindeki mana da bu şekilde anlaşılmalıdır. Allah’ın Kur’an’ı Arapça olarak inzal ettiğini haber vermesinden sonra hiç kimsenin Kur’an’ın bir kısmının Arapça değil Farsça, bir kısmının Arapça değil Nabat dili, bir kısmının Farsça değil Arapça ve yine bir kısmının Arapça değil Habeş dilinden olduğuna inanması doğru değildir, demektir.³⁵⁰

Görüldüğü gibi Taberî, Kur’an’da Arapça dışında kelime olmadığını söylemekle birlikte konuyu farklı açılardan ele alarak ve verdiği misallerle destekleyerek orijinal bir konumda bulunmaktadır. Görünüşte Kur’an’da garîb kelime bulunmadığı görüşüne sahip bir müfessirin tefsirini, Garîbu’l-Kur’an açısından incelemek anlamlı gelmeyebilir. Fakat yukarıdaki başlıklarda lügat ve ıstılah manaları verilirken de belirtildiği gibi Garîbu’l-Kur’an, başlangıçta sadece Kur’an’a yabancı dillerden girmiş kelimeleri inceleyen bir ilim olarak ortaya çıkmasına rağmen daha sonraları konusu genişleyerek özellikle muhtelif milletlerin İslamiyete girmesiyle ıstılahî olarak, az kullanılması sebebiyle manası sözlüklere başvurulmadan bilinemeyen Arap edebiyatında manası açık olmayan, az kullanılan bütün kelimelere şamil olmuştur. Bu konuda başta Rağîb el-İsfehânî’nin el-Müfredât’ı olmak üzere bu konuda yazılmış diğer kitaplar misal olarak verilebilir. Taberî tefsiri dikkatli bir şekilde incelendiğinde ve bizim üçüncü bölümde ele aldığımız Garîbu’l-Kur’an açıklamalarına bakıldığında görülecektir ki Taberî, bazı kelimeleri açıklama ve izah etme gereği duymazken bazı kelimelerin üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla Taberî bu yönüyle ele alınmayı öncelikli olarak hak etmektedir.

³⁵⁰ Taberî, I, 21.

2.2.6. Garîbu'l-Kur'an İlmî Literatürü

Buraya kadar anlatılan hususlardan, incelemeye çalıştığımız Garîbu'l-Kur'an konusunun mana ve tarihi süreç açısından netleştiğini söyleyebiliriz. Bu başlık altında ise bu ilmin meyveleri olan eserlerden özellikle istifade edip kullandığımız ve önemli dönüm noktası kabul edilen eserler sırasıyla verilecektir.³⁵¹

Suyûtî, el-İtkân'da Garîbu'l-Kur'an konusunun başında: "Bu konuda, sayılamayacak kadar müstakil eser veren müellifler vardır. Ebû Ubeyde, Ebû Ömer ez-Zâhid ve İbn Dureyd bu yazarlardandır. En meşhur eser ise el-Uzeyzî'nin kitabıdır. Bu kitabı Şeyhi Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî ile birlikte kaleme almış ve onbeş senede telif etmiştir. Bu konuda yazılmış en güzel eser ise Râğıb'ın "el-Müfredât isimli eseridir. Ayrıca Ebû Hayyân'ın iki ciltlik muhtasar bir telifi vardır." diyerek giriş yapar.³⁵²

Bu eserleri sırasıyla kaydetmeden önce bu konuda ilk telif edilen kitap hakkındaki görüşlere kısaca temas etmek faydalı olacaktır. Abdullah b. Abbas, belki bu işin haklı olarak ilk mümessili sayılırsa da bu işi müstakil bir ilim olarak ele aldığı ve müstakil bir eser meydana getirdiği söylenemez.³⁵³ Garîbu'l-Kur'an'ın doğuşu ve gelişimini anlatırken de temas edildiği gibi, İbn Abbas (ra)'den rivayet yoluyla bize kadar gelmiş olan "Sahîfetü Ali b. Ebî Talha"³⁵⁴, "Mesâilu Nafi' b. el-Ezrak"³⁵⁵ ve "Garîbu'l-

³⁵¹ Bu konu hakkında İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 52, 53'te, 14 eser; Katip Çelebi, Hacı Halife, *Kesfu'z-Zunûn*, II, 1203-1207'de 28 eser; İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'an*, ts., mukaddimesinde 10 eser, el-Kaysî, Mekki b. Ebî Tâlib (v. 437), el-Umde fî Garîbi'l-Kur'an, şerh ve ta'lik Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981, s. 19-37'de 85 eser; es-Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed b. Azîz (v. 330 h.), *Garîbu'l-Kur'an alâ Hurûfi'l-Mu'cem*, tah. Ahmed Abdülkâdir Salahîyye, 1. Baskı, Dimeşk, 1993, s. 43-61'de 205 eser; el-Yezîdî, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Yahya b. el-Mübârek (v. 237 h.), *Garîbu'l-Kur'an ve Tefsîruhu*, tah. Muhammed Selîm el-Hâcc, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1405 h., 1985 m., s. 11-14'te 26 eser; Taleb, Abdülhamîd es-Seyyid, *Garîbu'l-Kur'an Ricâluhu ve Menâhicuhu min İbn Abbâs ilâ Ebî Hayyân*, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1986, eserin tümünde hicrî 2. asırdan 8. asra kadar geçen zaman dilimindeki 35 eser incelenmiştir; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, s. 157-159'da 28 eser; Ulutürk, Veli, *Kur'an-ı Kerim'in Muhtevasına Dair Eserler*, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Kur'an ve Hadis Bilimleri Kürsüsü Seminer Çalışması, Erzurum, 1978, s. 18-22'de 45 eser; es-Seyravân, Abdulazîz İzzuddîn, *el-Mu'cemu'l-Cami' li Garîbi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1.baskı, Beyrut, 1986, s. 12-18'de 87 eser; Kurt, Mustafa, *Hicrî III. Asırdaki Tefsîr Çalışmaları ve İbn Kuteybe'nin Tefsîr Anlayışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990, s. 26-28'de 23 eser, zikredilmiştir.

³⁵² Suyûtî, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an, I, 353.

³⁵³ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, s. 156.

³⁵⁴ Bu eseri Buhârî Sahîh'ine almış ve eser M. Fuat Abdülbâki tarafından tahric edilerek, "Mu'cemu Garîbi'l-Kur'an Mustahrecen min Sahîhi'l-Buhârî adıyla 1950 yılında Mısır'da neşredilmiştir.

Kur'an³⁵⁶ adlarındaki eserler gerek Kur'an tefsiri bakımından ve gerekse Arap dili ve edebiyatı bakımından son derece ehemmiyeti haizdir. İbn Abbas Garîbu'l-Kur'an tefsirinde dil inceliklerini ve reyi esas alarak tefsirde yeni bir çığır açmış ve bu dönemde tefsirde hızlı bir gelişmeye öncülük etmiştir. Onun açmış olduğu bu yolda talebelerinin daha geniş adımlar attığını ve tefsire yeni boyutlar kazandırdığını görmekteyiz. İbn Abbas Kur'an'da manası kapalı olan kelimeleri açıklamış, müteradiflerini vermiş, ahiret, tarih ve dinle ilgili ayetleri izah etmiştir. Özellikle Nafi' b. el-Ezrak'ın sorularına verdiği cevaplar bir çığır sayılmakta, hatta İslam döneminde kelimelerin delaletleri hususunda ilk araştırma olarak kabul edilmektedir.³⁵⁷

Aradan geçen asırların meydana getirdiği mesafe ve rivayetlerin ihtilafı Garîbu'l-Kur'an diye anılan ilk eserin müellifini tanıyabilmemize mani olmaktadır. Ebû Ubeyde'nin eserinin nevinin ilki addedilişi, mükemmel oluşundan ileri gelmektedir.³⁵⁸

el-Mevsim dergisinde bu konuyu ele alan Dr. Hasan Muhammed Takiyyu'l-Hakîm, İbn Abbas'ın daha sonradan bir araya getirilen eserlerine işaret ettikten sonra, İbn Abbas'ı, Garîbu'l-Kur'an konusunda, kendisinin Kur'an'daki garîb lafızlarla alakalı pek çok tefsiri bulunmasına ve kendinden sonra gelenlerin ona dayanmasına rağmen ilk ve mükemmel kitabı telif eden kişi olduğunu söyleyemediğini ilave eder. Bazı kaynakların bu konuda ilk telifin Ebân b. Tağleb b. Rabah (v. 141/758)'a ait olduğunu naklettiklerini³⁵⁹ kendi gayretleri neticesinde Ebân b. Tağleb'den yirmi yıl önce vefat eden ve Ebân b. Tağleb'in kendisinden pek çok rivayeti naklettiği, Zeyd b. Ali (v. 120/737)'nin "Garîbu'l-Kur'an" adlı kitabının bu konuda telif edilen ilk eser olduğunu belirtir. Hasan Muhammed, bu kitaba ulaştığını, tahkik ve neşrini gerçekleştirdiğini

³⁵⁵ Suyûtî, Celeleddîn Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, I, 382-416; Ayrıca M. Fuat Abdülbâki tarafından bir önceki eserin sonuna ilave edilerek basılmıştır.

³⁵⁶ Bu eserin Atîf Efendi Kütüphanesi, No: 2815/8 de bir nüshası mevcuttur. Eser hk. bilgi için bkz. Cerrahoğlu, İsmail, "Tefsirde Atâ b. Ebî Rabah ve İbn Abbas'tan Rivayet Ettiği Garîbu'l-Kur'an'ı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1978, c.22, s. 17.

³⁵⁷ Sezgin, Fuat, *Tarihü't-Türâsi'l-Arabî*, I, 176-180; Fuat Sezgin, Garîbu'l-Kur'an'a dair ilk eser olarak İbn Abbas'ı verir. bkz., age., I, 64, 65.

³⁵⁸ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s. 156.

³⁵⁹ Katip Çelebi, Hacı Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1207.

dolayısıyla Garîbu'l-Kur'an konusunda ilk telif edilen müstakil kitabın Zeyd b. Ali'ye ait olduğunu söyler.³⁶⁰

Bu konudaki ihtilaflara temas ettikten sonra Garîbu'l-Kur'an'a dair yazılan eserlerin listesini vermeye geçebiliriz:

İbn Abbas (v. 68/687), Garîbu'l-Kur'an, tah., Muhammed İbrahim Selîm, el-Mektebetü'l-Kur'an, Kahire, ts.

Zeyd b. Ali (v. 120/737), Garîbu'l-Kur'an

Ebân b. Tağleb b. Rabah (v. 141/758), Garîbu'l-Kur'an

Nadr b. Şumeyl el-Basrî (v. 203/818), Garîbu'l-Kur'an

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (v. 210/825), Garîbu'l-Kur'an

Ebu'l-Hasan Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat (v. 221/835), Garîbu'l-Kur'an

Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm (v. 224/837), Garîbu'l-Kur'an

Ebû Abdirrahman Abdullah b. Yahyâ b. el-Mübarek el-Adevî (237/851), Garîbu'l-Kur'an ve Tefsîruhu, tah., Abdurrezzak Hüseyin, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987.

Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (v. 276/889), Garîbu'l-Kur'an

Ebû Bekr Muhammed b. Hasan, İbn Dureyd (v. 321/933), Garîbu'l-Kur'an

Ebû Bekr Muhammed b. Azîz el-Azîzî (Uzeyzî) es-Sicistânî (v. 330/941), Nüzhetu'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ani'l-Azîz

Ebû Ömer Muhammed b. Abdilvâhid ez-Zahid (v. 345/956), Garîbu'l-Kur'an

³⁶⁰ Takiyyu'l-Hakîm, Hasan Muhammed, "Meni'l-lezî İbtekere't-Te'lîfe fî Garîbi'l-Kur'an", *el-Mevsim*, sayı: 2-3, sene: 1, Beyrut, 1989, s. 630-631.

Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî (v. 401/1011), Kitabu'l-Garîbeyn fi'l-Kur'an ve'l-Hadis

Ebû Ali Ahmed b. Muhammed el-Merzûkî (v. 421/1030), Garîbu'l-Kur'an

Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (v. 437/1045), el-Umde fi Garîbi'l-Kur'an, tah., Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981.

el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali ed-Demâğânî (v. 478/1085), ez-Zevâid ve'n-Nezâir fi Garîbi'l-Kur'an

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf el-Kufurtâbî (503/1109), Garîbu'l-Kur'an

Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Muhammed er-Râğîb el-İsfehânî (v. 503/1109), el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

Ebu'l-Berekât İbnü'l-Enbârî (v. 577/1181), el-Beyân fi Garîbi'l-Kur'an, tah., Abdülhamîd Tâhâ, Mustafa es-Sekâ, 1980.

Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdissamed b. Abdilhak el-Hazrecî (582/1186), Nefsu's-Sabâh fi Garîbi'l-Kur'an ve Nâsihihi ve Mensûhihi, tah., Muhammed İzzuddin el-Mi'yâr el-İdrîsî, Fas, 1994.

Ebu'l-Maâlî Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, İbnu's-Semîn (v. 596/1200), Garîbu'l-Kur'an

Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. el-Cevzî (v. 597/1201), el-Erîb fi Tefsîri'l-Garîb

Fahrudin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî (v. 606/1209), Garîbu'l-Kur'an

Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî (v. 745/1345), Tuhfetü'l-Erîb fimâ fi'l-Kur'an mine'l-Garîb, tah., Davud Sellûm, Nûrî Hammûd el-Kaysî, Alemu'l-Kütüb, 1989.

Alauddin Ali b. Osman et-Türkmânî el-Mardînî (v. 750/1349), Behçetü'l-Erîb limâ
fî'l-Kitabi'l-Azîz mine'l-Garîb

Abdurrahim b. Hüseyin el-Îrâkî (v. 806/1404), Elfiye fî Garîbi'l-Kur'an

Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed el-Mısırî el-Makdîsî (v. 815/1412), et-Tibyân fî
Garîbi'l-Kur'an, tah., Dr. Fethi en-Nur, Dâru's-Sehâbeti li't-Türâs, ts.

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrizî (v. 845/1442), Garîbu'l-Kur'an

İbnü's-Şihne (921/1515), Garîbu'l-Kur'an

eş-Şeyh Fahrüddin et-Tarîhî (v. 1085/), Tefsîru Garîbil'l-Kur'an, tah., Muhammed
Kâzım et-Tarîhî, Dâru'l-Edvâ', Beyrut, 1986.

Mustafa b. Hanefî ez-Zehebî (1280/1863), Garîbu'l-Kur'an

Seyyid Mü'min b. Hasan el-Mısırî (v. 1322/1904), Fethu'l-Mennân bi Tefsiri Garîbi
Cümeli'l-Kur'an

Abdulazîz İzzuddîn es-Seyravân, el-Mu'cemu'l-Cami' li Garîbi'l-Kur'ani'l-Kerîm,
Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1.baskı, Beyrut, 1986.

Hasaneyn Muhammed Mahlûf, Kelimâtu'l-Kur'an Tefsîr ve Beyân, Kâhire, 1375 h.,
1956 m.

2.3. TABERÎ'NİN GARÎBU'L-KUR'AN'DAKİ METODU

Müfessirimiz, Taberî'nin hayatı, eserleri, tefsiri ve Garîbu'l-Kur'an hakkında gerekli bilgiler verildikten sonra bu bölümde Taberî'nin Tefsirinde açıklamaya ihtiyaç duyulan, anlaşılması zor, manası açık olmayan garîb kelimeleri hangi metotları kullanarak açıkladığı tespit edilmeye çalışıldı. Bu bölümün meydana gelme aşamasında Taberî Tefsiri baştan sona kadar okunup, özellikle mevzua esas kelimeler üzerinde durularak Taberî'nin yaptığı açıklamalar belirlenmiştir. Daha sonra Taberî'nin bu açıklamaları yaparken nasıl bir metod takip ettiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bölüm, genel metodu, kelimenin kullanımına delil getirmesi ve kullandığı diğer metodlar başlıkları altında incelenmiştir. Bu metotlar tespit edilirken bazı kelime açıklamalarında birkaç metodu aynı anda kullandığı görülmektedir.

2.3.1.Genel Metodu

Taberî, Tefsirin bazı yerlerinde, garîb kelimeyi açıklarken kullandığı metotları kendisi de ifade etmektedir. Mesela, “فلك” kelimesini açıkladığı bir yerde: “Görüldüğü gibi Allah'ın kitabında, Rasulullah (sav)'in hadislerinde ve kavliyle kesin hüküm verilebilecek kimselerin sözlerinde hangi mananın doğru olabileceğine dair bir delil mevcut olmadığına göre, bu konuda söylenen şeyi kabul etmemiz ve kendisi hakkında ilmimiz olmayan bir konuda susmamız gerekir”³⁶¹, “Eğer, kendisine teslim olmayı gerektirecek bir haber veya akli bir delil mevcut değilse, Allah'ın kelimesindeki mananın Araplara göre ma'ruf olan vecihlerden en çok kullanılan ve en meşhur olanına tevcih edilmesi gerekir”³⁶² şeklindeki açıklamalarıyla kelimenin manasıyla ilgili açıklamalarda nasıl bir metodun kullanılması gerektiğini belirtmektedir.

³⁶¹ Taberî, XVII, 32.

³⁶² Taberî, XVII, 46.

2.3.1.1. Sadece Kelimeyi Açıklamakla Yetinmesi

Taberî garîb kabul ettiği kelimeyi açıklarken bazen sadece kelimeyi açıklamakla yetinmektedir. Kelimenin hangi manaya geldiğini belirterek tafsilata girmemektedir. Kelimeyle ilgili rivayet veya bir delil getirmemektedir.

Mesela: “*Bunu yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- çırası insanlarla taşlar olan ve kâfirler için hazırlanmış o ateşten sakının.*”³⁶³ ayetindeki “وقودها” kelimesinin manasını açıklarken “وقودها : Odun. Araplar bu kelimeyi masdar yaparlar. و harfi fethalandığında odun manasında isim olur. و harfi ötre olarak okunduğunda وقتت kökünden masdar olur ve manası tutuşmak olur.”³⁶⁴ diyerek sadece manasını açıklamakla yetinmiştir.

Mesela: “*...Orada onların tertemiz eşleri de olacak ve onlar orada devamlı kalacaklardır.*”³⁶⁵ ayetindeki “أزواج” kelimesini açıklarken: “زوج. Eşler. أزواج : Eşler. زوج kelimesinin çoğuludur. Erkeğin hanımıdır. Müennes için hem زوج hem de زوجة denir.”³⁶⁶ diyerek kelimeyi açıklamakla yetinmiş, kelimenin kullanımına herhangi bir rivayet veya delil getirmemiştir.

Mesela: “*İşte onlara, içlerinden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır.Orada tahtlar üzerine kurularak kendilerine altın bilezikler takılacak, ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler giyecekler.Tahtlara kurulacaklar.Ne güzel mükâfattır bunlar ve ne güzel bir meskendir o cennet!*”³⁶⁷ ayetindeki “أساور” kelimesini, ziynetlerden altın bilezikler takarlar, أساور kelimesinin çoğuludur, diyerek açıklar ve diğer kelimeyi açıklamaya geçer.³⁶⁸

³⁶³ Bakara, 2/24.

³⁶⁴ Taberî, I, 243, 244.

³⁶⁵ Bakara, 2/25.

³⁶⁶ Taberî, I, 253.

³⁶⁷ Kehf, 18/31.

³⁶⁸ Taberî, XV, 302.

2.3.1.2 Kelimenin Açıklamasını Yaparak Rivayetleri Vermesi

Rivayet Tefsiri özelliklerini en üst seviyede kendisinde bulunduran Taberî Tefsiri tabii olarak kelimenin açıklamasını yaparken rivayetlere yer vermektedir. Çoğu zaman kelimenin açıklamasını yapmakta ve kelimeyle alakalı rivayetleri art arda sıralamaktadır.

Mesela: *“Bunlar iman edenlerle karşılaştıkları vakit “Biz de müminiz” derler. Fakat şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında da: “Emin olun biz sizinle beraberiz, biz onlarla alay ediyoruz” derler.”*³⁶⁹ ayetindeki “مُسْتَهْزُونَ” kelimesini açıklarken: “Müfessirlerin tümü aralarında ihtilaf olmaksızın burada “مُسْتَهْزُونَ” kelimesinin alay ve istihza ediyoruz manasında olduğunda icma’ etmişlerdir.”³⁷⁰ der ve ardından İbn Abbas, Katade ve Rebi’den bu konuyla ilgili: “Biz ancak bu kavimle alay ediyor ve onlarla oynuyoruz.” şeklindeki rivayetlerini getirir.

Mesela: *“O Rabbinize ki yeryüzünü size bir döşek, göğü de bir kubbe yaptı. Gökten yağmur indirip, onunla size rızık olarak çeşitli mahsuller çıkardı. Öyleyse siz gerçeği bilip dururken sakın Rabbinize eş koşmayın.”*³⁷¹ ayetindeki “فراشاً” kelimesini açıklarken: “İstirahat yeri, yatak, döşek.”³⁷² manasına geldiğini söyler ve bununla ilgili İbn Mes’ud, Katade ve Enes (ra)’den: “Üzerinde istirahat edilen yatak, döşek” şeklindeki rivayetleri serdedir.

Mesela: *“Allah’a karşı gelmekten sakınanlara vâd edilen cennetin durumu ise şudur: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içerken lezzet veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Onlara orada her türlü meyve ile bir de Rab’leri tarafından bir mağfiret vardır. Bu nimetlere erişenler hiç, ateşte devamlı kalıp, kaynar sulardan içirilip bununla bağırsakları lime lime olan kimseler gibi olur*

³⁶⁹ Bakara, 2/14.

³⁷⁰ Taberî, I, 190.

³⁷¹ Bakara, 2/22.

³⁷² Taberî, I, 234.

mu?”³⁷³ ayetindeki “غير آسن” kelimesini, kokusu değişmemiş, demek olduğunu, kuyu suyunun kokusu değişip kokuğunda veya birisi kötü kokuğunda bu manada آسن fiilinin kullanıldığını söyleyerek açıklar. Sonra da bu söylediklerini destekleyecek rivayetleri verir.³⁷⁴

2.3.1.3. Kelimenin Açıklamasını Yaparak Rivayetleri Verdikten Sonra Kelime Hakkında Tekrar Açıklama Yapması

Taberî garîb kelimeleri açıklarken önce kelimenin manasını vermekte bu konudaki rivayet veya rivayetleri verdikten sonra tekrar kelime hakkında açıklamaya girişmekte ve daha önce yaptığı açıklamaları teyit etmektedir.

Mesela: “İşte bunlardır Rableri tarafından doğru yola ulaştırılanlar. Ve işte bunlardır felah bulanlar.”³⁷⁵ ayetindeki “الْمُفْلِحُونَ” kelimesini açıklarken: Muvaffak olanlar, Allah katında istedikleri şeyleri elde edenler, başarıya ulaşanlar,³⁷⁶ manasını verdikten sonra İbn Abbas’ın bu manadaki rivayetini ve iki beyti verir. Daha sonra أفلح الفلاح kelimesi أفلح فلان يفلح إفلاحا وفلاحا وقلحا fiilinden mastardır. Aynı zamanda bekâ manasına da gelir, ilavesini yapar.

Mesela: “Rabbin meleklerle: “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” dediği vakit onlar: “Â! Oradaki nizamı bozacak ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahlûk mu yaratacaksın? Oysa biz sana devamlı hamd, ibadet yapıp, Sen’i tenzih etmekteyiz” dediler. Allah: “Ben, sizin bilmediğiniz pek çok şey bilirim” buyurdu.”³⁷⁷ ayetindeki “تَقْدِسُ” kelimesini: “التقدیس: Temizlemek ve yüceltmektir. Yeryüzü için أرض مقدسة yani “temizlenmiş yer” denir. Ayrıca meleklerin Rableri hakkındaki takdisi, onların dua ve

³⁷³ Muhammed, 47/15.

³⁷⁴ Taberî, XXVI, 64.

³⁷⁵ Bakara, 2/5.

³⁷⁶ Taberî, I, 158.

³⁷⁷ Bakara, 2/30.

namazları manasındadır”³⁷⁸ açıklamasını yaptıktan sonra bu manaya delalet eden beş tane rivayeti sıralar. Daha sonra: “Takdisin, dua, namaz ve ta’zim manasına gelmesi daha önce zikrettiğimiz temizleme manasına racidir. Zira Rabbi için dua edip namaz kılması onu ta’zim etmek ve Rabbine, küfür ehlinin nispet ettikleri şeylerden temizlemek manasındadır. Araplar, نقس لك ve نقسك’yi aynı manada fasih olarak kullanırlar”³⁷⁹ diyerek kelimenin manasını ve kullanımını pekiştirmektedir.

Mesela: “*Meryem’in oğlunu ve annesini birer ibret vesilesi kıldık ve onları pınarları akan ve yerleşmeye elverişli yüksekçe bir yere yerleştirdik.*”³⁸⁰ ayetindeki “مَعِين” kelimesinin manasını, suyu açıktan akan, şeklinde verdikten sonra, bu konudaki dört tane rivayeti sıralar. Ardından bu kelimenin عني fiilinden mef’ul veya معن fiilinden türeyen الماعون’dan معين şeklinde kullanıldığını şiiri de delil getirerek açıklar.³⁸¹

2.3.1.4. Kelimenin Açıklamasını Yaparak Delil (Şiiri, Ayeti, Hadisi vb.) Getirdikten Sonra Rivayetleri Vermesi

Taberî, bazen de önce kelimenin açıklamasını yapmakta ardından şiirle, ayetle veya hadislerle delil getirdikten sonra kelimeyle ilgili rivayetleri vermektedir.

Mesela: “*Yahut onların durumu gökten sağnak halinde boşanan ve içinde yoğun karanlıklar, gök gürlemeleri ve şimşekler bulunan yağmura tutulmuş kimselerin durumuna benzer. Yıldırımların verdiği dehşetle, ölüm korkusundan, parmaklarını kulaklarına tıklarlar. Fakat Allah kâfirleri çepeçevre kuşatır.*”³⁸² ayetindeki “صَيْبٍ” kelimesini : “Yağmurdur. Yağmur inip yağdığında söylediğin صاب المطر يصوب صوبا kökünden فعل kalıbındadır” şeklinde açıkladıktan ve “Sen bir insan değil, gökyüzünden inen bir meleksin” şiirini ve iki beyti de delil olarak getirdikten sonra “سید ساد يسود”dan سید

³⁷⁸ Taberî, I, 304.

³⁷⁹ Taberî, I, 305.

³⁸⁰ Mü’minûn, 23/50.

³⁸¹ Taberî, XVIII, 36, 37.

³⁸² Bakara, 2/19.

denmesi gibi, vav harfinden önce sakin ya harfi geldiğinden bu iki harf şeddeli ya harfine çevrilir kelimenin aslı صيوب'dur. Araplar, و (vav) harekeli olup kendisinden önce sakin ي (ya) bulunduğunda ikisini de şeddeli ي (ya)'ya çevirirler" der ve bu konudaki dokuz tane rivayeti getirir.³⁸³

Mesela: "Allah da kendileriyle alay eder ve azgınlıklarında onlara mühlet verir; böylece onlar bir müddet başıboş dolaşırlar."³⁸⁴ ayetindeki "طُعْيَانِهِمْ" kelimesini: الطُعْيَانُ kalıbındadır. Bir kimse bir işte haddi aşıp zulmettiğinde طُعْيَى فلان يطُعْيَى طغيانا dersin." dedikten sonra kelimenin kullanımına: "Hayır! Rabbinin bunca nimetlerine rağmen kâfir insan kendisini ihtiyaçsız zannetti diye azar."³⁸⁵ ayetiyle ve Ümeyye b. Ebi Salt'ın bir şiiriyle (بعد طغيانه) delil getirir ve kelimeyle ilgili beş tane rivayeti sıralar.³⁸⁶

Mesela: "Kâfirlerin keyfi olarak istedikleri mûcizeleri göndermeyişimizin tek sebebi, daha önceki kâfirlerin bu gibi mûcizeleri yalanlamış olmalarıdır. Nitekim Semud halkına açık bir mûcize olarak o dişi deveyi verdik de onu öldürdüler ve bu yüzden kendilerine zulmettiler. Biz o âyetleri sadece korkutmak için göndeririz."³⁸⁷ ayetindeki "مُبْصِرَةٌ" kelimesini, gören, basar sahipleri için Allah'ın bir hücceti olduğu anlaşılan parlayan, açık, şeklinde izah ettikten sonra, "...Çalışıp iş yapmanız için de gündüzü aydınlık kılan..."³⁸⁸ ayetini delil olarak getirir ve bu konudaki rivayetleri verir.³⁸⁹

³⁸³ Taberî, I, 214, 215.

³⁸⁴ Bakara, 2/15.

³⁸⁵ Alak, 96/6, 7

³⁸⁶ Taberî, I, 196.

³⁸⁷ İsrâ, 17/59.

³⁸⁸ Yûnus, 10/67.

³⁸⁹ Taberî, XV, 136.

2.3.1.5. Kelimenin Açıklamasını Yaparak (Şiiri, Ayeti, Hadisi vb.) Delil Getirdikten Sonra Rivayetleri Vermesi ve Tercihle Bulunması

Tefsirini anlatırken temas edildiği gibi Taberî Tefsiri bir rivayet tefsiri olmasına rağmen Taberî'nin yaptığı tercihler onun dirayet yönünün de olduğunu göstermektedir. Bu sebeple Taberî bu özelliğini kelimeleri açıklarken de kullanmaktadır. Bu durumlarda genelde kelimenin açıklamasını yapmakta, kullanımına delil getirdikten sonra rivayetleri vermekte ardından bu manalar arasında uygun olanını tercih etmektedir.

Mesela: “İşte onlar hidâyeti alacaklarına, dalâlete müşteri oldular. Ama bu, kârlı bir ticaret olmadı. Çünkü kâr yolunu tutmadılar.”³⁹⁰ ayetindeki “اَشْتَرُوا” kelimesini:

“Değiştirdiler. الشراء Bir şeyi sarf etmekle onun yerine karşılık olarak diğer bir şeyi almaktır.³⁹¹ Allah'ın bu vasıfla tavsif ettiği münafıklar ise asla hidayet üzere değillerdi ki hidayeti bırakıp onun yerine küfür ve nifakı satın alsınlar? şeklinde bir soru sorulursa bunlara: “Te’vil ehli bu kelimenin manasında ihtilaf ettiler biz onların dediklerini zikredip sonra da bu konuda sahih olan görüşü Allah'ın izniyle açıklayacağız”³⁹² dedikten sonra kelimenin manasıyla ilgili “Hidayeti bırakıp dalaleti aldılar” ve “Dalaleti hidayete tercih ettiler” manalarını rivayetleriyle birlikte vermekte bu iki rivayeti değerlendirdikten sonra “Bana göre ayetin te’vilinde en doğru olan İbn Abbas ve İbn Mes’ud’dan rivayet ettiğimiz ‘Hidayeti bırakıp dalaleti aldılar’ görüşüdür. Zira Allah’ı inkar eden her kafir kendisine emredilen imana karşılık küfrü kazanması sebebiyle imanı küfürle değiştirmektedir. Allah’ın kendisine ve Resulüne iman yerine küfrü kazanan kimse hakkındaki: “Yoksa siz daha önce Mûsâ’dan istendiği gibi Resulünüzden de olur olmaz şeyler istemek, onu sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Kim imana bedel inkârı alırsa, artık doğru yoldan sapmış olur.”³⁹³ sözünü duymuyor musun? İşte bu الشراء’nın manasıdır. Çünkü her müşteri kendisinden alınan bir bedeli başka bir bedelle değiştirmektedir. Hidayeti dalalet ve nifakla

³⁹⁰ Bakara, 2/16.

³⁹¹ Taberî, I, 198.

³⁹² Taberî, I, 200.

³⁹³ Bakara, 2/108.

değiştiren münafık ve kafirin durumu da bu şekildedir.” diyerek tercihini ortaya koymaktadır.³⁹⁴

Mesela: “Sizden hiç kimse yoktur ki cehenneme varmasın.Bu Rabbinin katında kesinleşmiş bir hükümdür.”³⁹⁵ ayetindeki “واردھا” kelimesini sizden her biriniz cehenneme uğrayacak, diyerek açıkladıktan sonra bu uğramanın nasıl olacağı ile ilgili altı farklı görüşü rivayetleriyle birlikte verir. Kendisi herkesin cehenneme uğrayacağı fakat müminlerin oradan çıkacağı görüşünü tercih eder ve bu konuda Hz. Peygamber (sav)’den rivayet edilen altı tane rivayeti vererek açıklamasını bitirir.³⁹⁶

Mesela: “Biz gerçekten sana verdik kevser.”³⁹⁷ ayetindeki “الکثر” kelimesinin manasını açıklarken, Allah’ın cennette Nebisine (sav) verdiği bir nehirdir; bol hayırdır; Rasulullah (sav)’e cennette verilen bir havuzdur, şeklindeki üç görüşü rivayetleriyle birlikte verdikten³⁹⁸ sonra kendi tercihini: “Bana göre bu rivayetlerin en doğrusu, ‘Kevser, Rasulullah (sav)’e cennette verilen nehrin ismidir’ şeklindeki rivayetidir. Allah bu nehri, kıymetinin yüceliği sebebiyle kesretle vasıflandırmıştır.” diyerek ortaya koyar. Tercihinin sebebini de bu konuda Rasulullah (sav)’den gelen rivayetlerin çokluğuyla açıklar.³⁹⁹

2.3.1.6. Önce Rivayetleri Verip Sonra Kelime Hakkında Açıklama Yapması (Tercihle Bulunması)

Taberî bazen de kelime hakkında önce hiçbir açıklama yapmadan rivayetleri vermekte daha sonra kelime hakkında açıklama yapmakta ya da rivayetler arasından bir manayı tercih etmektedir.

³⁹⁴ Taberî, I, 198-201.

³⁹⁵ Meryem, 19/71.

³⁹⁶ Taberî, XVI, 136-143.

³⁹⁷ Kevser, 108/1.

³⁹⁸ Taberî, XXX, 414-418.

³⁹⁹ Taberî, XXX, 418.

Mesela: “O müttakiler ki görünmeyen âleme inanırlar. Namazlarını tam dikkatle ifa ederler. Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infak ederler.”⁴⁰⁰ ayetindeki “يُؤْمِنُونَ” kelimesi hakkında açıklama yapmadan bu kelimenin tasdik, haşyet ve amel manalarında olduğuyla ilgili beş tane rivayeti sıralar ve: “Araplara göre imanının manası, tasdiktir. Allah’ın: “Şimdi biz doğru da söylesek sen bize inanmayacaksın!”⁴⁰¹ ayetinde, sözümüzü tasdik etmeyeceksin, manasında kullanıldığı gibi, bir şeyi sözüyle ve fiiliyle tasdik eden kimse mü’min olarak isimlendirilir.” diyerek kelime hakkında açıklama yapar ve haşyet ile amelin imanın tasdik manası içerisinde bulunduğunu belirtir.⁴⁰²

Mesela: “İbrâhim’in, babası için af dilemesi ise, sırf ona yaptığı vaadi yerine getirmek için olmuştu. Fakat onun Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca, onunla ilgisini kesti. Gerçekten İbrâhim çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi.”⁴⁰³ ayetindeki “أَوَادٌ” kelimesi hakkında hiçbir açıklama yapmadan; çokça dua eden, merhametli, tam inanan, mü’min, Allah’ı çokça zikredip tesbih eden, Kur’an’ı çokça okuyan, fakih, tazarru ve haşyet içinde olan manalarıyla ilgili rivayetleri⁴⁰⁴ verdikten sonra kendisine göre bu manalardan Zerr (ra)’ın Abdullah b. Mes’ud (ra)’den rivayet ettiği ‘çokça dua eden’ manasının en doğru mana olduğunu belirtir.⁴⁰⁵

Mesela: “O gün işler son derece güçleşir, paçalar tutuşur. Bütün insanlar secdeye dâvet edilir, fakat kâfirler secde edemezler.”⁴⁰⁶ ayetindeki “يَكْشَفُ عَنْ سَاقٍ” ifadesini açıklayan sahabe ve tabiînden gelen rivayetleri verdikten sonra, Araplar bir şey şiddetlendiğinde سَاقٍ كَشَفَ هَذَا الْأَمْرَ عَنْ سَاقٍ kalıbını kullanırlar. Burada mana, kıyamet günü çok şiddetli bir şekilde şiddetlenir şeklindedir, diyerek açıklar.⁴⁰⁷

⁴⁰⁰ Bakara, 2/3.

⁴⁰¹ Yusuf, 12/17.

⁴⁰² Taberî, I, 148, 149.

⁴⁰³ Tevbe, 9/114.

⁴⁰⁴ Taberî, XI, 64-70.

⁴⁰⁵ Taberî, XI, 70, 71.

⁴⁰⁶ Kalem, 68/42.

⁴⁰⁷ Taberî, XXIX, 46-52.

2.3.1.7. Kelimenin Farklı Kullanım ve Manalarını Vermesi

Taberî, ele aldığı kelimenin farklı kullanım ve manalarını vermektedir. Daha sonra da bu manalardan ayetin manasına en uygun olanını tercih etmektedir.

Mesela: “*Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabbi Allâh’adır.*”⁴⁰⁸ ayetindeki “رَبِّ” kelimesini açıklarken: “Rab kelimesi Arapça’da: İtaat edilen efendi; İslah eden kimse; Bir şeye malik olan kimse manalarına gelir.”⁴⁰⁹ diyerek Rab kelimesinin farklı manalarını vermektedir. Ardından bu manaların hepsini birlikte zikrederek: “O halde bizim Rabbimiz, benzeri olmayan ve hakimiyetinde misali olmayan Efendi; bol bol ihsan ettiği nimetleriyle mahlukatının durumunu İslah eden; bütün mahlukat ve emirler kendisine ait olan Maliktir.” sözleriyle kelimenin bu ayetteki manasını açıklamaktadır.⁴¹⁰

Mesela: “*Onu İsrailoğullarına resul olarak gönderecek, o da onlara şöyle diyecektir: “Size Rabbiniz tarafından bir mucizeyle gönderildim: Ben size çamurdan kuş şekline benzer bir şey yapar içine üflerim, o da Allah’ın izniyle hemen kuş oluverir. Keza ben anadan doğma körü ve abraşı iyileştirir, hatta Allah’ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yediğinizi ve biriktirip sakladıklarınızı da bilirim. Eğer inanmaya niyetiniz varsa, elbette bunlarda sizin için alacak dersler vardır.*”⁴¹¹ ayetindeki “الْأَكْمَه” kelimesinin, gece göremeyip gündüz gören, anadan doğma kör, kör, gözü iyi görmeyen manalarını zikreder ve sonunda: “Bu kelimenin Araplara göre manası kördür. Bu manada *كَمْهَة* şeklinde kullanılır.” der.⁴¹²

Mesela: “*Hayır, hayır! Taptıkları o nesnelere onların ibadetlerini reddedecekler ve kendilerine düşman olacaklardır.*”⁴¹³ ayetindeki “ضُئَاءٌ” kelimesinin manasıyla ilgili yardımcı, arkadaş, düşman, bela gibi farklı manalarını verdikten sonra, kelimenin

⁴⁰⁸ Fatiha, 1/2.

⁴⁰⁹ Taberî, I, 93-94.

⁴¹⁰ Taberî, I, 94.

⁴¹¹ Al-i İmran, 3/49.

⁴¹² Taberî, III, 377.

⁴¹³ Meryem, 19/82.

Arapça’da zıt ve hilaf manasında olduğunu, bir kimse bir kimsenin yaptığına muhalefet edip, onun ıslah ettiğini bozup, bozduğunu ıslah ediyorsa ضَادَّ fiilinin kullanıldığını, burada da bu manada, o gün, müşriklerin ilahları olan putlar onlardan uzaklaşarak, onları reddedip onlara zıt olacaklardır, şeklinde açıklamaktadır.⁴¹⁴

2.3.1.8. Tefsir Ettiği Ayetteki Manasını Vermesi

Bir önceki maddede belirtildiği gibi Taberî, kelimenin farklı kullanım ve manalarını vermektedir. Bunun yanında, bazı yerlerde kelimenin farklı manaları olduğunu belirtmekle birlikte sadece tefsir ettiği ayetteki manasını vermekle iktifa etmektedir.

Mesela: “*Din gününün, hesap gününün tek hâkimidir.*”⁴¹⁵ ayetindeki “الدِّينَ” kelimesinin manasını verirken: “Burada, amellere karşılığını verme ve hesaba çekme manasına gelir.” dedikten sonra şiir ve ayetleri⁴¹⁶ delil getirir. Sonunda: “Din kelimesinin Arapçada hesap ve amellere karşılık verme dışında başka manaları vardır. Biz bu manaları Allah’ın izniyle yeri geldiğinde zikredeceğiz.” diyerek kelimenin sadece ele aldığı ayetteki manasını verir, diğer manalarını ise bu kelimenin geçtiği diğer ayetlere havale eder.⁴¹⁷

Mesela: “*Hayır, durum hiç de öyle değil. Günah işleyip de günahın kendisini her taraftan kuşatıp kapladığı kimseler var ya, işte onlar cehennemlidir. Hem de orada ebedî kalacaklardır.*”⁴¹⁸ ayetindeki “سَيِّئَةً” kelimesini: Allah’ın burada zikrettiği سَيِّئَةً kelimesinin manası Allah’a şirk koşmaktır.” şeklinde açıklar.⁴¹⁹ Bu konudaki rivayetleri zikrettikten sonra, ayetin sonundaki cehennemde ebedî kalacaklar vurgusunun, bu kelimenin Müslümanların işledikleri günah manasında olmadığını

⁴¹⁴ Taberî, XVI, 155,156.

⁴¹⁵ Fatiha, 1/4.

⁴¹⁶ Taberî, I, 101. Ayrıca Taberî, burada: “*Hayır, yanlış yapıyorsunuz! Siz tutup dini, hesap vermeyi yalan sayıyorsunuz. Halbuki yanınızdan ayrılmayan muhafızlar var.*” (İnfitâr, 82/9,10); “*Haydi bakalım eğer ahirette vereceğiniz hesap yoksa.*” (Vâkı’a, 56/86) ayetlerini delil getirerek kelimeyi açıklar.

⁴¹⁷ Taberî, I, 102.

⁴¹⁸ Bakara, 2/81.

⁴¹⁹ Taberî, I, 543.

bilakis kafir ve müşriklerin vasfı olan şirk manasında olduğunu desteklediğini belirtir.⁴²⁰

Mesela: “*Bunlardan önce Medine’yi yurt edinip imana sarılanlar ise, kendi beldelerine hicret edenlere sevgi besler, onlara verilen ganimetlerden ötürü içlerinde bir kıskanma veya istek duymazlar. Hatta kendileri ihtiyaç duysalar bile o kardeşlerine öncelik verir, onlara verilmesini tercih ederler. Her kim nefsinin hirsından ve mala düşkünlüğünden kendini kurtarırsa, işte felah ve mutluluğa erenler onlar olacaklardır.*”⁴²¹ ayetindeki “شَحَّ” kelimesi ile ilgili sebab-i nüzulleri verdikten sonra, bu kelime Arapça’da cimrilik ve malın fazlasını vermemek manasındadır. Alimler burada bu kelimenin, haksız olarak insanların malını yemek manasında olduğunu söylerler, diyerek rivayetleri verir. Böylece diğer manalarını vermekle birlikte tefsir ettiği ayetteki manasını özellikle belirtir.

2.3.1.9. Nahivle Açıklaması ve İ’râb Vecihlerini Vermesi

Tefsirdeki metodu anlatılırken ifade edildiği gibi Taberî, bazı yerlerde kelimenin manasının daha iyi anlaşılabilmesi için nahiv kaidelerini ve i’rab vecihlerini vermektedir.

Mesela: “*Size şimşegi göstererek, hem korku hem ümit verir, yağmur yüklü ağır bulutlar oluşturur.*”⁴²² ayetindeki “السحاب” kelimesini açıklarken: “Burada السحاب kelimesi müfret bir lafız gibi gözükse de cemi’ bir kelimedir, müfredi de سحابة kelimesidir. Bu sebeple sıfatی الثقال şeklinde cemi’ sıfatıyla tavsif edilmiştir. Eğer السحاب kelimesi denseydi de caiz olurdu. Bu durumda السحاب kelimesinin müfredi kastedilmiş olurdu.”⁴²³ diyerek kelimenin sıfatıyla ilgili açıklama yapmaktadır.

⁴²⁰ Taberî, I, 543, 544.

⁴²¹ Haşir, 59/9.

⁴²² Ra’d, 13/12.

⁴²³ Taberî, XIII, 162.

Mesela: “De ki: “Acele ile istediğiniz o azabın bir kısmı belki de ensenize binmek üzeredir.”⁴²⁴ ayetindeki “ردف لكم” kelimesiyle ilgili: “Arapçacılar burada (ج) lam harfinin gelmesi ile ilgili ihtilaf etmişlerdir. Arapların bu kelime hakkındaki ma’ruf olan kullanımı و لرحم و أردفه و أتبعه و أتبعه kelimesinde olduğu gibi و أردفه şeklindedir. Bu durumda Basralı nahivcilerin bir kısmı “لرؤيا تعبرون” “...Siz rüya tabir ediyorsanız...”⁴²⁵ ve “و لرحم و لرهم”⁴²⁶ ayetlerinde olduğu gibi fiile muzaf olarak getirilmiştir, demektedirler. Kufeli nahivcilerin bir kısmı ise burada lam mana için getirilmiştir. Zira mana دنا لهم “onlara yaklaştı” şeklindedir.” der ve bu görüşe şüirden delil getirdikten sonra kendisinin ikinci görüşü tercih ettiğini belirtir.⁴²⁷

Mesela: “İşte Kitap! Şüphesiz onda Rehberdir müttakilere!”⁴²⁸ ayetindeki “هدى” kelimesinin i’rabı ile alakalı çeşitli vecihleri saymaktadır. Burada “هدى” kelimesinin nekre kitap kelimesinin ma’rife olması sebebiyle “هدى” kitaptan hal olarak mansubtur. Böyle olunca mana هاديا للمتقين şeklindedir. “فيه” deki kitaba raci olan zamirden hal olarak mansub olabilir “لاريب فيه هاديا”. Ya da “هدى” hem kitab hem de zamirden hal olabilir. “هدى”in ref makamında olması durumunda ise “ذلك الكتاب”ın haber, “الم”ın ise tam bir kelim olması gerekir. Bu durumda “هدى” medh manasıyla merfu olur. “هدى”in ref olması durumunda üç vecih caizdir. Birincisi: medh olması, ikincisi: ref’edenin “ذلك” olması ve kitap kelimesinin “ذلك”nin sıfatı olması, üçüncüsü: “لاريب فيه”e tabi olarak “ذلك”ın “الكتاب”ın “فيه”deki aidden dolayı merfu’ olması.⁴²⁹ Taberî, bu şekilde nahiv ve i’rab açıklamaları yaparak kelimenin mana ve kullanımının anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

⁴²⁴ Neml, 27/72.

⁴²⁵ Yusuf, 12/43.

⁴²⁶ A’raf, 7/154.

⁴²⁷ Taberî, XX, 13, 14.

⁴²⁸ Bakara, 2/2.

⁴²⁹ Taberî, I, 146.

2.3.1.10. Kelimenin Çekimini Vermesi

Taberî'nin en çok kullandığı metotlardan biri de ele aldığı kelimenin çekimini vermesidir. Lügatlerde kullanıldığı gibi Taberî açıklamasını yaptığı fiillerin ve fiilden türeyen kelimelerin neredeyse tümünün mazi, muzari ve mastar veya mastarlarını vermektedir.

Mesela: “*Bu fâsıklar o kimselerdir ki Allah'a kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah'ın riayet edilmesini emrettiği ilişkileri keserler ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar. İşte bunlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.*”⁴³⁰ ayetindeki “الْخَاسِرُونَ”

” kelimesini : خاسر kelimesinin çoğuludur. Ticaret hayatında satışında anamaldan zarar eden kimse gibi Allah'a isyanlarıyla onun rahmetinden paylarını azaltanlar, ziyana uğrayanlar, zarar edenler.” diyerek manasını verdikten sonra خَسِرَ الرَّجُلُ يَخْسِرُ خَسْرًا وَخَسْرَانًا şeklinde çekimini verir.⁴³¹ Bu durum onun lügat ilmindeki konumunu da ortaya koymaktadır.

Mesela: “*Onların Rabbinin, kendilerine, onun yerine daha temiz, daha hayırlı, merhamette ondan daha hisli bir çocuk ihsan etmesini diledik.*”⁴³² ayetindeki “رُحْمًا”

kelimesinin manasını açıklarken “الرُّحْمُ”, رحمة fiilinden masdardır ve رُحْمًا ve رُحْمًا şeklinde çekimi yapılır. Bir kısım Basralı dilciler الرَّحْمِ ve الرَّحْمَةِ kökünden masdardır, derler. Bu kelime, رُحْمٌ ve رُحْمٌ şeklinde kullanılır, diyerek açıklama yapar.⁴³³

Mesela: “*Fakat bugün sizler, şöyle bir tarafa çekilin ey mücrimler!*”⁴³⁴ ayetindeki “امْتَاذُوا” kelimesini, ayrılın diye açıkladıktan sonra, fiil iftial babındandır. مَازٍ يَمِيزُ dan امتاز يمتاز

امْتَاذُوا şeklinde gelir, diyerek kelimenin çekimini yapmaktadır.⁴³⁵

⁴³⁰ Bakara, 2/27.

⁴³¹ Taberî, I, 267.

⁴³² Kehf, 18/81.

⁴³³ Taberî, XVI, 7.

⁴³⁴ Yâsîn, 36/59.

⁴³⁵ Taberî, XXIII, 28.

2.3.1.11. Kelimenin Aslını Vermesi

Taberî'nin kullandığı metotlardan biri de kelimenin aslını vermesidir. Genelde kelimenin ayetteki manasını verdikten sonra o kelimenin asıl kullanıldığı manayı da belirterek iki mana arasındaki uygunluğu göstermektedir.

Mesela: “*İnkâra saplananları ise ister uyar ister uyarma onlar için birdir, imana gelmezler.*”⁴³⁶ ayetindeki “كَفَرُوا” kelimesini : “كَفَر kelimesinin manası inkâr etmektir.” dedikten sonra: “Araplara göre küfrün aslı bir şeyi örtmektir. Bunun için karanlığının kapladığı şeyleri örtmesi sebebiyle geceyi كافر diye isimlendirmişlerdir.” diyerek kelimenin asıl kullanıldığı manayı vermektedir.⁴³⁷

Mesela: “*Bir de o kâfirler alayla şöyle dediler: “Ey bizim Rabbimiz, bizim azap payımızı hesap günü gelmeden çabuklaştır!”*”⁴³⁸ ayetindeki “نَطْنَا” kelimesini açıklarken, müşrikler: “Ey Rabbimiz kıyamet gününden önce kitaplarımızı bize ver” derler. القِطْ kelimesi Arapça’da yazılmış sayfa manasına gelir, diyerek kelimenin asıl manasını vermektedir.⁴³⁹

Mesela: “*O vargücüyle ve bütün ordusuyla sırtını çevirdi ve “Mûsâ, ya bir büyücü, ya da bir delidir” dedi.*”⁴⁴⁰ ayetindeki “رَكْنٌ” kelimesini: “Askerlerinden ve ashabından bir gurupla” diyerek açıkladıktan sonra: “الرَكْنٌ kelimesinin aslı, kendisine dayanılan ve destek alınan yan ve taraf manasındadır.” şeklinde izah ederek asıl manasını vermektedir.⁴⁴¹

⁴³⁶ Bakara, 2/6.

⁴³⁷ Taberî, I, 161.

⁴³⁸ Sâd, 38/16.

⁴³⁹ Taberî, XXIII, 159.

⁴⁴⁰ Zariyat, 51/39.

⁴⁴¹ Taberî, XXVII, 5.

2.3.1.12. Kelimenin Müfredini veya Cemi'sini Vermesi

Taberî'nin kullandığı metotlardan bir diğeri de açıkladığı kelime eğer cemi' (çoğul) bir kelime ise bu kelimenin müfredini; aksine kelime müfret ise cemi' veya cemi'lerini vermesidir.

Mesela: “O Rabbinize ki yeryüzünü size bir döşek, göğü de bir kubbe yaptı. Gökten yağmur indirip, onunla size rızık olarak çeşitli mahsuller çıkardı. Öyleyse siz gerçeği bilip dururken sakın Rabbinize eş koşmayın.”⁴⁴² ayetindeki “أَشْدَادًا” kelimesini : “ند” kelimesinin çoğuludur. Eş, denk, benzer demektir. Karşılaştırılabilir ve benzer her bir şey diğeri için eştir, denktir.”⁴⁴³ diyerek açıklamaktadır.

Mesela: “Mekke'de olduğu gibi her şehirde de ileri gelen mücrimleri, yüksek mevkilerde bulundururuz ki oralarda hileler çevirsinler. Onlar böyle yapmakla kendilerini aldatırlar da farkında olmazlar.”⁴⁴⁴ ayetindeki “أكابر” kelimesini açıklarken: “Nasıl أفضل الأفاضل kelimesi أفضل kelimesinin cemi'si ise أكبر kelimesi de أكبر kelimesinin cemi'sidir... Araplardan الأكابرة والأصاغرة şeklindeki cemi'leri de semaî olarak nakledilir.”⁴⁴⁵ diyerek hem müfredini hem de farklı cemi'lerini vermektedir.

Mesela: “O kıvılcımlardan her biri, sanki birer deve yavrusudur!”⁴⁴⁶ ayetindeki “جمالات” kelimesini: “Burada “جمالات صفر” ifadesiyle siyah develer kastedilmiştir. Zira bu Arap kelimedeki ma'ruf manadır. Çünkü جمالات kelimesi جمال kelimesinin cemi'sidir. Bunun benzeri رجال'in cemisinin رجالات ve بيوت'un cemisinin بيوتات olarak gelmesinde görülür.”⁴⁴⁷ şeklinde açıklamaktadır.

⁴⁴² Bakara, 2/22.

⁴⁴³ Taberî, I, 236.

⁴⁴⁴ En'am, 6/123.

⁴⁴⁵ Taberî, VIII, 23.

⁴⁴⁶ Mürselât, 77/33.

⁴⁴⁷ Taberî, XXIX, 300.

Mesela: “Gün gelecek, Allah’ı sayıp haramlardan sakınan müttakileri, Rahman tarafından ağırılanacak konuk heyet olarak toplayacağız.”⁴⁴⁸ ayetindeki “رَفْدًا” kelimesini: “Yolcu demektir. Biri bir yere geldiğinde رَفْدٌ fiili kullanılır. Burada cemi’ manasındadır. Fakat masdar olması sebebiyle müfret bir kelimedir. Asıl müfredi ise رَفَدٌ ’tir. Ayrıca رفود olarak da cemi’ yapılır.” şeklinde açıklamaktadır.⁴⁴⁹

2.3.1.13. Daha Önce Zikrettiği Yere Atıfta Bulunması

Taberî, daha önceki ayetlerde açıkladığı kelimelerin manasını genellikle ilk açıkladığı yere havale etmektedir. Bazen kelimenin manasıyla ilgili kısa bir açıklama yapmakta, eğer kelimenin ele aldığı ayette farklı bir manası varsa bu manayı ilave etmeyi de ihmal etmemektedir.

Mesela: “Ne kötü o, karşılığında kendilerini sattıkları şey ki, Allah’ın kullarından dilediği birine kendi lütfundan vahiy indirmesini kıskanarak, Allah ne indirdiyse hepsini inkâr ettiler de gazap üstüne gazaba uğradılar! Kâfirler için zelil ve perişan eden bir azap da vardır.”⁴⁵⁰ ayetindeki “غضب” kelimesi hakkında: “Daha önce geçtiği gibi, Allah’ın mahlukatından kimlere gazap ettiğini ve bu konudaki ihtilafları, burada tekrar etmeye gerek kalmayacak şekilde açıklamıştık”⁴⁵¹ diyerek Fatiha suresi 7. ayetine havale etmektedir.

Mesela: “Tağuta ibadet etmekten kaçınıp gönülden Allah’a yönelenlere müjdeler var!”⁴⁵² ayetindeki “الطَّاغُوتُ” kelimesini açıklarken, Allah dışında ibadet edilen her bir şey açıklamasından sonra, daha önce geçtiği gibi الطَّاغُوتُ kelimesini delilleriyle, ehl-i te’vilin ihtilaflarıyla birlikte burada tekrarlamaya ihtiyaç kalmayacak şekilde açıkladık, der. Ardından burada şeytan manasındadır. Burada ve bunun dışındaki yerlerde bize

⁴⁴⁸ Meryem, 19/85.

⁴⁴⁹ Taberî, XVI, 158.

⁴⁵⁰ Bakara, 2/90.

⁴⁵¹ Taberî, I, 587.

⁴⁵² Zümer, 39/17.

göre hep aynı manadadır, diyerek kelime hakkında daha önce de tercih ettiği manayı belirtir.⁴⁵³

Mesela: “Tur’a (o dağa) yemin olsun ki”⁴⁵⁴ ayetindeki “الطُّور” kelimesini açıklarken: “Tur diye isimlendirilen dağ” dedikten sonra “Tur kelimesinin manasını delilleriyle birlikte açıkladım. Kelime hakkındaki ihtilafları burada tekrarlamaya ihtiyaç bırakmayacak şekilde daha önce geçtiği gibi zikrettik.” diyerek ilk açıkladığı yere havale etmektedir. Bu konuda Mücahid’ten: “Süryanice’de dağ manasına gelmektedir.” rivayetini verdikten sonra diğer kelimenin manasını açıklamaya geçmektedir.⁴⁵⁵

2.3.1.14. Kıraat Farlılıklarına Göre Mana Vermesi

Kur’an’ı Kerîm kıraatı üzerinde ihtisas sahibi olan ve bu hususta eserler yazan Taberî, tefsirinde de kıraatler üzerinde durmuş, imamların itimat etmedikleri kıraatleri reddetmiş, tercihlerde bulunmuş ve sebeplerini göstermiştir.⁴⁵⁶

Taberî’nin en belirgin özelliği, onun, kıraatlar arasında rahat bir biçimde tercihler yapabilmesidir. Onun, kıraatları sadece anlam ve yorumla ilgileri çerçevesinde almayıp, okunmasının doğru olup olmadığı yönüyle de değerlendirdiğini görürüz. Yani Taberî, kıraatları değerlendirirken, hem müfessir kimliğini hem de kıraat alimi olma kimliğini birlikte yansıtmıştır. Kabul etmek gerekir ki, onu en fazla ilgilendiren, doğru bir Arapça ve anlam uygunluğunu doğuracak mantıklı ve ahenkli bir söz dizimidir. O, münferit kalmadıkça bu nitelikleri haiz kıraatları tercih etmektedir, diyebiliriz.⁴⁵⁷

⁴⁵³ Taberî, XXIII, 244.

⁴⁵⁴ Tur, 52/1.

⁴⁵⁵ Taberî, XXVII, 31.

⁴⁵⁶ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 151; bkz. Zuhaylî, Muhammed, *el-İmâm et-Taberî*, s. 133-134; ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 214.

⁴⁵⁷ Albayrak, Halis, “Taberî ve Kıraat (Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli’l-Kurân çerçevesinde)”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları- IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 384.

İşte Taberî, bu yönünü kelimenin manasını açıklarken de kullanmakta, farklı kıraatların manaya tesirini göstererek kendisi kıraat ve manalar arasında tercih yapmaktadır.

Mesela: “*Kalplerimiz perdelidir*” dediler. *Öyle değil! Kâfirlikleri sebebiyle Allah onlara lânet etti. Onun için pek az iman ederler.*”⁴⁵⁸ ayetindeki “غُلْفٌ” kelimesini açıklarken: “Kelimeyi lam’ın sükünüyle غُلْفٌ olarak okuyanlara göre kelimenin manası, örtü, perde ve kılıf demektir ve أغلف’in cemisidir. Kıını içindeki kılıca سيف أغلف denir.”⁴⁵⁹ Lam’ı harekeleyip ötre غُلْفٌ olarak okuyan kıraata göre ise kalplerimiz ilim için bir kaptır, manasındadır. Bu kıraata göre كتاب kelimesinin كُتِبَ şeklinde cemi’ yapılması gibi الغُلْفُ kelimesi غُلاف’in cemisidir.”⁴⁶⁰ Bu farklı kıraat ve manaları verdikten sonra Taberî, غُلْفٌ kıraatını seçerek ilk verdiği manayı tercih ediyor. Bunu da Kurrâ ve Ehl-i Te’vilin delillerinin bu konudaki ittifakına bağlıyor.⁴⁶¹

Mesela: “*Ey iman edenler! Hepiniz toptan barış ve selamete girin de şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, sizin aranızı açan belli bir düşmandır.*”⁴⁶² ayetinde السلم kelimesindeki س harfini Hicazlılar fetha ile, Kûfeliler ise kesre ile okurlar. Fethalı yani السلم kıraatına göre mana sulh, barış ve harbi terk edip cizye vermek; kesralı kıraate göre ise İslam ve barış, olmaktadır. Taberî konu hakkındaki fikirlerini ve kelimenin delalet ettiği manaları söyledikten sonra Kûfelilerin kıraatını tercih etmektedir.⁴⁶³

Mesela: “*İşte o Yahudileri, verdikleri kesin sözü bozduklarındandır ki lânetledik, onların kalplerini katılaştırdık. Böylece onlar kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif ederler. Kendilerine tebliğ edilen hususlardan pek çoğunu unuttular. Onların pek azı hariç olmak üzere, onlar tarafından devamlı olarak hainlik görürsün. Yine de sen*

⁴⁵⁸ Bakara, 2/88.

⁴⁵⁹ Taberî, I, 571.

⁴⁶⁰ Taberî, I, 573.

⁴⁶¹ Taberî, I, 574.

⁴⁶² Bakara, 2/208.

⁴⁶³ Taberî, II, 440, 441.

onları affet, aldırma! Çünkü Allah iyilik edenleri sever.”⁴⁶⁴ ayetindeki “قَاسِيَةً” kelimesinin kıraatında ihtilaf olduğunu, Medineli Kurrularla bir kısım Mekke, Basra ve Kûfeli Kurruların bu kelimeyi قَاسِيَةً şeklinde elifli olarak okuduklarını ve sertleşmek, sertliği artmak, kuru ve katı olmak manalarına geldiğini, söyler. Diğer bir kıraat olan قَاسِيَةً kıraatına göre ise kelime katılık manasında olmayıp, burada, dirhem’in gümüşüne bakır, kurşun veya benzeri bir madde karıştırıldığında kullanılan الدرهم القسية değersiz, sahte para gibi kalplerinin Allah’a imanla ihlasla dolu olmayıp, imanlarının küfürle karıştığı manasında olduğunu ifade etmektedir. Taberî, ikinci kıraatın zem konusunda birinciden daha belîğ olduğunu söyleyerek ikinci manayı tercih etmektedir.⁴⁶⁵

2.3.2. Kelimenin Kullanımına Delil Getirmesi

Taberî’nin garîb kabul ettiği kelimelerin açıklamasını yaparken kullandığı genel metodunu yukarıdaki şekliyle sıraladıktan sonra kelimenin kullanımına delil getirmesi metoduna geçebiliriz. Taberî, açıkladığı kelimenin manasını verdikten sonra kelimenin bu manada olduğunu tam olarak tespit etmek için ayet, hadis, sahabe ve tabiîn sözünü veya şiiri delil olarak getirmektedir. Aşağıda bu husus misallerle işlenmeye çalışılmıştır.

2.3.2.1. Ayeti Delil Getirmesi

Taberî Tefsiri bir rivayet tefsiri olması sebebiyle Kur’an’ı Kur’an’la tefsir metodunu en üst seviyede kullanmaktadır. Bu nedenle Kur’anî bir kelimeyi açıklarken de yine bu kelimenin aynı manada kullanıldığı ayetlere işaret etmesi son derece tabiidir. İşte Taberî, bir kelimeyi açıklarken o kelimenin Kur’an’daki diğer kullanımını da belirtmektedir.

⁴⁶⁴ Mâide, 5/13.

⁴⁶⁵ Taberî, VI, 211, 212.

Mesela: “Ne zaman onlara: “Şu güzel insanların iman ettiği gibi siz de iman edin” denilse “Yani o beyinsizlerin inandıkları gibi mi inanalım?” derler. Asıl beyinsizler kendileridir de farkında değiller.”⁴⁶⁶ ayetindeki “السُّفَهَاءُ” kelimesini : “العلماء” kelimesinin علم الكهلاء, علم الكهلاء kelimesinin حكم’in çoğulu olması gibi السفهاء kelimesi, سفیه kelimesinin çoğuludur. Sefih ise cahil, zayıf görüşlü, beyinsiz, fayda ve zararlı konuları az bilen demektir. Allah Teala: “Allah’ın sizin maişetinizin başlıca vesilesi kıldığı mallarınızı, akli ermeyen kimselerin (السُّفَهَاءُ) ellerine vermeyin. Bu malları işleterek elde edeceğiniz gelirle onların ihtiyaçlarını sağlayın, giyeceklerini temin edin ve onlara tatlı sözler söyleyin, güzel tavsiyelerde bulunun.”⁴⁶⁷ buyurmuştur. Te’vil ehlinin tümü bu ayetteki “السُّفَهَاءُ”nın, görüşlerinin zayıflığı, bilgilerinin azlığı sebebiyle, malın nereye harcanacağını bilmeyen kadın ve çocuklar olduğunu söylemişlerdir.” diyerek, açıkladığı kelimenin kullanımına başka bir ayeti delil getirmektedir.⁴⁶⁸

Mesela: “Onları, yaklaşan müthiş güne karşı uyar! Yürekler ağıza gelir, yutkunur da yutkunurlar. O zalim kâfirlerin ne dostları, ne de sözüne itibar edilir şefaathileri olabilir.”⁴⁶⁹ ayetindeki “يوم الأَزَقَةِ” tamlamasını, kıyamet günü olarak açıklar ve “O yaklaşan (kıyamet) yaklaştı. O gelmeden, ne zaman olacağını bildirecek, geldiğinde de onu kaldıracak Allah’tan başka kimse yoktur.”⁴⁷⁰ ayetini delil getirerek açıklar.

Mesela: “Burçlarla süslü göğe kasem ederim ki.”⁴⁷¹ ayetindeki “السُّرُوجُ” kelimesini: “Güneşin ve ayın menzillerine sahip semaya kasem ederim, manasındadır. Zira السُّرُوجُ kelimesi سُرُج kelimesinin cemi’sidir ve yeryüzündeki yüksek evler manasındadır. Allah’ın: “Nerede bulunursanız bulunun: Sağlam, yüksek kulelerde, hatta eflâke ser çeken gökteki yıldız burçlarında bile olsanız, ölüm mutlaka size yetişir...”⁴⁷² ayetindeki

⁴⁶⁶ Bakara, 2/13.

⁴⁶⁷ Nisâ, 4/5.

⁴⁶⁸ Taberî, I, 185.

⁴⁶⁹ Mü’min (Ğâfir), 40/18.

⁴⁷⁰ Necm, 53/57, 58.

⁴⁷¹ Burûc, 85/1.

⁴⁷² Nisa, 4/78.

“بروج” kelimesi bu manadadır. Bu, semadaki yüksek menzillerdir.”⁴⁷³ diyerek ayeti delil getirir.

2.3.2.2. Hadisi Delil Getirmesi

Rivayet tefsirinin diğerk bir özelliği olan Kur’an’ı sünnetle tefsir metodunu pek çok yerde kullanan Taberî, açıklama yaptığı kelimenin manasının pekişmesi için sık sık Peygamber (sav)’in hadislerini delil olarak getirmektedir.

Mesela: “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerine de bir perde inmiştir. Bunların hakkı büyük bir azaptır.”⁴⁷⁴ ayetindeki “خَتَمَ” kelimesini: “Aslı mühürlemektir. Bir kitabı mühürlediğinde ختمت الكتاب dersin.” şeklinde açıkladıktan sonra Bana göre burada ve bunun benzeri yerlerde, kelimenin manasıyla ilgili doğru olan Rasulullah (sav)’den nakledilen şu hadistir ki Rasulullah (sav)’in: Mü’min bir günah işlediğinde bu onun kalbinde siyah bir nokta meydana gelir. Tevbe eder, o günahdan uzaklaşır, istiğfar ederse kalbi parlar. Eğer bunları yapmaz da günaha devam ederse bu siyahlık artar ve kalbini kaplar. İşte bu Allah’ın: “Hayır! Gerçek öyle değil! Asıl onlardır ki yapmaya alıştıkları kötü işler, gitgide kalplerini paslandırdı da, onun için âhireti inkâr ederler.”⁴⁷⁵ ayetindeki paslanma işte budur.” buyurduğu hadisini delil olarak getirmektedir.⁴⁷⁶

Mesela: “Rabbiniz buyurdu ki: “Bana dua edin ki size karşılık vereyim. Zira Bana ibadet, yani dua etmeyi kibirlerine yediremeyenler, zelil ve rezil olarak cehenneme gireceklerdir.”⁴⁷⁷ ayetindeki “ادْعُونِي” kelimesini açıklarken, bana ibadet edin, ibadeti sadece bana halis kılın, dedikten sonra Rasulullah (sav): “Dua, ancak ibadettir”, dedi

⁴⁷³ Taberî, XXX, 160.

⁴⁷⁴ Bakara, 2/7.

⁴⁷⁵ Mutaffifin, 83/14.

⁴⁷⁶ Taberî, I, 163.

⁴⁷⁷ Mü’min (Ğâfir), 40/60.

sonra bu ayeti okudu”, rivayetini ve benzer rivayetleri vererek hadisi delil olarak getirir.⁴⁷⁸

Mesela: “*O kâfirlere ne oluyor ki, seninle alay etmek maksadıyla sağdan soldan dağınık gruplar halinde, boyunlarını uzatarak sana doğru koşuyorlar.*”⁴⁷⁹ ayetindeki “عززين” kelimesini: “Allah’ın kitabını ve Nebisini (sav) arzulamayan, Rasulullah (sav)’in etrafındaki gruplar” şeklinde açıkladıktan sonra kelimenin manasıyla ilgili rivayetler arasında: “Nebi (sav) ashabinın huzuruna çıktı, onlar halkalar gruplar halinde oturuyorlardı. Bunun üzerine onlara: “Bana ne oluyor ki sizi böyle gruplar halinde oturmuş görüyorum.” buyurdu, şeklindeki benzer altı tane rivayeti delil olarak getirerek kelimenin manasını açıklar.⁴⁸⁰

2.3.2.3. Sahabe Sözü Delil Getirmesi

Taberî, kelimeyi açıkladığı yerlerde Nebi (sav)’in hadisleri yanında, sarsılmaz imanları, hâdiseleri izlemeleri ve sebab-i nüzûle vakıf olmaları sebebiyle Kur’an’ı en iyi anlayan topluluk olarak kabul edilen ashab-ı kiramın (ra) sözlerini de delil olarak getirmektedir.

Mesela: “*Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur’ânın Allah’ın sözü olduğu hakkında şüphemiz varsa, haydi onun sûrelerinden birine benzer bir sûre meydana getirin ve Allah’tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddianızda haklı iseniz!*”⁴⁸¹ ayetindeki “شهداءكم” kelimesini Abdullah b. Abbas (ra)’ın: “Yani, bulunduğunuz durumda size yardımcı olacak kimseler.”⁴⁸² sözüyle tefsire başlamakta, bu kelime hakkındaki farklı rivayetleri verdikten sonra: “شريك, شركاء, خطيب, خطباء” in çoğulu olduğu gibi شهداء kelimesi شهيد kelimesinin çoğuludur. Davasını ispat ettiği şeylerle diğerine karşı şahit olduğu için bu şekilde isimlendirilir.” diyerek açıklamasına devam

⁴⁷⁸ Taberî, XXIV, 98-100.

⁴⁷⁹ Mearic, 70/36, 37.

⁴⁸⁰ Taberî, XXIX, 106.

⁴⁸¹ Bakara, 2/23.

⁴⁸² Taberî, I, 241.

eder ve: “Bu konudaki en doğru görüş İbn Abbas (ra)’ın söylediği sözdür.” diyerek tercihini belirtir ve sahabe sözünü bu konuda delil olarak getirir.⁴⁸³

Mesela: “*O tozutup savuran (rüzgârlara) yemin ederim ki.*”⁴⁸⁴ ayetindeki “والذاريات ذرواً” kelimelerini: “Toprağı tozutup kaldıran rüzgarlara yemin ederim ki, bu manada ذرت الريح ذرت التراب şeklinde kullanılır.” dedikten sonra bu konudaki rivayetleri sıralar ilk rivayet olarak da Halid b. Urve’nin: “Bir adam Ali (ra)’ın huzurunda kalktı ve “الذاريات ذرواً” ne demektir” diye sordu. Ali (ra): “Bu rüzgardır.” diyerek cevap verdi.” sözünü kelimenin manasına delil olarak getirir.⁴⁸⁵

Mesela: “*Dolgun salkımlı muzlar.*”⁴⁸⁶ ayetinin manasını açıklarken “طُلُح” kelimesini, sahabe ve tabîinden bu kelimenin muz olduğu ile ilgili rivayetler vardır, diyerek açıklar ve İbn Abbas, Ali (ra) den yedi tane rivayeti verir ve böylece sahabe sözünü kelimeyi açıklamak için delil olarak kullanır.⁴⁸⁷

2.3.2.4. Tâbiîn Sözünü Delil Getirmesi

Sahabenin ardından gelen ve dini anlama noktasında onlardan geri kalmayan tabîinin sözleri de Taberî’nin, kelimenin manasının daha iyi anlaşılabilmesi için kullandığı delillerdendir.

Mesela: “*O müttakiler ki görünmeyen âleme inanırlar. Namazlarını tam dikkatle ifa ederler. Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infak ederler.*”⁴⁸⁸ ayetindeki “الغَيْب” kelimesini : “Cennet ve cehennem gibi kullara görünmeyen şeyler.” dedikten sonra Katade’nin: “Onlar, cennete, cehenneme, öldükten sonra dirilmeye ve kıyamet gününe

⁴⁸³ Taberî, I, 242.

⁴⁸⁴ Zariyât, 51/1.

⁴⁸⁵ Taberî, XXVI, 239.

⁴⁸⁶ Vâkı’a, 56/29.

⁴⁸⁷ Taberî, XXVII, 235.

⁴⁸⁸ Bakara, 2/3.

inanırlar. İşte bunların her biri gaybtır.” sözünü delil getir. Ardından: “غاب فلان يغيب غيباً” sözünde olduğu gibi gaybın aslı sana görünmeyen her bir şeydir.” diyerek kelimeyi açıklamaya devam eder.⁴⁸⁹

Mesela: “*Ama hüküm kendilerinden yana gözükmeye görstün, tam bir itaat içinde koşa koşa gelirler.*”⁴⁹⁰ ayetindeki “مُذْعِنِينَ” kelimesini: “Hükümüne inkıyat ederek, razı olarak, zorlanmaksızın itaat ederek. Bu manada bir kişi zorlanmaksızın itaat ederek razı olup inkıyat ederek teslim olduğunda قد أذعن فلان بحقه denir. Mücahid kendisinden rivayet edilen bir sözünde bu konu hakkında: “Çabucak, süratle, seri bir şekilde” der, şeklinde Mücahid’in sözünü delil getirerek açıklar.⁴⁹¹

Mesela: “*Kendilerine doğru yol iyice belli olduktan sonra, gerisin geri dinden çıkanlara muhakkak ki şeytan önce fit vermiş; onları uzun emellere, umutlara düşürmüştür.*”⁴⁹² ayetindeki “سَوَّلَ” kelimesini, süsledi şeklinde açıkladıktan sonra bu konuda Mücahid’den rivayet edilen: “Onlara süslü gösterdi.” rivayetini delil getirerek açıklar.⁴⁹³

2.3.2.5. Şiiri Delil Getirmesi

Ayetleri Tefsirdeki Metodu konusu işlenirken, Kur’an’ı Arap Şiiriyle İstişhâd Ederek Tefsiri, başlığı altında incelendiği gibi Taberî, Arapların divanı kabul edilen şiiri Kur’an’daki kelimeleri anlamaya çalışırken bir delil olarak kullanmıştır. Daha önce misal verildiği gibi her kelime için olmasa da açıkladığı bir çok kelime için beyit veya beyitleri delil olarak getirir.

Mesela: “*Allah gerçeği açıklamak için bir sivrisineği, hatta onun ötesinde olan bir şeyi misal getirmekten çekinmez. İman edenler onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu*

⁴⁸⁹ Taberî, I, 150.

⁴⁹⁰ Nur, 24/49.

⁴⁹¹ Taberî, XVIII, 208.

⁴⁹² Muhammed, 47/25.

⁴⁹³ Taberî, XXVI, 76.

bilirler. Kâfirler ise “Allah böyle misal vermekle ne kasdediyor” derler. Allah bu misal ile birçoklarını şaşırtır, yine onunla bir çoklarını yola getirir; ancak bununla fâsıklardan başkasını şaşırtmaz.”⁴⁹⁴ ayetindeki “مثلاً” kelimesini: “Benzer, misal. مَثَلٌ ve مِثْلٌ şeklinde kullanılır.” dedikten sonra Ka’b b. Züheyr’in:

كَانَتْ مَوَاعِيدُ عُرُقُوبٍ لَهَا مِثْلًا وَمَا مَوَاعِيدُهَا إِلَّا الْأَبَاطِيلُ

“Urkûb’un vaatleri o kadının vaatlerine bir misaldir. Zira onun vaatleri ancak yalandır.” beytini delil olarak getirerek açıklar.⁴⁹⁵

Mesela: “Rabbinin izniyle her şeyi devirip yerle bir eden bir kasırgadır.” Derken hepsi helâk olup sadece meskenleri kaldı. İşte Biz, suça gömülmüş gürûhu böyle cezalandırırız.”⁴⁹⁶ ayetindeki “تدمر” kelimesini açıklarken: “Cerîr’in dediği gibi:

وَكَانَ لَكُمْ كَبِيرٌ ثَمُودٌ لَمَّا رَغَا ظَهْرًا فَدَمَّرَهُمْ دَمَارًا

“Size Semûd’un devesi gibi bir hadise gereklidir ki o deve öğle vakti böğürdüğünde onların hepsini yerle bir etti.” beytini delil olarak getirir ve فدمرهم kelimesiyle, her şeyi harabeden, bir kısmını diğerlerinin üzerine atıp helak eden manası kastedilir, der.⁴⁹⁷

Mesela: “Orada, saplı ve yapraklı hububat ve hoş kokulu bitkiler vardır.”⁴⁹⁸ ayetindeki “الرَّيْحَانُ” kelimesini açıklarken, rızık manasının kastedildiğini ve yenilen hububat manasında olduğunu tercih eder ve

سَلَامٌ الْإِلَهِ وَرَيْحَانُهُ وَجَنَّتُهُ وَسَمَاءٌ دَرَّرَ

“İlahın selamı, rızık, cenneti ve katreler sahibi seması...” şiirini delil olarak getirir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁴ Bakara, 2/26.

⁴⁹⁵ Taberî, I, 259.

⁴⁹⁶ Ahkâf, 46/25.

⁴⁹⁷ Taberî, XXVI, 35.

⁴⁹⁸ Rahmân, 55/12.

⁴⁹⁹ Taberî, XXVII, 160, 161.

2.3.3. Kullandığı Diğer Metotlar

Garîb kelimeleri açıklamada kullandığı metotları tespit etmeye çalıştığımız Taberî'yi okurken çıkardığımız fakat tam bir metot olmasa da ara sıra başvurduğu bazı konuları da kullandığı diğer metotlar başlığı altında vermeyi uygun bulduk. Aşağıdaki başlıklarda bu metotlar gösterilmiştir.

2.3.3.1. Kelime Hakkındaki İcma'yı Vermesi

Taberî, açıkladığı kelimenin manası hakkında dil alimlerinin icma'sı varsa yani kelimeye bütün alimler aynı manayı vermişlerse bunu belirtmiştir.

Mesela: “*Bizi doğru yola, Sana doğru varan yola ilet.*”⁵⁰⁰ ayetindeki “الصِّرَاطُ” kelimesini açıklarken: “Müfessirler, الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ ’ in kendisinde eğrilik bulunmayan apaçık yol olduğunda icma’ etmişlerdir. Arapların bütün lügatlerinde kullanım bu şekildedir.⁵⁰¹ Araplar الصِّرَاطُ kelimesini istiare yoluyla doğruluk veya eğrilik ile vasfedilen her bir söz ve amel için kullanırlar. المستقيم ile tavsif ederek doğruluğunu; المعوج ile tavsif ederek eğriliğini belirtirler.”⁵⁰² diyerek kelime üzerinde oluşan icma’ya işaret etmektedir.

Mesela: “*Allah o kasırgayı üzerlerine yedi gece, sekiz gün kesintisiz olarak salıverdi. Öyle ki sen, o halkı içi boş hurma kütükleri gibi yerlere serilmiş görürdün.*”⁵⁰³ ayetindeki “حُسُومًا” kelimesini açıklarken, kesintisiz, ardı ardına ve her şeyi kesip koparan rüzgar manalarından birincisini tercih ederek: “Bu iki görüşten bana göre en

⁵⁰⁰ Fatıha, 1/6.

⁵⁰¹ Taberî, I, 109.

⁵⁰² Taberî, I, 110. Taberî ayrıca burada الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ ’in: Kur’an, Allah’ın kitabı, İslam, sema ve yerin arasından daha geniş yol, kendisinde eğrilik bulunmayan Allah’ın dini, yol, Rasulullah ve kendisinden sonraki iki arkadaşı Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer manasında olduğu rivayetleri sıralar. Bazı cahil kimselerin Allah’ın bu yolu müstakim olarak isimlendirme sebebinin ona tabi olanları cennete götürmesi olduğunu zannetmelerinin tüm tefsir ehlinin te’villerine aykırı olduğunu; Tefsircilerin bunların söylediklerinin hilafına icma’ etmelerinin, bu görüşün hatasına delil olarak yeterli olduğunu belirterek icma’ya verdiği değeri de gösterir. age., I, 110-113.

⁵⁰³ Hakka, 69/7.

doğru olanı حُسْرًا lafzından kastedilen mananın kesintisiz manası olmasıdır. Çünkü bu konuda ehl-i te'vilin icma'sı vardır."⁵⁰⁴ diyerek icma'ya verdiği değeri göstermektedir.

2.3.3.2. Kelimenin Kullanılış Sebebini Açıklaması

Taberî her kelime için olmamakla birlikte yine bazı manaları hangi sebeple tercih ettiğini veya kelimenin niçin verdiği manada kullanıldığını belirterek kelimenin kullanılış sebebini açıklamaktadır.

Mesela: *“O müttakiler ki görünmeyen âleme inanırlar. Namazlarını tam dikkatle ifa ederler. Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infak ederler.”*⁵⁰⁵ ayetindeki الصَّلَاة kelimesini açıklarken: “Farz kılınmış namaz. Arap kelimasında الصلاة dua manasına gelir.

Farz kılınmış namazın صلاة yani dua diye isimlendirilmesi, namaz kılan kişinin namaz kılarken, ameliyle Allah'ın mükafatına nail olmak ve ihtiyaçlarının karşılanmasını istemek için durumunu arz eden, netice itibariyle duasıyla Rabbinden ihtiyaçlarının giderilmesini isteyen bir duacı konumunda olması sebebiyledir.”⁵⁰⁶ diyerek dua manasına gelen صلاة kelimesinin niçin farz kılınan namaz manasına geldiğini açıklamaktadır.

Mesela: *“Allah'tan başka birtakım tanrıların, Allah'ın huzurunda toplandıklarında kendilerini kurtaracaklarına inanan o kimseleri sen Kur'an'la uyar ki, O'nun huzurunda kendilerini savunacak bir hamileri veya bir şefaathileri olmayacaktır. Böylece umulur ki bu şirkten sakınırlar.”*⁵⁰⁷ ayetindeki “يَخَافُونَ” kelimesini, bilirler manasında olduğunu söyler. İlim yerine mehafet kelimesinin kullanılmasını, bunun gerçekleşeceğini ve mevcudiyetini şüphesiz bir şekilde bilmeleri sebebiyledir, der ve kelimenin kullanılış sebebini belirterek açıklar.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ Taberî, XXIX, 64.

⁵⁰⁵ Bakara, 2/3.

⁵⁰⁶ Taberî, I, 153.

⁵⁰⁷ En'am, 6/51.

⁵⁰⁸ Taberî, VII, 262.

Mesela: “*Bir anda mahşerde toplanıverirler.*”⁵⁰⁹ ayetindeki “الساهرة” kelimesini, yeryüzünün üstü, diye açıklar ve Arapların açık araziye ve yeryüzünün yüzeyini ساهرة diye isimlendirirler. Bu şekilde isimlendirmelerinin sebebinin orada hayvanların uyuyup uyanmaları olduğunu düşünüyorum. Yani orada bulunan bir sıfatla bu şekildeki yerleri tavsif etmişlerdir, diyerek kelimenin bu manada kullanılış sebebinin belirtmektedir.⁵¹⁰

2.3.3.3. Kelimenin Kalıbını Vermesi

Taberî açıklama yaptığı kelimenin kalıbını vermekte ve bununla kelimenin manasının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Mesela: “*Kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını daha da ilerletti. Bu yalancılıkları, bu samimiysizlikleri sebebiyle bunlara gayet acı bir ceza vardır.*”⁵¹¹ ayetindeki “أليم” kelimesini: “Acı veren. Onlar için acı veren (مؤلم) bir azap vardır. أليم kelimesinin مبدع kelimesinin مبدع; موجع kelimesinin موجع kelimesinin مبدع kelimesinin مبدع manasında olması gibi مؤلم kelimesi أليم’e çevrilmiştir. الأليم azap kelimesinin sıfatıdır. ألم kökünden alınmıştır, elem ise acı manasına gelir.”⁵¹² diyerek kalıbını ve kökünü vererek açıklar.

Mesela: “*Biz onlardan önce nice nesilleri silip süpürdük. O zaman ne çığlıklar, ne feryatlar kopardılar! Ama kurtuluş zamanı çoktan geçmişti!*”⁵¹³ ayetindeki “مناص” kelimesini: “مناص kökünden مفاعل kalıbındadır. المناص ise Arap kelimasında gecikme manasına gelir. مناص ise kaçacak yer manasındadır. Bir şey senden kaçtığında ناصني فلان dersin.”⁵¹⁴ şeklinde açıklar.

⁵⁰⁹ Naziât, 79/14.

⁵¹⁰ Taberî, XXX, 46.

⁵¹¹ Bakara, 2/10.

⁵¹² Taberî, I, 179.

⁵¹³ Sâd, 38/3.

⁵¹⁴ Taberî, XXIII, 144.

Mesela: “Ne tuhaftır ki, işi tam tersine çevirip, Allah’ın has kulu, bir olan Allah’a ibadete kalkınca, başına öyle bir üşüştüler ki nerdeyse birbirlerini çiğneyeceklerdi.”⁵¹⁵ ayetindeki “بَدَأَ” kelimesini bir biri üstüne üşüşen cemaatlar şeklinde açıklar. Ardından kelimenin kalıbı hakkınada, müfredi لَبْدَةٌ’dür ve bu konuda iki lügat vardır: Birincisi lam harfini kesra okuyarak لَبْدَةٌ şeklindedir. Bu lügate göre çoğulu لَبْدٌ olarak gelir. Diğeri ise lam harfini ötreli okuyarak لَبْدَةٌ şeklindedir. Bu lügate göre ise kelimenin çoğulu لَبْدٌ veya لَابِدٌ şeklindedir. لَابِدٌ kelimesi ise لَبْدٌ olarak çoğul yapılır, der.⁵¹⁶

⁵¹⁵ Cin, 72/19.

⁵¹⁶ Taberî, XXIX, 145.

3. TABERÎ TEFSİRİ'NDEKİ GARÎBU'L-KUR'AN AÇIKLAMA ÖRNEKLERİ

“Taberî Tefsiri'nde Garîbu'l-Kur'an” isimli tezimizin bu bölümünde, Taberî'nin garîb kabul ettiği kelimelerin ilk cüzlerdeki sûrelerden Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâide sûreleriyle, özellikle Mekkî ayetlerdeki kelime açıklamalarını ihtiva eden otuzuncu cüzdeki Nebe'-Nâs arasındaki sûrelerdeki açıklamaları misal olarak Türkçe tercümeleriyle birlikte verildi.

3.1. İLK CÜZ'LERDEKİ AÇIKLAMA ÖRNEKLERİ

3.1.1. FÂTİHA SÛRESİ

1. بِسْمِ : Her şeyden önce Allah'ın ismiyle ve onun zikriyle, Esmâ-i Hüsnâsından ve yüce sıfatlarından Allah ismiyle başlıyorum¹.

1. اللَّهُ : Her bir şeyin ilâh kabul ettiği ve bütün mahlûkatın kendisine ibadet ettiği varlık.² اللَّهُ Allah'a ibadet etti manasındadır.³ اللَّهُ الْعَبْدُ، وَالْعَبْدُ لَهُ اللَّهُ Allah kuluna ilah oldu, kulu Allah'ı ilah kabul etti (ona ibadet etti) denmesi gerekir. اللَّهُ sözünün Arapça'daki aslı إله' tır.⁴

1. الرَّحْمَنُ : Araplar 'غضب- غضبان ve سكر' den سكران 'ı türetmeleri gibi- çoğunlukla isimleri fiil köküne bina ederler. İşte الرحمن da رحيم fiilinin فعلان kalıbındadır.⁵ Bütün

¹ Taberî, Ebû Ca'fer, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, tah. Sıdkî Cemîl el-Attâr, Dâru'l-Fikr, 1415 h./1995 m., Beyrût, Lübnân, I, 78-79.

² Taberî, I, 82. Taberî, Abdullah b. Abbas'tan: “ اللَّهُ mahlukatının tümü için ulûhiyyet ve ma'budiyyet sahibidir.” rivayetini nakleder. İbn Abbas'ın, (A'raf, 7/127) ayetini “ وَيَذَرِكُ وِإِلَهِكَ ” şeklinde okuduğunu nakleder. Zira Fir'avun'a ibadet edilir, kendisi ibadet etmezdi. age., I, 82, 83.

³ Taberî, I, 82.

⁴ Taberî, I, 83. اللَّهُ lafzı إله' tan türetilmiştir. İlk harf olan hemze düştürülmüş, lam harfiyle birleşmiş, ziyade olan elife dahil olan sakin lam, orta harfte bulunan (ayn'ul-isim) lam harfine idğam edilmiştir. Böylece bu iki lam, şeddeli bir lam olmuştur. age., I, 84.

⁵ Taberî, I, 84.

mahlukata rahmet eden; hem dünyada hem de ahirette rahmet eden; Rahmanla isimlendirilmesi rahmetinin mahlukatın tümüne yaygın olması yönüyledir.⁶ Rabbimiz dünya ve ahirette bütün mahlukata rahmet edendir.⁷

1. الرَّحِيمِ : الرَّحِيمِ fiilinin فاعيل kalıbındadır.⁸ Mü'minlere rahmet eden; sadece ahirette rahmet eden; Allah'ın 'Rahîm'le isimlendirilmesi rahmetinin mahlûkâtının bir kısmına mahsus kılınması yönüyledir ki bu ya bütün durumlarda ya da bazı durumlarda olur. Rabbimiz özellikle mü'minlere hem dünyada hem de ahirette rahmet edendir.⁹

2. الْحَمْدُ : Şükür, hamd. Şükür ve boyun eğme; nimetini, hidayetini ve başlangıcını ikrâr etmek ve Allah'ı sena etmek, övmektir.¹⁰ (ال) Elif Lam takısı ile: "Tüm övgüler ve kamil şükürler."¹¹

2. رَبِّ : Rab kelimesi Arapça'da: İtaat edilen efendi; ıslah eden kimse; bir şeye malik olan kimse manalarına gelir.¹² O halde bizim Rabbimiz, benzeri olmayan ve hakimiyetinde misali olmayan Efendi; bol bol ihsan ettiği nimetleriyle mahlukatının durumunu İslah eden; bütün mahlukat ve emirler kendisine ait olan Maliktir.¹³

2. الْعَالَمِينَ : عَالَمٍ kelimesinin çoğuludur. Alem ise müfredi bulunmayan çoğul bir kelimedir. Alem, ümmetlerin sınıflarının ismidir. Onlardan her bir sınıf bir alemdir. İnsanlar, cinler ve mahlukatın diğer cinsleri birer alemdir.¹⁴

⁶ Taberî, I, 85.

⁷ Taberî, I, 86. Taberî, Allah'ın 'Rahman' olmasını açıklarken: "Allah merhametini rızkı sunması, yağmur yüklü bulutları hizmetlerine vermesi, yerden bitkiler çıkarması, bedenlere ve akıllara sıhhat vermesi ve bunlar gibi mü'minlerle kafirlerin ortak oldukları sayılmayacak kadar çok nimetlerle hem mü'minlere hem de kafirlere rahmeti umumi olmakla birlikte, rahmetini ahirette sadece mü'minlere tahsis etmiştir. a.y.

⁸ Taberî, I, 84.

⁹ Taberî, I, 86. Bkz. الرَّحْمَن kelimesinin dipnotları.

¹⁰ Taberî, I, 90.

¹¹ Taberî, I, 91. Elif-lam takısı kaldırıldığında "bütün hamdler değil, sadece bunu söyleyenin hamdi Allah içindir manasına gelir" a.y.

¹² Taberî, I, 93-94.

¹³ Taberî, I, 94.

¹⁴ Taberî, I, 94. Taberî, zikrettiği rivayetlerde الْعَالَمِينَ kelimesinin: cinler ve insanlar; mahlukatın tümü, yeryüzü ve semavât ve bu ikisi arasında bilinen ve bilinmeyen her şey; Ademoğulları ve onlardan her

4. مَالِك : kelimesinden türemiştir. Mülk hususunda Allah’la mücadele eden, büyüklük, azamet, güç ve kuvvette tek olma hususunda Allah’a mukavemet eden bundan önce dünyada melikler ve zorbalar olan; hesap günü Allah’la karşılaşınca kendilerinin önemsiz, zelil olduğunu; mülkün, büyüklüğün, izzetin ve övünmenin Allah’a ait olduğunu anlayan diğer mahlukatının dışında hesap günü mülk sadece Allah’a aittir.¹⁵ Bu günde hiç kimse dünyadaki mülkleri gibi bir hükme malik değildir.¹⁶

4. الدَّيْن : Burada, amellere karşılığını verme ve hesaba çekme.¹⁷ Mahlukatın hesap günü, kıyamet günüdür. Amelleri hayırlıysa hayırlı olarak, kötüyse -affettikleri hariç- kötü olarak hesaba çeker. O gün bütün emirler ona aittir.¹⁸

5. نَعْبُدُ : Allah’ım yalnız sana boyun eğer, itaat eder ve teslim oluruz. İbn Abbâs: “Cebrail Muhammed (sav)’e ‘يَاكَ نَعْبُدُ’ de, yani ancak senin bir olduğunu söyler, senden korkar ve senden ümit ederiz ey Rabbimiz başkasından değil.” der.¹⁹

5. نَسْتَعِينُ : Sana ibadetimizde, itaatımızda ve bütün işlerimizde başkasından değil ancak senden yardım dileriz. Zira seni inkâr edenler işlerinde senin dışında taptıkları putlarından yardım istiyorlar. Biz ise kulluğu sadece sana tahsis ederek bütün işlerimizde senden yardım dileriz.²⁰

bir ümmet; bunlar dışında meleklerden onsekizbin veya ondörtbin alem, yeryüzünde dört köşe olduğu ve her bir köşede Allah’ın kendisine ibadet etmeleri için yarattığı üçbinbeşyüz alem bulunduğu şeklinde açıklandığı görülmektedir. age., I, 94, 95.

¹⁵ Taberî, I, 97.

¹⁶ Taberî, I, 98.

¹⁷ Taberî, I, 101.

¹⁸ Taberî, I, 102. Ayrıca Taberî, burada: “Hayır, yanlış yapıyorsunuz! Siz tutup dini, hesap vermeyi yalan sayıyorsunuz. Halbuki yanınızdan ayrılmayan muhafızlar var.” (İnfitâr, 82/9,10); “Haydi bakalım eğer ahirette vereceğiniz hesap yoksa.” (Vâkı’a, 56/86) ayetlerini delil getirerek kelimeyi açıklar.

¹⁹ Taberî, I, 103. Taberî, başta söylediklerinin bu rivayetle aynı manaya geldiğini söyler. Kendisinin نرجو ve نكف kelimeleri yerine نكف , نكف ve نكف kelimelerini kullandığını, ümit ve korkunun ancak boyun eğme (zillet) ile bulunabileceğini, zira Araplara göre ubûdiyetin aslının boyun eğme olduğunu, bu sebeple ayakların ezdiği, gelip geçenlere boyun eğen yolun مُعْبُد olarak isimlendirildiğini açıklar. a.y.

²⁰ Taberî, I, 104.

6. إِهْدِنَا : Bize göre burada, sırat-ı müstakimde sebat etme hususunda bizi muvaffak kıl, bize hidayete götüren yolu göster manalarındadır.²¹ Arap keliminde الهداية ' in tevfiik (muvaffak kıl) manasını nereden buldun sorusuna: “Bu konuda Arap keliminde sayılmayacak kadar çok ve açık deliller var. Şair’in:

لا تُحْرِمْنِي هَذَاكَ اللَّهُ مَسْأَلَتِي وَلَا أَكُونَنَّ كَمَنْ أُوْدَى بِهِ السَّفَرُ

‘Beni mahrum bırakma! Allah ihtiyacımı karşılaman hususunda seni muvaffak kılsın. Kendisini yolculuğun alıp götürdüğü kimse gibi olmayayım.’ sözü ve yine diğerinin:

وَلَا تُعَجِّلْنِي هَذَاكَ الْمَلِكُ فَإِنَّ لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالًا

‘Bana acele ettirme! Melik (Allah) seni hakkımda hakkı bulmaya muvaffak kılsın. Zira her makamın bir sözü vardır.’ mısrası bunlardandır.” derim.²²

6. الصُّرَاطُ : Müfessirler, الصُّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ ' in kendisinde eğrilik bulunmayan apaçık yol olduğunda icma' etmişlerdir. Arapların bütün lügatlerinde kullanım bu şekildedir.²³ Araplar الصُّرَاطُ kelimesini istiare yoluyla doğruluk veya eğrilik ile vasfedilen her bir söz ve amel için kullanırlar. المستقيم ile tavsif ederek doğruluğunu; المعوج ile tavsif ederek eğriliğini belirtirler.²⁴

7. صِرَاطٌ : الصُّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ ' in açıklamasıdır. Bu hangi yoldur? Zira hak yollarından her biri doğru yoldur. Allah, Muhammed (sav) ve ümmetinden doğru yolu göstermesini kendisinden istemeyi emretmektedir. Bu ise, Allah’ın sıfatlarını anlattığı yola hidayet etmesidir.²⁵

²¹ Taberî, I, 107.

²² a.y.

²³ Taberî, I, 109.

²⁴ Taberî, I, 110. Taberî ayrıca burada الصُّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ 'in: Kur’an, Allah’ın kitabı, İslam, sema ve yerin arasından daha geniş yol, kendisinde eğrilik bulunmayan Allah’ın dini, yol, Rasulullah ve kendisinden sonraki iki arkadaşı Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer manasında olduğu rivayetleri sıralar. Bazı cahil kimselerin Allah’ın bu yolu müstakim olarak isimlendirme sebebinin ona tabi olanları cennete götürmesi olduğunu zannetmelerinin tüm tefsir ehlinin te’villerine aykırı olduğunu; Tefsircilerin bunların söylediklerinin hilafına icma' etmelerinin, bu görüşün hatasına delil olarak yeterli olduğunu belirterek icma’ya verdiği değeri de gösterir. age., I, 110-113.

²⁵ Taberî, I, 113.

7. **أَنْعَمْتَ** : Sana itaat ve ibadetle nimet verdiğin, sana itaat ve ibadet eden meleklerin, nebilerin, sıddıkların, şehitlerin ve salihlerin yoluna.²⁶ Burada Allah'a itaat edenlerin ancak Allah'ın onlara ihsan etmesi ve onları muvaffak kılmasıyla bu itaate ulaşmalarının mümkün olacağına açık bir delil vardır.²⁷

7. **الْمَغْضُوبِ** : Burada gazaba uğrayanlar, Allah'ın “...وَعُذِبَ عَلَيْهِ...” ‘...Allah onları gazabına uğratmış...’²⁸ ayetinde vafsettiği Yahudilerdir.²⁹

7. **الضَّالِّينَ** : Burada dalalette olanlar, Allah'ın “De ki: ‘Ey Ehl-i kitap! Dininize ait konularda haksız yere haddi aşmayın. Daha önce gelip geçenlerden hem kendisi sapmış, hem bir çok insanları saptırmış olan atalarınızın ve şimdiki durumda da doğru yoldan sapan birtakım kimselerin heva ve heveslerine uymayın.’”³⁰ ayetinde vafsettiği Hıristiyanlardır.³¹ Doğru yoldan sapan ve hak yolun dışında bir yolda giden herkes Araplara göre yoldan sapmaları sebebiyle dalalettedir. Bu sebeple Allah Hıristiyanları hak konusunda doğru yolda hata yapmaları ve dinde doğru yolun dışında bir yol tutmaları sebebiyle sapmışlar olarak isimlendirmiştir.³²

²⁶ Taberî, I, 113.

²⁷ Taberî, I, 114.

²⁸ Mâide, 5/60.

²⁹ Taberî, I, 118. Taberî, burada başta özellikle Hz. Peygamber'e dayanan, sahâbeden, tâbiünden pek çok rivayet nakleler.

³⁰ Mâide, 5/77.

³¹ Taberî, I, 121.

³² Taberî, I, 124.

3.1.2. BAKARA SÜRESİ

1. الم : Müfessirler hurûf-u mukattaa denilen bu münferit harflerle ilgili muhtelif görüşler söylemişlerdir: 1. Kur'an'ın isimlerindedir.³³ 2. Allah'ın Kur'an'a kendileriyle başladığı başlangıç harfleridir.³⁴ 3. Sûre isimleridir.³⁵ 4. Allah'ın en büyük isimleridir.³⁶ 5. İsimlerinden olduğu halde Allah'ın yemin ettiği kasem harfleridir.³⁷ 6. İsim ve fiillerden mukattaa harfleridir. Bunlardan her bir harfin diğerinden farklı başka bir manası vardır.³⁸ 7. Hece (alfabe) harfleridir.³⁹ 8. Her biri çeşitli farklı manalar içeren harflerdir.⁴⁰ 9. Cümleleri hesaplamakta kullanılan harflerdir (ebcet hesabı).⁴¹ 10. Her kitabın bir sırrı vardır. Kur'an'ın sırrı da bu başlangıç harfleridir.⁴² 11. Müşriklerin dinlemesi için sûrelerin girişlerine bu şekilde başlanmıştır.⁴³ 12. Allah'ın sözüne kendileriyle başladığı sûrelerin başlangıçları olan harflerdir.⁴⁴ Bu söylediğimiz sözlerin her birinin bilinen bir yönü vardır.⁴⁵ Bana göre hece harfleri olan sûrelerin başlangıçlarının te'vilinde doğru olan, Allah'ın bu harfleri diğer kelimelerdeki gibi birbirine bitişen harflerden değil birbirine bitişmeyen mukattaa harflerinden yapmasıdır. Çünkü şanı yüce olan Allah bu harflerden her birinin lafzıyla bir değil birçok manaya delalet etmeyi istemiştir.⁴⁶

2. رَبِّبَ : Şüphe.⁴⁷ رَبِّبَ الشَّيْءِ يَرَبِّبُهُ رَبِّبًا sözünde olduğu gibi mastardır. Sâide b. Cueyye el-

Hüzelî'nin şiirinde:

فَقَالُوا تَرَكَنَا الْحَيَّ قَدْ حَصَرُوا بِهِ فَلَا رَبِّبَ أَنْ قَدْ كَانَ تَمَّ لَحِيمُ

³³ Taberî, I, 129.

³⁴ Taberî, I, 129.

³⁵ Taberî, I, 130.

³⁶ Taberî, I, 130.

³⁷ Taberî, I, 130.

³⁸ Taberî, I, 130, 131. Mesela, انا الله أعلم , الم “Ben Allah'ım Bilirim.” Manasına gelir.

³⁹ Taberî, I, 131.

⁴⁰ Taberî, I, 131, 132.

⁴¹ Taberî, I, 132. Taberî bu madde ile ilgili rivayeti, naklinde itimat edilmeyen kimseler olduğundan zikretmeyi hoş görmediğini söylüyor. a.y.

⁴² Taberî, I, 132.

⁴³ Taberî, I, 133.

⁴⁴ Taberî, I, 133.

⁴⁵ Taberî, I, 133.

⁴⁶ Taberî, I, 139. Taberî, daha sonra gelecek her haruf-u makattaada daha önce zikrettiğini söyleyerek bu ayete atıfta bulunmaktadır. Bu harfleri ve harfler hakkında söylenenleri en tafsilatlı şekilde burada ele almaktadır.

⁴⁷ Taberî, I, 144.

kullanım bu şekildedir.⁴⁸

2. هُدًى : Hidayet ve nur. Birine yol gösterdiğinde, işaret ettiğinde ve açıkladığında

هديتُ فلاناً الطريق أهديه هدىً وهداية⁴⁹ dersin. Bu kelime mastardır.

3. يُؤْمِنُونَ : Tasdik ederler. Araplara göre imanının manası, tasdiktir. Allah'ın: “*Şimdi biz doğru da söylesek sen bize inanmayacaksın!*”⁵⁰ ayetinde sözümüzü tasdik etmeyeceksin, manasında kullanıldığı gibi, bir şeyi sözüyle ve fiiliyle tasdik eden kimse mü'min olarak isimlendirilir.⁵¹

3. الغَيْب : Cennet ve cehennem gibi kullara görünmeyen şeyler. غاب فلان يغيب غيباً sözünde olduğu gibi gaybın aslı sana görünmeyen her bir şeydir.⁵²

3. يُقِيمُونَ : إقامة, emirleri, farzları, kendisine farz kılınan gerekleri yerine getirmektir. Şairin: ضرابٍ فحاموا وولوا جميعاً أقمنا لأهل العراق سوق الضُّ beytindeki gibi bir grup çarşılarında alışverişi tatil etmeyip çalıştıklarında أقام القوم سوقهم denir.⁵³

3. الصَّلَاة : Farz kılınmış namazı. Arap kelimasında الصلاة dua manasına gelir. Farz kılınmış namazın صلاةً yani dua diye isimlendirilmesi, namaz kılan kişinin namaz kılarken, ameliyle Allah'ın mükafatına nail olmak ve ihtiyaçlarının karşılanmasını istemek için durumunu arz eden, netice itibariyle duasıyla Rabbinden ihtiyaçlarının giderilmesini isteyen bir duacı konumunda olması sebebiyledir.⁵⁴

⁴⁸ Taberî, I, 145.

⁴⁹ Taberî, I, 145.

⁵⁰ Yusuf, 12/17

⁵¹ Taberî, I, 149.

⁵² Taberî, I, 150.

⁵³ Taberî, I, 152, 153.

⁵⁴ Taberî, I, 153.

3. يُنْفِقُونَ : Gerek zekât gerekse aile, çocuklar ve bunun dışında gerekli harcamalar olsun rızık verdiğimiz şeylerden infak ederler.⁵⁵

5. الْمُفْلِحُونَ : Muvaffak olanlar, Allah katında istedikleri şeyleri elde edenler, başarıya ulaşanlar. أفلح فلان يفلح إفلحا وفلاحا وفلحاً, الفلاح, filinden mastardır. Aynı zamanda bekâ manasına da gelir.⁵⁶

6. كَفَرُوا : كَفَرَ kelimesinin manası inkâr etmektir. Araplara göre küfrün aslı, bir şeyi örtmektir. Bunun için karanlığının, kapladığı şeyleri örtmesi sebebiyle geceyi كافر diye isimlendirmişlerdir.⁵⁷

6. سَوَاءٌ : Birdir, eşittir. التساوي kökünden alınmıştır. “...ilan et ki bunu bilme hususunda iki taraf da (على سواء) eşit olsun...”⁵⁸ ayetindeki mana gibi, ister uyar ister uyarma onlar için birdir.⁵⁹

7. خَتَمَ : Aslı mühürlemektir. Bir kitabı mühürlediğinde ختمت الكتاب dersin. Mühürleme kaplar, zarflar ve kapaklarda olur. Kulların kalpleri, kendisine ilimlerin ve ma’rifetlerin konulduğu bir kap gibidir ki bununla hakikatlere ve gayba ait konulara ulaşılır. İşte kalplerin mühürlenmesi de bu şekilde olur.⁶⁰

7. غَشَاوَةٌ : Örtü, perde.⁶¹

8. النَّاسُ : İnsanlar. Lafzından müfredi olmayan cem’i kelimedir. Müfredi إنسان’dır. Ya da aslı أناس’tır. Kesret-i kelim sebebiyle hemzesi düşmüş, başına ال takısı dahil olmuştur.⁶²

⁵⁵ Taberî, I, 154.

⁵⁶ Taberî, I, 158.

⁵⁷ Taberî, I, 161.

⁵⁸ Enfal, 8/58.

⁵⁹ Taberî, I, 162.

⁶⁰ Taberî, I, 163, 164.

⁶¹ Taberî, I, 167.

9. يُخَادِعُونَ : Diliyle açıkladığı şeylerle kendinden Allah'ın hükmünü savuşturmak için, kalbindeki şüphe ve yalanlamaya rağmen tasdik ettiğini açıklamasıdır. Böylece Rabbini ve iman ehlini aldattığını zanneder.⁶³

9. مَا يَشْعُرُونَ : Farkında değiller. Bir kimse farkında olmayıp, bilmiyorsa ما شعر فلان شعرا و شعورا denir.⁶⁴

10. مَرَضٌ : Aslı hastalık demektir. Beden ve dinlerdeki hastalık için kullanılır.⁶⁵ Burada kalplerinin itikadı sebebiyle şüphe ve nifaktır.⁶⁶

10. أَلِيمٌ : Acı veren. Onlar için acı veren (مؤلم) bir azap vardır. جميع kelimesinin بديع مودع kelimesinin manasında olması gibi مؤلم kelimesi أليم'e çevrilmiştir. الأليم azap kelimesinin sıfatıdır. ألم kökünden alınmıştır. Elem ise acı manasına gelir.⁶⁷

11. لَا تُفْسِدُوا : Yeryüzünde إفساد, Allah'ın nehyettiği şeyleri yapmak ve Allah'ın muhafazasını emrettiği şeyleri yok etmektir. Allah, meleklerinin ağzından: "...oradaki nizamı bozacak (من يفسد) ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahlûk mu yaratacaksın?..."⁶⁸ dediklerini haber verir.⁶⁹

13. السُّفَهَاءُ : العلماء kelimesinin عليم kelimesinin حكيم'in çoğulu olması gibi السفهاء kelimesi, سفیه kelimesinin çoğuludur. Sefih ise cahil, zayıf görüşlü, beyinsiz, fayda ve

⁶² Taberî, I, 169.

⁶³ Taberî, I, 172.

⁶⁴ Taberî, I, 175.

⁶⁵ Taberî, I, 176.

⁶⁶ Taberî, I, 176,177.

⁶⁷ Taberî, I, 179.

⁶⁸ Bakara, 2/30.

⁶⁹ Taberî, I, 183.

zararlı konuları az bilen demektir.⁷⁰ Bu ayetteki ikinci السفهاء kelimesine اَل takısı getirilmesi aynı ayetteki الناس kelimesindeki اَل takısı ile aynı sebeplerdir.⁷¹

14. مُسْتَهْزِؤُنَ : Müfessirlerin tümü aralarında ihtilaf olmaksızın burada مُسْتَهْزِؤُنَ kelimesinin alay ve istihza ediyoruz manasında olduğunda icma' etmişlerdir.⁷²

15. يَسْتَهْزِئُ : Arap kelimasında istihzanın manası, alay edenin alay edilen için görünüşte onun hoşnut olacağı söz ve fiilleri izhar etmesidir. O bu şekildeki söz ve fiiliyle içinde gizli olarak bir kötülük barındırır. السخريه والمكر, الخداع, السخريه والمكر manaları da aynı şekildedir. İbn Abbas: “İntikam almak için onlarla istihza eder.” der.⁷³

15. يَمُدُّهُمْ : Onları inat ve isyanlarında terk etmek ve mühlet vermek suretiyle arttırır.⁷⁴

15. طغى فلان يطغى : طغى فلان kalıbındadır. Bir kimse bir işte haddi aşır zulmettiğinde طغى فلان يطغى dersin. Allah: “Hayır! Rabbinin bunca nimetlerine rağmen kâfir insan kendisini ihtiyaçsız zannetti diye azar (يطغى).”⁷⁵ buyurmaktadır.⁷⁶

15. يَغْمَهُونَ : العمه dalalet manasındadır. Birisi dalalette olduğunda يَغْمَهُونَ وَاغْمُوها denir. يَغْمَهُونَ ise, عامه'in çoğuludur ve onlar bu konuda sapıklık içindedirler ve şaşkın bir durumdadırlar manasındadır.⁷⁷

16. اشْتَرَوْا : Değiştirdiler. والشراء, bir şeyi sarf etmekle onun yerine karşılık olarak diğer bir şeyi almaktır.⁷⁸ Hidayeti bırakıp dalaleti aldılar demektir.⁷⁹

⁷⁰ Taberî, I, 185.

⁷¹ Taberî, I, 187.

⁷² Taberî, I, 190.

⁷³ Taberî, I, 193, 194.

⁷⁴ Taberî, I, 195.

⁷⁵ Alak, 96/6, 7.

⁷⁶ Taberî, I, 196.

⁷⁷ Taberî, I, 196, 197.

19. **صَيَّبَ** : Yağmur. Yağmur inip yağdığında söylediğın **صاب المطر يصوب صوبا** kökünden **فيعل** kalıbındadır. **سَادَ يسود** dan **سِيد** denmesi gibi, aslı **صِوب** dur. Araplar, **و** (vav) harekeli olup kendisinden önce **سَكِين** **ي** (ya) bulunduğunda ikisini de şeddeli **ي** (ya)'ya çevirirler.⁸⁰

20. **يَخْطِفُ** : Gözlerini alır, kör eder manasındadır. **الْخَطْفُ** zorla almaktır. Nebi (sav)'den “onun (sav) zorla almaktan (**الْخَطْفَةُ**) yani yağma ve soygundan nehyettiğine” dair rivayet vardır. Kuyudan kovayla su çıkaran kimseye kendisine bağladığı şeyle zorla almasından dolayı **الْخُطَافُ** denir.⁸¹

22. **فِرَاشًا** : İstirahat yeri, yatak, döşek.⁸²

22. **السَّمَاءَ** : Gökyüzü. **Semâ** denmesi, yeryüzünü ve üzerinde yaşayan mahlukatının üzerlerini örtmesi sebebiyledir. Bu şekilde diğer bir şeyin üstünde olan her şey altındaki için **semâ** olur. Bu yüzden evin tavanına da **semâ** denir.⁸³

22. **أَدَادًا** : Eş, denk, benzer. **نَدَّ** kelimesinin çoğuludur. Karşılaştırılabilir ve benzer her bir şey diğeri için eştir, denktir.⁸⁴

23. **شُهَدَاءَكُمْ** : Size yardımcı olacak kimseler.⁸⁵ **شُرَكَاءِ**, **شُرَيْكٍ**, **شُرَكَاءِ**, **شُرَيْكٍ** in çoğulu olduğu gibi **شَهِيدٍ** kelimesinin çoğuludur. Davasını ispat ettiği şeylerle diğerine karşı şahit olduğu için bu şekilde isimlendirilir.⁸⁶

⁷⁸ Taberî, I, 198.

⁷⁹ Taberî, I, 200.

⁸⁰ Taberî, I, 214.

⁸¹ Taberî, I, 229.

⁸² Taberî, I, 234.

⁸³ Taberî, I, 235.

⁸⁴ Taberî, I, 236.

⁸⁵ Taberî, I, 241.

⁸⁶ Taberî, I, 242.

denir. Bu şekilde münafık ve kâfir Rablerine itaat çizgisinden çıktıkları için fâsık diye isimlendirilirler. Allah: “...Ne var ki İblis eğilmemişti. O cinlerden idi. Rabbinin emrinin dışına çıktı (ففسق)...”⁹⁶ buyurmaktadır.⁹⁷

27. الخاسرون : الخاسر kelimesinin çoğuludur. Ticaret hayatında, satışında anamaldan zarar eden kimse gibi, Allah’a isyanlarıyla onun rahmetinden paylarını azaltanlar, ziyana uğrayanlar, zarar edenler. خسر الرجل يخسر خسرًا وخسرانا وخسارًا şeklinde kullanılır.⁹⁸

29. استوى : Bu kelime Arapça’da, Kişinin gençliğinin ve kuvvetinin bitmesi; iş ve sebeplerdeki eğriliğin ardından gelen istikamet; bir şeye fiille gelmek; ele geçirmek ve istila etmek; üstüne çıkmak ve yükselmek gibi değişik manalarda kullanılır. Burada bu manalardan en doğrusu, onlardan yüce oldu ve yükseldi, kudretiyle yönetti manasıdır.⁹⁹

29. فسواهن : Hazırladı, yarattı, tedbir etti, düzene koydu. Arap keliminde التسوية düzene koymak, ıslah etmek ve hazırlamak manasına gelir.¹⁰⁰

30. خليفة : Halife. الفعيلة kalıbındadır. Kendisinden sonra birinin yerine geçtiğinde خلف فلان denir. Allah: “Sonra onların peşinden, nasıl davranacağınızı görmek için, bu dünyada onların yerine sizi geçirdik(خلاف).”¹⁰¹ buyurması bu manadadır. En büyük sultana da halife denir. Zira o, kendinden önce gelenin yerini almıştır. خلف الخليفة يخلف خلافة şeklinde kullanılır.¹⁰²

⁹⁶ Kehf, 18/50.

⁹⁷ Taberî, I, 262.

⁹⁸ Taberî, I, 267.

⁹⁹ Taberî, I, 276.

¹⁰⁰ Taberî, I, 277.

¹⁰¹ Yûnus, 10/14.

¹⁰² Taberî, I, 287.

30. تُسَبِّحُ : Hamd ve şükürle seni yüceltiriz. Araplara göre Allah için yapılan her zikir tesbih ve duadır.¹⁰³ Allah'ı tesbihin aslı, sıfatı olmayan şeyleri ona izafe etmekten tenzih etmek ve bütün bunlardan uzak olduğunu belirtmektir.¹⁰⁴

30. تُقَدِّسُ : التقديس, temizlemek ve yüceltmektir. Yeryüzü için أرض مقدسة yani “temizlenmiş yer” denir.¹⁰⁵ Araplar, تقدسك ve تقدس لك’yi aynı manada fasih olarak kullanırlar.¹⁰⁶

34. إِبْلِيسَ : İblis. الإِبْلَاسِ kökünden إفعال kalıbındadır. Hayırdan ümit kesmek, pişmanlık ve hüznün manasındadır. “...Ansızın onları kısıvrak yakaladık da bir anda bütün ümitlerini kaybediverdiler.”¹⁰⁷ ayetinde bu manadadır.¹⁰⁸

35. رَغْدًا : Geçimdeki genişlik ve sahibini sıkıntıya düşürmeyen afiyet. أرغد فلان şeklinde kullanılır.¹⁰⁹

35. الشَّجَرَةَ : Ağaç. الشجر, Arap keliminde, gövdesi üzerinde duran her şey için kullanılır. “Yıldızlar ve (الشجر) bitkiler hep secdededirler.”¹¹⁰ ayetinde gövdesi üzerinde müstakil olarak duran manasındadır.¹¹¹

35. الظَّالِمِينَ : Zalimler. Arap keliminde zulmün asıl manası, bir şeyi yerinin dışında bir yere koymaktır.¹¹²

36. أَزَلَّ : Biri dinde hataya düşüp yapılmaması gereken bir şeyi yaptığında زل الرجل في دينه; biri din veya dünya işlerinde birinin hataya düşmesine sebep olursa فأزالهما. أزله غيره dersin.

¹⁰³ Taberî, I, 302.

¹⁰⁴ Taberî, I, 303.

¹⁰⁵ Taberî, I, 304.

¹⁰⁶ Taberî, I, 305.

¹⁰⁷ En'am, 6/44.

¹⁰⁸ Taberî, I, 325.

¹⁰⁹ Taberî, I, 329.

¹¹⁰ Rahmân, 55/6.

¹¹¹ Taberî, I, 330.

¹¹² Taberî, I, 335.

kıraatında ise bir şeyi bir şeyle gidermek manası vardır, bu da onu uzaklaştırmak demektir.¹¹³

36. اِهْبَطُوا : İnin. Bir yere ve vadiye indiğinde هبط denir.¹¹⁴

36. مُسْتَقَرًّا : Yerleşme, ikamet yeridir. Bir kimse bir yerde mevcutsa ve oraya yerleşmişse orası onun müstakarrı, ikamet yeridir.¹¹⁵

36. مَتَاع : Hayatta faydalandığı ev eşyaları, ziynet, lezzet veya bunun dışındaki şeylerin tümüdür.¹¹⁶

36. إِلَى حِينٍ : Kıyametin kopmasına, belirli bir süre ve müddete kadar.¹¹⁷

37. تَلَقَّى : Aldı ve kabul etti. Birinin bir kimseyi seferden dönüşünde karşılaması gibi aslı اللقاء kökünden tefe''ul babındandır. Yani, onu karşıladı ve kabul etti.¹¹⁸

37. تَابَ : Allah'a döndü, hoşlanmadığı ma'siyetten ona itaate geri döndü. Allah'ın tevbesi ise kulu rızıklandırması ve gazabından rızasına, cezalandırmasından affına dönmesidir.¹¹⁹

38. هُدًى : Burada beyan ve rehberlik.¹²⁰

39. آيَات : Allah'ın birliğine ve rububiyetine dair hüccetler, deliller.¹²¹

¹¹³ Taberî, I, 336.

¹¹⁴ Taberî, I, 342.

¹¹⁵ Taberî, I, 345.

¹¹⁶ Taberî, I, 346.

¹¹⁷ Taberî, I, 346.

¹¹⁸ Taberî, I, 347.

¹¹⁹ Taberî, I, 351.

¹²⁰ Taberî, I, 352.

¹²¹ Taberî, I, 354.

40. إِسْرَائِيل : Allah'ın kulu demektir. إِيْل Allah, إِسْرَا kul demektir.¹²²

40. عَهْدِي : Burada Tevrat'ta İsrail oğullarından aldığı söz ve vasiyetim.¹²³

42. لَا تَلْبَسُوا : Karıştırmayın. اللبس karıştırmak demektir. Birilerine bir işi karıştırdığında
لبست عليهم الأمر ألبسه لبسا dersin. لبس ise elbise için giymek manasında kullanılır.¹²⁴

43. الزَّكَاةُ : Farz olan sadakayı eda etmektir. Zekatın aslı malın nemalanması meyve
vermesi ve artmasıdır. Ürün veya nafaka arttığında زك fiili kullanılır. Ayrıca kişinin
geri kalan malını temizlemesi ve zekat verilecek kişilere haksızlıktan kurtarması
sebebiyle zekat denmiştir. Bu ikinci vecih tefsirde birinci vechin makbul olmasına
rağmen bana daha uygun gelmektedir.¹²⁵

43. ارْكَعُوا : Ruku' edin. Ruku', itaatle Allah'a boyun eğmektir. Birine boyun eğdiğinde
ركع فلان لكذا و كذا denir.¹²⁶

44. السَّبْرُ : Allah için yapılan her bir taat بر olarak isimlendirilir. Müfessirler bunda icma'
etmişlerdir.¹²⁷

45. الصَّبْرُ : Sabır. Burada oruç manasında olduğu söylenmiştir. Bize göre oruç sabrın
bazı manalarını taşımaktadır. Sabrın aslı, nefsi sevdiklerinden menetmek ve
arzusundan vazgeçirmektir.¹²⁸

¹²² Taberî, I, 355.

¹²³ Taberî, I, 357.

¹²⁴ Taberî, I, 362.

¹²⁵ Taberî, I, 367.

¹²⁶ Taberî, I, 367.

¹²⁷ Taberî, I, 367.

¹²⁸ Taberî, I, 370.

45. الخاشعين : İtaat için boyun eğenler, kuvvetinden korkanlar, va'd ve vaidini tasdik edenler.¹²⁹ الخشوع'un aslı boyun eğmek, tevazu göstermektir.¹³⁰

46. يَطْمُون : Kesin olarak iyice bilirler. Araplar bir kelimeyle onun zıddını isimlendirdikleri gibi yakîni (kesin bilgiyi) ve şüpheyi zan olarak isimlendirirler.¹³¹

48. لا تجزي : Fayda sağlayamaz. الجزاء'nın aslı ödemek ve bedel olarak vermektir.¹³²

48. شفاعة : Şefaât. Birinden ihtiyacını gidermesini talep etmektir.¹³³

48. عدل : Ayn harfinin fetha olarak okunmasıyla عدل, Arap kelimasında fidye demektir. Ayn harfinin kesra okunmasıyla عدل bir şey bir şeyin muadili, dengi olmasıdır.¹³⁴

49. آل فرعون : Firavunun dininin, kavminin, gurubunun ehli. آل'in aslı أهل kelimesidir. ه harfini hemzeye çevirip ماء dedikleri gibi, ه harfini hemzeye çevirmişlerdir. İsm-i tasğîr yaptıklarında ise آل kelimesindeki ه harfini ortaya çıkararak أهيل şeklinde söylerler.¹³⁵

49. يسؤموناكم : Size tattırıyorlar, sizi zarara en feci işkencelere uğrattıyorlar.¹³⁶

49. سوء : En şiddetli, en kötü, en feci.¹³⁷

¹²⁹ Taberî, I, 372.

¹³⁰ Taberî, I, 373.

¹³¹ Taberî, I, 373.

¹³² Taberî, I, 379.

¹³³ Taberî, I, 381.

¹³⁴ Taberî, I, 381, 382.

¹³⁵ Taberî, I, 385.

¹³⁶ Taberî, I, 386.

¹³⁷ Taberî, I, 386, 387.

49. نِمْتٌ : Nimet.¹³⁸ Arap kelimasında البلاء'nın aslı denemek ve imtihan etmektir. Sonra hem hayır hem de şer durumları için kullanılır. "...Kötülüklerden dönüş yaparlar diye onları gâh nimetler, gâh musibetlerle imtihan ettik (بَلَوْنَاهُمْ)."¹³⁹ ayetinde kullanım bu şekildedir. Şer konularında بلاء أبْلَوْهُ بِلَاءٍ; hayır konularında إبْلَاءٌ وَإِبْلَاءٌ بِلَاءٍ şeklinde kullanılırlar.¹⁴⁰

51. مُوسَى : Kibtîce olup iki kelimedenden oluşur. ماء: su demektir. الشجر: ağaç demektir. Firavunun hanımı Asiye Hz. Musa'yı su ve ağaç bulunan bir yerde bulduğundan, bulunduğu yere nispetle Mûsâ denmiştir.¹⁴¹

52. لَعَلَّ : Burada كي, yani için demektir.¹⁴²

54. يَارِئِكُمْ : Yaratıcınız.¹⁴³

55. جَهْرَةً : Açıkça. Bir şeyi göstermek için açığa çıkarıp ilan ettiğinde, جهر فلان بهذا الأمر مجاهرة, dersin. وجهارا¹⁴⁴

55. الصَّاعِقَةُ : Aslı gördüğü, karşılaştığı veya kendisine isabet eden her türlü korkunç durumdur. Bu korku ve durumun vahameti helake, aklın gitmesine, idrakin örtülmesine sebep olur. Bu, ses, ateş, zelzele veya bir sarsıntı sonucudur.¹⁴⁵

56. بَعَثْنَاكُمْ : Dirilttik. Aslı, bir şeyi mahallinden harekete geçirmektir. Yolculuk için bineğini, oturduğu yerden harekete geçiren kişi için بعث راحلته¹⁴⁶ denir.

¹³⁸ Taberî, I, 391.

¹³⁹ A'raf, 7/168.

¹⁴⁰ Taberî, I, 392.

¹⁴¹ Taberî, I, 399, 400.

¹⁴² Taberî, I, 405, 406.

¹⁴³ Taberî, I, 411.

¹⁴⁴ Taberî, I, 412.

¹⁴⁵ Taberî, I, 414.

¹⁴⁶ Taberî, I, 415.

57. الغَمَام : غمامة kelimesinin çoğuludur. Gökyüzüne bakan kimselerin gözlerinden onu gizleyen bulut, toz gibi örtülere الغمام denir.¹⁴⁷

57. السُّلُوى : Bildircına benzeyen bir kuşun ismidir. Müfret ve cemisi aynıdır.¹⁴⁸

58. سُجِّدَا : Secde ederek. Secdenin aslı, secde ettiği kişiyi yücelterek tazimle eğilmektir.¹⁴⁹

58. حِطَّةٌ : Başlıca dileğimiz affedilmektir. فَعَلَةٌ kalıbındır.¹⁵⁰

58. نَفِثْرٌ : Rahmetle koruyup, hatalarınızı affedelim, cezalandırarak hatalarınızı ortaya dökmeyelim. الغفر'ın aslı örtmek ve gizlemektir. Başı korumak için kullanılan demirden alete başı örtüp koruduğu için مِغْفَرٌ denir.¹⁵¹

59. رَجْرًا : Azap. الرَّجْرُ'dan farklıdır. Veba hakkında Nebi (sav)'den rivayet edilen bir haberde "O (veba) sizden önceki ümmetlerden bir kısmının cezalandırıldığı bir azaptır (رجر)." bu manadadır.¹⁵²

60. لا تَغْتَوُوا : Taşkınlık yapmayın. العتا'nın aslı şiddetli fesat dahası fesadın en şiddetlisidir. Biri fesatta son noktayı aşınca عَثَى فلان denir.¹⁵³

¹⁴⁷ Taberî, I, 418.

¹⁴⁸ Taberî, I, 422.

¹⁴⁹ Taberî, I, 427.

¹⁵⁰ Taberî, I, 428.

¹⁵¹ Taberî, I, 430, 431.

¹⁵² Taberî, I, 435. Bu hadisten hareketle bu kelimeyi veba diye tefsir edenlere Taberî, Nebi (sav)'in hangi milletin bu azapla cezalandırıldığını açıklamadığını bu sebeple رَجْرٌ kelimesinin kesin olarak veba şeklinde açıklanamayacağını belirtir. Taberî, I, 436, 437.

¹⁵³ Taberî, I, 440.

61. تَسْتَبْدُونَ : Kıymet bakımından daha düşüğünü almak istiyorsunuz. الإستبدال'in aslı bir şeyin yerine diğerini vermektir.¹⁵⁴

61. أَدْنَى : Kıymet ve önem bakımından daha değersiz, daha az ve daha küçük olan.¹⁵⁵

61. ضُرِبَتْ : İmam, zimmilere cizye koydu, sözünde olduğu gibi farz kılındı, onlara zillet, horluk konuldu ve ona mecbur edildiler.¹⁵⁶

61. الدَّالَّة : Aşağılık, hakir ve zelil. الفعلة kalıbındadır.¹⁵⁷

61. الْمَسْكِنَةُ : المسكين'in masdarıdır. Buradaki manası fakirlik ve ihtiyaç yoksulluğudur ki bu boyun eğme ve zillet altına girmektir.¹⁵⁸

61. بَأْسٌ : Yüklenerek geri döndüler. Mutlaka hayır veya şerle birlikte kullanılır. “Ben isterim ki sen, kendi günahınla beraber benim günahımı da yüklenesin (تسيرا)...”¹⁵⁹ ayetinde bu manadadır.¹⁶⁰

61. النَّبِيِّنَ : Peygamberler. Müfredi نَبِيٌّ'dur. Aslı hemzelidir. Zira أَنبَا عَنْ اللَّهِ yani Allah'tan haber verdi. Aslı مَنِيٌّ'dur. Fakat فَعِيل kalıbına nakledilmiştir. Hemze yerine de ي harfi getirilmiştir.¹⁶¹

61. يَغْتَدُونَ : Sınırı aşıyorlardı. الاعتداء Allah'ın kulları için başkaları hakkında koyduğu sınırın aşılmasıdır.¹⁶²

¹⁵⁴ Taberî, I, 445.

¹⁵⁵ Taberî, I, 445.

¹⁵⁶ Taberî, I, 449.

¹⁵⁷ Taberî, I, 449.

¹⁵⁸ Taberî, I, 449.

¹⁵⁹ Mâide, 5/29.

¹⁶⁰ Taberî, I, 450.

¹⁶¹ Taberî, I, 451, 452.

¹⁶² Taberî, I, 453.

62. هَادُوا : Bunlar Yahudilerdir. Manası tevbe ettiler demektir. Yahudilere bu ismin verilmesi “إِنَّا هَدَيْنَا إِلَيْكَ” “...Biz sana yöneldik, senin yolunu tuttuk...” demeleri sebebiyledir.¹⁶³

62. الصَّابِئِينَ : صَابِئٍ'nin cemisidir. Müslümana dinini değiştirdiğinde mürted dendiği gibi, dinini değiştirip yeni bir dine giren kimseye Sabiî denir. Araplar bulunduğu dinden başka bir dine geçen herkese Sabiî olarak isimlendirirler. Yıldız doğduğunda ve biri geldiğinde de صَابِئٍ filini kullanırlar.¹⁶⁴

63. مِيثَاقِكُمْ : Misak, söz alma, ahit. الوَيْقُ kökünden مَفْعَالِ veznindedir. Bu ya bir yeminle ya da ahitle veya bunun dışındaki vesikalarla olur.¹⁶⁵

63. الطُّورُ : Dağ. Tûr isminde bir dağ denilmiştir. Musa (as)'ın Allah'la konuştuğu dağ.¹⁶⁶

64. تَوَلَّيْتُمْ : Yüz çevirdiniz. Sırtını dönüp arkasını çevirdiğinde söyledikleri وَلَا يَافِيَانِ فَلَانِ دَبْرَهُ fiilinin تَفْعُلُ babındandır. Allah'ın emrini terk eden herkes için kullanılır.¹⁶⁷

65. السَّبْتِ : Cumartesi günü. Aslı, rahat ve sükunet içindeki huzur ve sakinliktir. “Uykunuzu dinlenme yaptık (سبَاتًا).”¹⁶⁸ ayetinde bu manadadır.¹⁶⁹

65. خَاسِرِينَ : Aşağılık olarak. Köpek gibi kovulmuş, defedilmiş, hayırdan uzaklaştırılmış, zelil ve hakir olarak.¹⁷⁰

¹⁶³ Taberî, I, 453.

¹⁶⁴ Taberî, I, 455.

¹⁶⁵ Taberî, I, 462.

¹⁶⁶ Taberî, I, 462, 463.

¹⁶⁷ Taberî, I, 466.

¹⁶⁸ Nebe', 78/9.

¹⁶⁹ Taberî, I, 473.

¹⁷⁰ Taberî, I, 473.

66. نكل فلان بفلان تنكيلا ونكالا : نكالا.¹⁷¹ fiilinden masdardır. Aslı cezalandırmadır.¹⁷¹

66. وعظت الرجل أعظه وعظا وموعظة : موعظة. Vaaz, nasihat, öğüt. Birine bir şeyi hatırlattığında sözünden masdardır.¹⁷²

67. هزوا : Oyun ve alay etmek.¹⁷³

68. فارض : Yaşı ilerlemiş, iyice kocamış, geçkin.¹⁷⁴

68. بكر : Hayvan ve insanların dişisi için evlenmemiş, bakire. ب harfi kesreli olarak kullanılır ve mazi ve muzarisi duyulmamıştır. البكر ise genç deve demektir. Burada doğurmamış, körpe değil manası kastedilmektedir.¹⁷⁵

68. عوان : Bir batından sonra tekrar doğurmuş, orta yaşta. عوان burada بكر'nun sıfatı değil, ancak mübteda olur. Çoğulu عون gelir.¹⁷⁶

69. فاقع : Rengi saf, parlak. Sarı renkteki فاقع beyaz renkteki parlaklık gibidir. Bu ise rengin şiddet ve saflığıdır.¹⁷⁷

71. ثير : Toprağı ekmek için çifte koşulmuş. Ekmek için toprağı sürdüğünde أثرت الأرض denir.¹⁷⁸

71. مسلمة : Ayıp ve kusurdan uzak. السلامة kökünden مفعلة veznindedir.¹⁷⁹

¹⁷¹ Taberî, I, 475.

¹⁷² Taberî, I, 477.

¹⁷³ Taberî, I, 478.

¹⁷⁴ Taberî, I, 484.

¹⁷⁵ Taberî, I, 485.

¹⁷⁶ Taberî, I, 486.

¹⁷⁷ Taberî, I, 491.

¹⁷⁸ Taberî, I, 498.

¹⁷⁹ Taberî, I, 498, 499.

71. شِيءٌ : Derisinin renginden farklı bir renk, alacalı. Aslı, elbisenin kusurlarını düzeltip güzelleştirmektir. Sultanın yanında yalanını batıl şeylerle süsleyerek çekiştirip ihbar eden kişiye وائش denir.¹⁸⁰

72. اِدَارَعْتُمْ : İhtilaf edip birbirinizle çekiştiniz. الدرء, engelleme kökünden tefaul babındadır.¹⁸¹

72. مُخْرَجٌ : Burada kendilerine gizli kalan bir şeyi açığa çıkarıp ilan etmek ve muttali kılmaktır.¹⁸²

74. قَسَتْ : Kurudu, katılaştı, sertleşti. عسا, عسا, عسا aynı manada kullanılan müteradif kelimelerdir.¹⁸³

74. يَنْفَجِرُ : يَنْفَجِرُ kökünden تفعل babındandır. Suyun kaynağından çıkarak inmesidir. Su olsun, kan olsun, irin olsun yerinden ve mekanından çıkarak akmasına انفجر denir.¹⁸⁴

74. غَافِلٌ : Habersiz. Bir şeyden gafletin aslı, onu kasıtlı olarak ihmal etme ve unutma kastıyla bırakmaktır.¹⁸⁵

75. فَرِيقٌ : Zümre, grup. الطائفة gibi lafzından müfredi bulunmayan cemidir. التفرق kökünden فعيل veznindedir.¹⁸⁶

75. يُحَرِّفُونَهُ : Manasını değiştirirler, tağyir ederler. Aslı, bir şeyin gittiği yönden dönmesi, birinden başka birine meyletmesidir.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Taberî, I, 499, 500.

¹⁸¹ Taberî, I, 505.

¹⁸² Taberî, I, 509.

¹⁸³ Taberî, I, 512.

¹⁸⁴ Taberî, I, 515.

¹⁸⁵ Taberî, I, 518.

¹⁸⁶ Taberî, I, 518, 519.

76. افْتَحَ : Aslı yardım etmek, karar vermek ve hüküm vermektir. اللهم افتح بيني وبين فلان
“Allah’ım benimle onun arasında hüküm ver”, denir.¹⁸⁸

78. اُمِّيُّونَ : Okuma yazmayı bilmeyenler. Nebi (sav): “Biz yazmayı ve saymayı bilmeyen
ümmî bir ümmetiz.” hadisindeki sözü bundandır. Anneye nispetle ümmî denmesi
annesine mektup yazamaması sebebiyledir.¹⁸⁹

78. اَمَانِيَّ : Burada, yalan uydurmak, asılsız sözler yaymak ve türetmektir. Osman b.
Affan (ra)’den nakledilen: “ما نغسيت ولا تمنيت” sözünde batıl uydurmadım, yalan ve iftira
atmadım demektir.¹⁹⁰

78. يَطُّونَ : Burada الظن, şek, şüphe.¹⁹¹

79. يَكْسِبُونَ : Hatalar yapıp günahlar işliyorlar, Allah’ın indirdiğine muhalif olarak
elleriyle yazdıklarıyla haram kazanıyorlar. الكسب’in aslı ameldir. Direkt olarak çalışan,
meslek icra ederek gayret gösteren her işçi çalıştığını kazanır.¹⁹²

81. سَيِّئَةً : Burada Allah’a şirk koşmaktır.¹⁹³

81. اَحَاطَتْ : Hataları üzerinde toplandı ve tevbe etmeden onlarla öldü. Aslı, evi
çevreleyen duvar konumunda bir şeyi kuşatıp sarmaktır. “...*Duvarları onları çepeçevre
kuşatmış olan...*”¹⁹⁴ Allah’ın sözü bu manadadır.¹⁹⁵

¹⁸⁷ Taberî, I, 521, 522.

¹⁸⁸ Taberî, I, 525. Bkz. A’raf, 7/89.

¹⁸⁹ Taberî, I, 527, 528.

¹⁹⁰ Taberî, I, 529, 530.

¹⁹¹ Taberî, I, 533.

¹⁹² Taberî, I, 537.

¹⁹³ Taberî, I, 543.

¹⁹⁴ Kehf, 18/29.

¹⁹⁵ Taberî, I, 544,545.

83. الْمَسْكِين : Fakirlik ve ihtiyaçtan dolayı boyun eğen zelim. الْمَسْكِينE ten مَفْعِيل kalıbındadır. Meskenet ise ihtiyaç ve fakirliğin düşkünlüğüdür.¹⁹⁶

85. تَطَاهَرُونَ : Birbirinizi destekliyor, yardımlaşıyorsunuz. Yardımlaşmaya tezahür denmesi birbirlerinin sırtlarını takviye etmeleri sebebiyledir. الطَّهْر dan tefaul babındadır. Bir kısmının sırtını diğerlerine dayamasıdır.¹⁹⁷

85. الْعُدْوَان : العُدْوَان fiilinden فعلان kalıbındadır. Zülüm ve haksız olarak biri sınıırı aştığında عدا فلان في كذا عدوا وعدوانا, واعتدى يعتدي يعتداء denir.¹⁹⁸

87. قَفَيْنَا : Arkasında ve izinde yürüyen birinin diğerini takip etmesi gibi ardı sıra getirdik, bir kısmını bir kısmına tabi kıldık.¹⁹⁹

87. أَيَّدْنَاه : Takviye edip yardım ettik.²⁰⁰

88. غُلْف : Örtü, perde ve kılıf . أغلف'in cemisidir. Kını içindeki kılıca سيف أغلف denir.²⁰¹ الغلْف kıraatında ise kalplerimiz ilim için bir kaptır manasındadır. Bu kıraata göre الغلْف in cemisidir.²⁰²

88. لَعَنَهُمْ : Uzaklaştırdı, kovdu, rüsvay ve helak etti demektir. Aslı, kovmak ve uzaklaştırmaktır.²⁰³

¹⁹⁶ Taberî, I, 551.

¹⁹⁷ Taberî, I, 559.

¹⁹⁸ Taberî, I, 561.

¹⁹⁹ Taberî, I, 567.

²⁰⁰ Taberî, I, 568.

²⁰¹ Taberî, I, 571.

²⁰² Taberî, I, 573. Taberî, أغلف kıraatını seçerek ilk verdiği manayı tercih ediyor.

²⁰³ Taberî, I, 574.

89. يَسْتَفْتِحُونَ : Allah'tan peygamber gönderilmeden önce Arap Müşriklerine karşı “peygamber hakkı için” diyerek yardım istedikleri halde.²⁰⁴

90. بِنَسَمًا : Ne kötü oldu. بِنَسٍ'nin aslı البوس fiilinden بِنَسٍ'dir. Hemzesi sakin kılınıp harekesi ب harfine nakledilmiştir.²⁰⁵

90. اشْتَرَوْا : Karşılığında kendilerini sattılar. Araplar بعته manasında شريته derler. Burada iftial babındandır. ابتعت manasında ise اشتریت derler.²⁰⁶ Araplar, البیع ve الشراء fiillerini aslen başkasından karşılığında aldıkları bir bedelle, malikin mülkteki hakkını gidermesi manasında kullanırlar. Sonra iyi yada kötü bir bedel karşılığında değiştirdikleri her amele teşmil ederler.²⁰⁷

91. مَا وراءَ هَذَا الكَلَامِ : Burada, سوى yani başka manasındadır. Güzel konuşan biri için ما وراءَ هَذَا الكَلَامِ bu sözün ötesinde hiçbir şey yoktur, denir. Tevrat'tan başkasını ve ondan sonra Allah'ın Resullerine indirdiği kitapları inkâr ederler.²⁰⁸

93. أَشْرَبُوا : Buzağıya tapma sevgisi kalplerine içirildi, iliklerine işledi. Zira filanın kalbine su içirildi, denmez. Bu, ancak sevgi konusunda kullanılır. أَشْرَبَ قَلْبَ فُلَانٍ حَبَّ كَذَا onunla sulandı hatta sevgi ona galip geldi ve kalbiyle birleşti. Fakat dinleyicinin manayı anlayacağıyla yetinerek sevgi kelimesi zikredilmedi. Zaten kalbin buzağıyı içemeyeceği malumdur. Kalbin içeceği onun sevgisidir.²⁰⁹

94. خَالِصَةً : Safi olarak, sadece benim oldu, bana ait oldu. Mahsus, hususi olarak, manası da verilmiştir ki bizim söylediğimiz manaya yakındır.²¹⁰

²⁰⁴ Taberî, I, 577.

²⁰⁵ Taberî, I, 581.

²⁰⁶ Taberî, I, 583, 584.

²⁰⁷ Taberî, I, 584, 585

²⁰⁸ Taberî, I, 588, 589.

²⁰⁹ Taberî, I, 595. Misal için bkz. A'raf, 7/163, Yûsuf, 12/82.

²¹⁰ Taberî, I, 599.

96. يزحرح يزحرح زحرحه وزحرحا : Uzaklaştıracak ve izale edecek. يُزحرحُ زحرحه :²¹¹

100. نَبَذَ : نَبَذَ in aslı atmaktır. Bu sebeple annesi babası bilinmeyip yola atılmış çocuğa نَبَذَ denir. Şaraba نَبَذَ denmesi üzüm veya hurmanın bir kaba atılıp suyla karıştırılması sebebiyledir.²¹²

102. تَتْلُوا : تَتْلُوا sözünün Arap kelimasında iki manası vardır. İzlemek ki birinin arkasından yürüyüp onun izini takip edersen تَلُوْتُ فُلَانَا denir. Diğer, okumak ve öğrenmek. Birisi Kur'an okuduğunda فُلَانٌ يَتْلُو الْقُرْآنَ denir. Allah burada şeytanların hangi tilavetini kastettiğini belirtmemiştir. Şeytanların diraset, rivayet ve amel olarak tilavet etmeleri ve ona tabi olanların ameli; onu okuyanların ise rivayeti esas almaları caizdir.²¹³

102. فَشَنَّةٌ : Burada imtihan ve ibtiladır. Altını ateşte kaç ayar olduğunu anlamak için denemek konusunda kullanılır.²¹⁴

102. خَلَّاقٌ : Burada nasip. Nebi (sav)'in: "Allah bu dini, İslam ve dinden hiçbir nasipleri olmayan kavimlerle destekleyecektir." hadisi bu manadadır.²¹⁵

103. أَلْشُّوْبَةُ : Sevap, mükafat. أَلْشُّوْبَةُ وَاثَابًا وَمَشْوَبَةٌ filinden masdardır. Aslı ise döndü demektir. Sonra geri verdim manasında أَلْشُّوْبَةُ إِلَيْكَ denir. Hediye veya başka bir şeyle birinin birini mükafatlandırması yani ona bedel ve karşılık olarak geri vermesi manasında kullanılır. Allah'ın kullarının amellerine karşılık olarak sevabı ise bedel ve mükafat olarak onlara vermesi, neticede yaptıkları amellerinin karşılığının kendilerine dönmesi demektir.²¹⁶

²¹¹ Taberî, I, 605.

²¹² Taberî, I, 620, 621.

²¹³ Taberî, I, 627, 628.

²¹⁴ Taberî, I, 647.

²¹⁵ Taberî, I, 653.

²¹⁶ Taberî, I, 655.

104. رَاعِنَا : Allah'ın mü'minlere Nebi (sav)'e رَاعِنَا sözünü söylemelerini yasaklaması Allah'ın bu sözü Nebi (sav)'e Yahudilerin söylemelerini kerih görmesi sebebiyledir.²¹⁷

104. اُنظُرْنَا : Bize söylediğin ve öğrettiğin şeyleri anlamamız için bizi bekle.²¹⁸

105. مَا يَوَدُّ : İstemez, arzu etmezler. Bu manada كَذَا يَوَدُّ وَذَا وَمَوَدَّةً şeklinde kullanılır.²¹⁹

106. نُنَسِّخُ : Tebdil edip değiştiririz. Neshin aslı نَسَخُ الكتاب kitabı bir nüshadan diğerine nakletmektir. Hükmün neshi de bu şekilde tahvil ve ibaresinin diğer bir ibareye naklidir.²²⁰

106. نُنَسِّهَا : Neshini terk etmemiz. الإِنْسَاء'nın erteleme manası zaten terk etme manasının şümülü dahilindedir. Her terk edilen terk edildiği hal sebebiyle ertelenmiştir.²²¹

106. قَدِيرٌ : Kuvvetli, kadir. كَذَا وَكَذَا قَدْرٌ عَلَى كَذَا وَكَذَا şeklinde kullanılır.²²²

107. وَلِيٌّ : Bir kişinin işini üstlendiğinde وليٌّ أمرٌ فلان dersin. Bu manada فلان وليٌّ عهد المسلمين falan Müslümanların sorumluluğunu üstlendi yani Müslümanların işlerinden kendisine tevdi edilen işleri yerine getirdi, denir.²²³

107. نَصِيرٌ : kalıbında olup, destekleyen, yardımcı.²²⁴

²¹⁷ Taberî, I, 659.

²¹⁸ Taberî, I, 662.

²¹⁹ Taberî, I, 663.

²²⁰ Taberî, I, 665.

²²¹ Taberî, I, 669.

²²² Taberî, I, 673.

²²³ Taberî, I, 675, 676.

²²⁴ Taberî, I, 676.

108. ضَلَّ: Masdarı الضلال olup, gitmek ve bir şeyden sapmaktır. Daha sonra helak eden ve kendisine dönmeyen şey için kullanılır.²²⁵

108. سَوَاء: Yol ve metot. Aslı orta demektir.²²⁶

108. السَّبِيل: الطريق المسبول, tesviye edilmiş, düzenlenmiş yol manasında olup مسبول'den türetilmiştir.²²⁷

112. أسلم: Teslim oldu, boyun eğdi. İslamın aslı, teslim olmak olup, emrine ve taatine boyun eğme manasındadır. Zira emrine teslim olan ona boyun eğer. Müslüman'ın, Müslüman diye isimlendirilmesi azalarının Rabbine itaat için boyun eğmesindedir.²²⁸

113. الْقِيَامَة : Mahlukatın Rablerinin huzuruna gitmek için kabirlerinden kalkmaları.²²⁹

114. أَطْلَم : Zulmetti. Zulüm, bir şeyi olması gerektiği yerden başka bir yere koymaktır.²³⁰

114. خَزِي : Yüz kızartıcı durum, şer ve zillet içinde olmaktır.²³¹

116. سُبحَانَهُ : Yüceliği ve büyüklüğü sebebiyle tenzih etme ve noksanlardan beri olduğunu söylemek.²³²

116. قَانُون : İtaat ve ibadetle Allah'ı ikrar edenler.²³³

²²⁵ Taberî, I, 680.

²²⁶ Taberî, I, 680.

²²⁷ Taberî, I, 680.

²²⁸ Taberî, I, 690.

²²⁹ Taberî, I, 695.

²³⁰ Taberî, I, 695.

²³¹ Taberî, I, 699.

²³² Taberî, I, 707.

²³³ Taberî, I, 708,

117. بَدِيع : Kendisinden önce yaratan ve inşa eden olmadan yoktan yaratıp inşa eden.
Aslı مُبْدِعٌ'dür. مُفْعِل kalıbından فَعِيل kalıbına çevrilmiştir.²³⁴

117. قَضَى : Aslı, bir işi sağlam bir şekilde yapıp bitirmek, nihayete erdirmektir. İnsanlar arasında hüküm veren hakime, aralarındaki düşmanlığı bitirmesi ve hükmü kesinleştirip nihai kararı vermesi sebebiyle kadı denilir. Ölüye de dünyadaki işlerini bitirip oradan ayrılması sebebiyle قَدْ قَضَى denilir.²³⁵

119. الْجَحِيم : Yakıtı tutuşan ateş.²³⁶

121. يَنْتَوْنَهُ : Gerektiği şekilde ona uyarlar.²³⁷

124. ابْتَلَى : İmtihan etti. Fiil-i mazi olup masdarı ابتلاء olarak gelir.²³⁸

125. مَثَابَةٌ : Dönülecek ve sığınılacak yer. Deliren kişinin aklı döndüğünde ثَابَ إِلَيْهِ عَفْلُهُ denir.²³⁹

125. أَمْنًا : Emniyet ve güven yeri. أَمِنَ يَأْمُنُ أَمْنًا kökünden masdardır. Allah'ın Kabe'yi emniyet ve güven yeri diye isimlendirmesi, cahileye döneminde oraya sığınanlar için güvenli bir sığınak olmasındandır.²⁴⁰

125. عَهْدَنَا : Biz emrettik.²⁴¹

²³⁴ Taberî, I, 709.

²³⁵ Taberî, I, 710.

²³⁶ Taberî, I, 721.

²³⁷ Taberî, I, 726.

²³⁸ Taberî, I, 729.

²³⁹ Taberî, I, 741.

²⁴⁰ Taberî, I, 743.

²⁴¹ Taberî, I, 748.

125. العاكفين : Orada kalıp ikamet edenler. Burada tavaf veya namaz kılmaksızın Kabe'de ikamet edenler manasındadır. Ayette tavaf edip namaz kılanları zikrettiği için bu kelime her ne halde olursa olsun Kabe civarında bulunanlar manasına gelir.²⁴²

126. اضطراره : الاضطرار'ın asıl manası zorlamaktır. Allah'ın “O gün onlar cehenneme şiddetle itilirler.”²⁴³ buyurması gibi cehennem azabına atar, onu azaba sevkederim demektir. Bir kişiyi bir işe zorladığında اضطررت فلانا إلى هذا الأمر dersin.²⁴⁴

127. القواعد : Kabe'nin temelleri. قاعدة kelimesinin çoğuludur.²⁴⁵

128. مناسكنا : Allah'a ibadet edilen ve ona razı olduğu şeylerle yaklaşılacak yerler. منسك' in aslı, bir kişinin adet edinip alıştığı yerdir. Hac ve umrede yapıla yapıla adet haline gelen, kendisiyle Allah'a yaklaşılacak ibadetlere bu sebeple مناسك denilmiştir.²⁴⁶

128. توب : Tevbelerimizi kabul et. Tevbenin aslı hoşlanılmayan şeyden, hoşlanılan şeye dönmektir. Kulun Allah'a tevbesi, Allah'ın hoşlanmadığı şeylerden pişmanlık, terk etmek ve bir daha yapmama azmiyle geri dönmesidir. Allah'ın kuluna tevbesi ise günahını affetmek, kusurunun cezasını bağışlamak ve kendinden bir mağfiret ve lütufla kuluna yönelmesidir.²⁴⁷

129. الحكمة : Sözde ve amelde isabet eden. Hakla batılı birbirinden ayırma manasındaki الحكم kelimesinden türetilmiştir.²⁴⁸

130. يرغب : Başkasına rağbet göstererek terk eder.²⁴⁹

²⁴² Taberî, I, 750, 751.

²⁴³ Tur, 52/13.

²⁴⁴ Taberî, I, 758.

²⁴⁵ Taberî, I, 759.

²⁴⁶ Taberî, I, 772.

²⁴⁷ Taberî, I, 772.

²⁴⁸ Taberî, I, 775.

²⁴⁹ Taberî, I, 776.

130. اصْطَفَيْنَاهُ : Onu seçtik. الصفوة kökünden İftial babındadır.²⁵⁰

131. اَسْلَمَ : İbadeti halis kıl ve itaat etmek suretiyle boyun eğ.²⁵¹

134. خَلَتْ : Yoluna gitti, gelip geçti. Ölen biri için قد خلا denmesi, dünyadan gelip geçip dünyadaki ailesinden, arkadaş ve dostlarından ayrılarak yalnız kalması sebebiyledir.²⁵²

135. حَنِيفًا : Her şeyin istikamet içinde olanı hanîftir.²⁵³ Buradaki manası, İbrahim'in dini üzere istikamet içinde olmak ve onun dinine tabi olmaktır.²⁵⁴

136. الْأَسْمَاءُ : Yakub b. İshak b. İbrahim'in on iki çocuğu.²⁵⁵

137. شِقَاقٌ : İsyân, ayrılık ve düşmanlık. Kelimenin aslı, bir şey kendisini üzdüğü ve eziyet ettiğinde kullanılan شق عليه هذا الأمر kökünden alınmıştır.²⁵⁶

138. صِبْغَةَ اللَّهِ : Burada, Allah'ın dini.²⁵⁷

142. السُّفَهَاءُ : Cahil olanlar. Allah'ın onları bu şekilde isimlendirmesi haktan cahil olmaları sebebiyledir.²⁵⁸

142. وَلَآئِهِمْ : Çevirdi, döndü. Birisi yüzünü senden çevirip arkasını döndüğünde و لَان فلان و لَان دبره dersin.²⁵⁹

²⁵⁰ Taberî, I, 777, 778.

²⁵¹ Taberî, I, 778.

²⁵² Taberî, I, 783.

²⁵³ Taberî, I, 785.

²⁵⁴ Taberî, I, 787.

²⁵⁵ Taberî, I, 789.

²⁵⁶ Taberî, I, 791, 792.

²⁵⁷ Taberî, I, 794.

²⁵⁸ Taberî, II, 3.

²⁵⁹ Taberî, II, 4.

142. فِتْنَةٌ : قِبْلَتِهِمْ : 260 kalıbındadır, yüzünün karşısında olan her bir şey kıbledir.

143. أُمَّةٌ : İnsanlar ve diğer varlıklar için nesil, sınıf ve ümmet.²⁶¹

143. وَسَطًا : Arap kelimada hayırlıdır. Burada ise iki taraf arasındaki parça, orta manasındadır. Allah'ın onları bu şekilde vasfetmesi dinde mutedil olup haddi aşmamaları sebebiyledir.²⁶²

143. يَنْقَلِبُ : Dininden gerisin geriye dönüp, münafık veya kafir olur.²⁶³ Asıl manası, gittiği yoldan ayrılarak gerisin geriye dönmektir. Böylece bir din veya hayırdan dönen herkes için kullanılır.²⁶⁴

143. كَبِيرَةٌ : Büyük.²⁶⁵

143. إِيمَانِكُمْ : Burada, iman kelimesiyle, namaz kastedilmiştir.²⁶⁶

143. رُؤْفٌ : Re'fet sahibi manasında olup, rahmetin manalarının en yücesidir.²⁶⁷

144. تَقَلُّبٌ : التقلب tahavvül, tasarruf, çevirip durmak.²⁶⁸

144. شَطْرٌ : Yön, hedef ve karşı.²⁶⁹

147. الْمُتَمَرِّينَ : Şüphe edenler. المتري, şüphe manasına gelen المرية kökünden gelmektedir.²⁷⁰

²⁶⁰ Taberî, II, 4.

²⁶¹ Taberî, II, 10.

²⁶² Taberî, II, 10.

²⁶³ Taberî, II, 22.

²⁶⁴ Taberî, II, 22.

²⁶⁵ Taberî, II, 24.

²⁶⁶ Taberî, II, 24, 26.

²⁶⁷ Taberî, II, 27.

²⁶⁸ Taberî, II, 28.

²⁶⁹ Taberî, II, 30.

148. وَجْهَةً : Namazda yüzle dönülen cihet.²⁷¹

148. مُوَلِّئَهَا : Yöneldiği, döndüğü.²⁷²

148. فَاسْتَبَقُوا : Yarışın. الاستباق kökünden çabuk yapmak, koşmak ve yarışmaktır.²⁷³

151. الْحِكْمَةَ : Sünnet ve dindeki fıkıh, anlayış.²⁷⁴

155. بَشِّرَ : Müjdele. التبشير'in asıl manası, bir kişinin diğerine, daha önce başkası tarafından söylenmeyen ve kişiyi sevindiren veya üzen bir şeyi haber vermesidir.²⁷⁵

157. صَلَوَاتٍ : Allah'ın kulunu bağışlamasıdır.²⁷⁶

158. الصَّفَا : Aslı, pürüzsüz, kaygan taş. صفا kelimesinin çoğuludur. Harem'de bu isimle isimlendirilmiş tepenin adıdır.²⁷⁷

158. الْكُرُوزَةَ : Aslı, küçük çakıl taşları. Harem'de bu isimle isimlendirilmiş tepenin adıdır.²⁷⁸

158. حَجَّ : Bir kere geldikten sonra tekrar geldi. Hacının, hacı diye isimlendirilmesi vakfeden önce, vakfeden sonra, Mina'ya gittikten sonra Kabe'ye tekrar tekrar gelmesi sebebiyledir.²⁷⁹

²⁷⁰ Taberî, II, 38.

²⁷¹ Taberî, II, 40.

²⁷² Taberî, II, 41.

²⁷³ Taberî, II, 42.

²⁷⁴ Taberî, II, 51.

²⁷⁵ Taberî, II, 57.

²⁷⁶ Taberî, II, 58.

²⁷⁷ Taberî, II, 60.

²⁷⁸ Taberî, II, 59, 60.

²⁷⁹ Taberî, II, 61, 62.

158. جُنَاحٌ : Beis ve günah.²⁸⁰

159. يُلْعَنُهُمْ : Uzaklaştırdı, lanet etti. اللعنة , الفعلة kalıbından olup asıl manası kovmaktır.²⁸¹

164. خَلَقَ : Bir şeyi daha önce mevcut olmadığı halde var etmek, yaratmak.²⁸²

164. اخْتَلَفَ : İftial babından olup birbirinin yerini almak.²⁸³

164. الْفُلُكُ : Gemiler. Müfredi ile çoğulu aynı kelimedir.²⁸⁴

164. مَاءٌ : Allah'ın gökten indirdiği yağmurdur.²⁸⁵

164. أَحْيَا : İmar etme ve bitkileri çıkarma.²⁸⁶

164. بَتَّ : Ayırdı, böldü.²⁸⁷

166. الْأَسْبَابُ : Bağlar. سبب kelimesinin çoğulu olup kendisi ile bağlanan şeydir. İp bir sebeptir. Bir kişinin istek ve ihtiyaçlarını karşıladığı her şey sebep olarak isimlendirilir.²⁸⁸

167. كَرَّةٌ : Bir kere. Dünyaya bir kere daha dönüş.²⁸⁹

167. حَسْرَاتٍ : Pişmanlık. حسرة kelimesinin çoğuludur.²⁹⁰

²⁸⁰ Taberî, II, 62.

²⁸¹ Taberî, II, 74.

²⁸² Taberî, II, 86.

²⁸³ Taberî, II, 86.

²⁸⁴ Taberî, II, 87.

²⁸⁵ Taberî, II, 88.

²⁸⁶ Taberî, II, 88.

²⁸⁷ Taberî, II, 88.

²⁸⁸ Taberî, II, 99.

²⁸⁹ Taberî, II, 100.

168. حَلَالًا : Helal olarak.²⁹¹

168. طَيِّبًا : Necis ve haram olmayıp, temiz.²⁹²

168. الْخَطُورَةُ : الْخَطُورَةُ kelimesinin çoğulu olup bir kere atılan adım. الْخَطُورَةُ ise yürüyen kişinin ayakları arasındaki uzaklık manasındadır. Bu kelimenin çoğulu ise خُطَا şeklinde gelir.²⁹³

169. السُّوءُ : Günah. Yapanı mahzun edip üzen şey.²⁹⁴

169. الْفَحْشَاءُ : Zikri edebe aykırı olup, işitilmesi çirkin olan. Bu sebeple zina da denmiştir.²⁹⁵

170. أُنْفَيْتَنَا : Bulduk.²⁹⁶

171. يَنْعِقُ : Koyun gibi meleyerek bağırır.²⁹⁷

173. أَهْلٌ : İlahlar ve putlar için kesildi. Kurban kesmek istediklerinde putlarının ismini yüksek sesle söyledikleri için bu şekilde denilmiştir. Hac ve umrede telbiye getiren kişiye sesini yükseltmesi sebebiyle مهل denir. Annesinin karnından doğan çocuğun bağırması ve yağmurun yere düşmesiyle meydana gelen ses de bu kelimeyle ifade edilir.²⁹⁸

²⁹⁰ Taberî, II, 101.

²⁹¹ Taberî, II, 101.

²⁹² Taberî, II, 101.

²⁹³ Taberî, II, 101.

²⁹⁴ Taberî, II, 106.

²⁹⁵ Taberî, II, 106.

²⁹⁶ Taberî, II, 108.

²⁹⁷ Taberî, II, 113.

²⁹⁸ Taberî, II, 116.

173. اضْطُرُّ : Zorlandı, mecbur kaldı. الضرورة kökünden iftial babındandır.²⁹⁹

175. أَصْبِرْهُمْ : Ne kadar cüretlidirler.³⁰⁰

177. ابْنُ السَّبِيلِ : Ayakla dolaşan, yolda kalmış.³⁰¹

178. البأس : Harpte savaşın şiddetlendiği vakit.³⁰²

178. كُتِبَ : Farz kılındı.³⁰³

182. جَنَفًا : Haktan dönüp zulmetmek. Hataya düşüp, doğrudan sapmak.³⁰⁴

183. الصَّيَّامُ : Oruç. Aslı, Allah'ın kaçınılmasını istediği şeylerden uzak durmak demektir.

Bu sebeple oruç bu şekilde isimlendirilmiştir.³⁰⁵

184. مَعْدُودَاتٌ : Miktarı ve vakitlerinin saati sayılabilen, sayılı günler.³⁰⁶

184. فِدْيَةٌ : Karşılık ve bedel, fidye.³⁰⁷

185. شَهْرٌ : Hilali doğup girilen yeni ay.³⁰⁸

187. الرَّفْتُ : Cinsi münasebetten kinayedir.³⁰⁹

²⁹⁹ Taberî, II, 118.

³⁰⁰ Taberî, II, 125.

³⁰¹ Taberî, II, 132.

³⁰² Taberî, II, 138.

³⁰³ Taberî, II, 145.

³⁰⁴ Taberî, II, 172, 173.

³⁰⁵ Taberî, II, 175.

³⁰⁶ Taberî, II, 179.

³⁰⁷ Taberî, II, 191.

³⁰⁸ Taberî, II, 195.

³⁰⁹ Taberî, II, 219.

187. بِأَشْرُوهُنَّ : Onlara yaklaşın, cinsi münasebette bulunun. Mübaşeretin aslı, kişinin cildinin diğerinin cildine temas etmesidir.³¹⁰

187. الْحَيْطُ الْأَبْيَضُ : Gündüzün aydınlığı.³¹¹

187. الْحَيْطُ الْأَسْوَدُ : Gecenin karanlığı.³¹²

187. عَاكِفُونَ : Kendinizi Allah'a ibadet için mescitlere hapsettiğiniz, itikafta bulunduğunuz zaman. Aslı, makam ve nefsi bir şeye hapsetmektir.³¹³

188. تُدْأُوا : Dava açmak, muhakeme olmak. Aslı ise, bir kişinin iple bağlı bir kovayı kuyuya sarkıtmasıdır. Mahkemede kişinin kendi lehine olan bir delille kendisini savunmasıdır.³¹⁴

191. تَقْفُتُمُوهُمْ : Nerede öldürmeniz mümkün olur ve onları görürseniz. التَّقْفَةُ, bir işe vakıf olmak ve görmek manasındadır.³¹⁵

191. الْفِتْنَةُ : Burada Allah'a şirk koşmak.³¹⁶

195. الْتَهْلُكَةُ : Gerektiği halde müşriklerle savaşı ve cihadı terk ederek kendinizi helake atmayın.³¹⁷

196. أَحْصِرْتُمْ : Düşmanın mani olması, hapsedilme, Kabe'ye gitme ile arasında meydana gelen engel vb. hepsine حصر veya إحصار denir.³¹⁸

³¹⁰ Taberî, II, 228.

³¹¹ Taberî, II, 232.

³¹² Taberî, II, 232.

³¹³ Taberî, II, 244,

³¹⁴ Taberî, II, 251.

³¹⁵ Taberî, II, 260, 261.

³¹⁶ Taberî, II, 261.

³¹⁷ Taberî, II, 280.

196. اَلْهَدْيُ : Koyun kurban etmek. Müfredi هَدْيَةٌ kelimesidir.³¹⁹

196. اَلنُّسُكُ : Allah için kurban kesmek.³²⁰

197. اَلْفَرَضُ : Kendisine vacip kıldı, gerekli kıldı.³²¹

197. اَلْفُسُوقُ : İhramlıyken Allah'ın yasakladığı fiilleri yapmak.³²²

198. اَلْجُنَاحُ : Günah.³²³

198. اَلْأَفْضَمُ : Başladığınız yere döndünüz.³²⁴

200. اَلْمَنَاسِكُ : Kurbanlarınız.³²⁵

200. اَلْخَلَاقُ : Nasip.³²⁶

201. اَلْحَسَنَةُ : Dünyada beden, maişet, rızık, ilim ve ibadet konularında afiyet; ahirette cennet manasındadır.³²⁷

203. اَلْمَعْدُودَاتُ : Sayılı günler, hacda şeytanların taşlandığı günlerde namazların arkasından getirilen tekbirlerdir.³²⁸

³¹⁸ Taberî, II, 292.

³¹⁹ Taberî, II, 299, 300.

³²⁰ Taberî, II, 333.

³²¹ Taberî, II, 356.

³²² Taberî, II, 369.

³²³ Taberî, II, 384.

³²⁴ Taberî, II, 389.

³²⁵ Taberî, II, 404.

³²⁶ Taberî, II, 409.

³²⁷ Taberî, II, 411.

³²⁸ Taberî, II, 412.

204. أَلَدُّ الحِصَامِ : Şiddetli düşmanlık eden.³²⁹

205. سَعَى : Çalışır.³³⁰

205. الحَرْث : Ekinler.³³¹

205. النَّسْل : Ardından gelen, çocuk, nesil.³³²

206. حَسْبُهُ : Ceza olarak yeter.³³³

206. المِهَاد : Yatak ve çukur.³³⁴

207. يَشْرِي : Satar.³³⁵

208. السُّلْم : İslam.³³⁶

208. كَافَّةً : Umumi olarak, topluca.³³⁷

210. ظُلُل : Gölgelekler.³³⁸

213. أُمَّةٌ : Aslı, bir dinde bir araya gelen cemaat, ümmet. Delaleti sebebiyle din kelimesi zikredilmez.³³⁹

³²⁹ Taberî, II, 429.

³³⁰ Taberî, II, 431.

³³¹ Taberî, II, 432.

³³² Taberî, II, 432.

³³³ Taberî, II, 435.

³³⁴ Taberî, II, 436.

³³⁵ Taberî, II, 436.

³³⁶ Taberî, II, 439.

³³⁷ Taberî, II, 442.

³³⁸ Taberî, II, 446.

³³⁹ Taberî, II, 455.

213. بَغَا : Azmak, aşırı gitmek ve haddi aşmak.³⁴⁰

214. ذُلُّوا : Düşmandan korktular. Buradaki الذُّلُّ yerin sarsılması değil, düşmandan korkmaktır.³⁴¹

216. كُرِهٌ : Hoşlanılmayan. الكُرْهٌ şeklinde kâf harfinin örteli okunmasıyla kişinin başkasının zorlaması olmadan kendisini sevk etmesidir. الكَرِهٌ şeklinde kâf harfinin üstün okunmasıyla başkasının zorlamasıyla sevk etmesidir.³⁴²

217. صَنَدٌ : Menetmek ve uzaklaştırıp kovmak.³⁴³

217. الفِئْتَةُ : Şirk.³⁴⁴

217. يَرْتَدُّ : Dininden dönerse.³⁴⁵

217. حَبِطَتْ : Batıl oldu, gitti.³⁴⁶

218. هَاجَرُوا : Hicret ettiler. Aslı, bir kişinin diğerine düşmanlığı sebebiyle bir yerden ayrılmasıdır. Daha sonra hoşlanmadığı bir şey sebebiyle bir yerden ayrılan herkes için kullanılmıştır.³⁴⁷

219. الخَمْرُ : Aklı alıp, saklayıp örten her içecektir.³⁴⁸

³⁴⁰ Taberî, II, 459.

³⁴¹ Taberî, II, 465.

³⁴² Taberî, II, 469, 470.

³⁴³ Taberî, II, 472.

³⁴⁴ Taberî, II, 472.

³⁴⁵ Taberî, II, 482.

³⁴⁶ Taberî, II, 482.

³⁴⁷ Taberî, II, 483.

³⁴⁸ Taberî, II, 484.

219. المُنْعِل : المُنْعِل kalıbında olup aslı vacip oldu demektir. Daha sonra kumar için kullanılmıştır.³⁴⁹

219. العَفْو : Kişinin kendisinin ve ailesinin ihtiyacından fazla olan mal.³⁵⁰

220. لأَعْتَنَكُم : Zahmete ve zora koşardı, sizi zorlardı.³⁵¹

222. أذَى : Hoşlanılmayan bir şey sebebiyle eziyet ve rahatsızlık veren. Burada kokusunun çirkinliği, pislik ve necaseti sebebiyle bu şekilde isimlendirilmiştir.³⁵²

222. تَطَهَّرْنَ : Gusül abdesti aldılar.³⁵³

223. حَرْثٌ : Tohum ekilen yer.³⁵⁴

223. أَيْ : Hangi yönden.³⁵⁵

224. عُرْضَةٌ : Aslı kuvvet ve şiddet manasında olup, illet, engel, delil.³⁵⁶

225. السُّعُو : Zemmedilmiş her bir söz ve manası olmayıp terkedilmiş her bir fiil demektir. Yeminde ise kişinin yapmayacağım dediği işi yapması, yapacağım dediği şeyi yanılarak yapmamasıdır.³⁵⁷

226. يُؤْتُونَ : Yemin edenler.³⁵⁸

³⁴⁹ Taberî, II, 485.

³⁵⁰ Taberî, II, 497.

³⁵¹ Taberî, II, 509, 510.

³⁵² Taberî, II, 518.

³⁵³ Taberî, II, 525.

³⁵⁴ Taberî, II, 532.

³⁵⁵ Taberî, II, 540.

³⁵⁶ Taberî, II, 543, 547.

³⁵⁷ Taberî, II, 561.

226. فَاءُوا : Eşlerine döndüler yani cinsi münasebette bulundular. الفَاءُ'in aslı bir halden bir hale dönmektir.³⁵⁹

228. قُرُوءٌ : قُرُوءٌ kelimesinin çoğulu olup aslı, bir şeyin mutad olduğu vakitte gelme vakti ve bir şeyin mutad olduğu malum vakitte gitme vaktidir. Bu sebeple Arapların bir kısmı hayız kanının gelmesini, bir kısmı da temizlik vaktinin gelmesini القُرُوءُ olarak isimlendirmişlerdir.³⁶⁰

228. الْمُطَلَّاتُ : Boşanmış kadınlar.³⁶¹

228. بُعُوثُهُنَّ : Kadınların kocaları. بَعُلَ kelimesinin çoğuludur.³⁶²

228. دَرَجَةٌ : Rütbe ve derece.³⁶³

231. سَرَّحُوهُنَّ : Kocası tarafından boşanan kadın için salıverirsiniz. التسريح'in aslı hayvanların otlamak için bırakılmasıdır.³⁶⁴

232. نَعَضُواهُنَّ : Zarar vermek gayesiyle onlara baskı yaptılar. العَضَل'in aslı baskı yapmaktır.³⁶⁵

233. وَسَعَهَا : وَسَعَهَا kalıbında olup takat ve güç yettirme.³⁶⁶

233. فَصَلَاً : Sütten kesmek.³⁶⁷

³⁵⁸ Taberî, II, 566.

³⁵⁹ Taberî, II, 572, 577.

³⁶⁰ Taberî, II, 603, 604.

³⁶¹ Taberî, II, 605.

³⁶² Taberî, II, 611.

³⁶³ Taberî, II, 617.

³⁶⁴ Taberî, II, 653.

³⁶⁵ Taberî, II, 661.

³⁶⁶ Taberî, II, 673.

235. حِطْبَةَ : حِطْبَةَ kalıbında olup bir erkeğin bir kadına onunla evlenmek istediğini açıklamasıdır.³⁶⁸

235. أَكْتُنْتُمْ : İçinizde gizleyip, açıklamadınız.³⁶⁹

235. سِرًّا : Burada zina. Zira Araplar cinsi münasebeti سر olarak isimlendirirler. Erkeklerle kadın arasında gizli olarak yapıp, açıkta yapılmadığından bu şekilde isimlendirmişlerdir.³⁷⁰

236. تَمَسَّوْهُنَّ : Burada الماسة cinsi münasebet.³⁷¹

236. فَرِيضَةً : Mehir.³⁷²

236. الْمَوْسِعِ : Yaşantısında genişlik ve zenginliğe ulaşan.³⁷³

236. الْمُقْتِرِ : Malı az olan.³⁷⁴

237. النِّسَاءِ : Kadınlar. المرأة kadın isminin çoğuludur. Araplar küçük çocuğa adam demedikleri gibi, küçük kıza da kadın demezler.³⁷⁵

238. قَانِيْنَ : İtaat ederek. القنوت'un aslı itaattir.³⁷⁶

239. رَجَالًا : Yürüyerek, yaya olarak.³⁷⁷

³⁶⁷ Taberî, II, 686.

³⁶⁸ Taberî, II, 705.

³⁶⁹ Taberî, II, 706.

³⁷⁰ Taberî, II, 711.

³⁷¹ Taberî, II, 716.

³⁷² Taberî, II, 718.

³⁷³ Taberî, II, 729.

³⁷⁴ Taberî, II, 729.

³⁷⁵ Taberî, II, 746.

³⁷⁶ Taberî, II, 769, 774.

239. رُكْبَانًا : Hayvanlarınızın üzerine binerek, binek üzerinde.³⁷⁸
243. أُلُوفٌ : Sayıları çok, binlerce.³⁷⁹
245. فَرَضًا : Bir kişinin diğerine gerektiğinde aynısını ödemek üzere malını ödünç vermesidir.³⁸⁰
245. يَنْبُضُ : Rızıkı az vererek kısar.³⁸¹
245. يَنْسُطُ : Rızıkı çok vererek bollaştırır.³⁸²
248. سَكِينَةٌ : Gelen mucizelerle ruhlarının sükun bulduğu şey, sekîne. Araplar, itmi'nan bulup ruhlarının yatıştığı şeye sekîne derler.³⁸³
249. فَصَّلَ : Götürdü, yola çıktı. Aslı, kat etmektir.³⁸⁴
249. فِئَةٌ : Lafzında çoğulu olmayan bir kelime olup insanlardan bir grup, cemaat.³⁸⁵
250. بَرَزُوا : Ortaya çıktılar.³⁸⁶
255. الْحَيُّ : Daimi bir hayatı olup, evveli ve sonu olmayan bakî manasında Allah'ın isimlerindedir.³⁸⁷

³⁷⁷ Taberî, II, 775.

³⁷⁸ Taberî, II, 775, 776.

³⁷⁹ Taberî, II, 798.

³⁸⁰ Taberî, II, 802.

³⁸¹ Taberî, II, 805.

³⁸² Taberî, II, 805.

³⁸³ Taberî, II, 829.

³⁸⁴ Taberî, II, 834, 835.

³⁸⁵ Taberî, II, 842.

³⁸⁶ Taberî, II, 843.

³⁸⁷ Taberî, III, 8.

255. الْقَيُّوم : Yarattığı şeylerin rızkını verip onları muhafaza eden manasında Allah'ın isimlerinden biridir.³⁸⁸

255. سِنَةٌ : Uyuklama.³⁸⁹

255. كُرْسِيُهُ : Allah'ın ilmi. Aslı ilim olup, yazılmış ilim olduğu için sayfaya كُرْسِيُهُ denmiştir.³⁹⁰

255. لَا يُؤُودُهُ : Zor ve ağır gelmez.³⁹¹

255. الْعَلِيِّ : Kudretiyle mahlukatından yüce olan manasında Allah'ın isimlerinden biridir.³⁹²

255. الْعَظِيم : Her şey kendisinden küçük olan, kendinden büyük bulunmayan, azamet, sahibi manasında Allah'ın isimlerinden biridir.³⁹³

256. الطَّاعُونَ : Allah'a karşı haddi aşır, kendisine tapılan her şey.³⁹⁴

256. لَا انْفِصَامَ : Kopması mümkün olmayan. Aslı kırılmaktır.³⁹⁵

257. الظُّلُمَات : Burada küfür. Zira karanlıklar, şeyayı idrak ve isbat etmek hususunda gözlere engel olur.³⁹⁶

³⁸⁸ Taberî, III, 9.

³⁸⁹ Taberî, III, 10.

³⁹⁰ Taberî, III, 14, 17.

³⁹¹ Taberî, III, 18.

³⁹² Taberî, III, 19.

³⁹³ Taberî, III, 19.

³⁹⁴ Taberî, III, 28.

³⁹⁵ Taberî, III, 30.

³⁹⁶ Taberî, III, 31.

258. بُهِتٌ : Delili bitti ve batıl oldu.³⁹⁷

259. حَاوِيَةٌ : İçinde oturan kimsesi olmayan, sahipleri bulunmayan.³⁹⁸

259. عُرُوشَهَا : Binalar ve evler.³⁹⁹

259. لَمْ يَتَسَنَّهْ : Geçen senelere rağmen değişmedi.⁴⁰⁰

259. نُثِّسِرُهَا : الإِنْشَاز'ın manası terkip ve ispat etmektir ki kemiklerin birbirinden ayrıldıktan sonra birleştirilip yerli yerine konmasıdır.⁴⁰¹

260. فَصَّرَهُنَّ : Onları kes.⁴⁰²

264. صَفْوَانٌ : Pürüzsüz, kaygan taş.⁴⁰³

264. وَابِلٌ : Büyük, şiddetli yağmur.⁴⁰⁴

264. صَلْدًا : Üzerinde bitki ve diğer şeyler olmayan, toprak vesairenden arınmış.⁴⁰⁵

265. رُبُوعَةٌ : Yerden yukarıda ve yüksekte olan tepe.⁴⁰⁶

265. أُكْلَهَا : Yenen şeyler.⁴⁰⁷

³⁹⁷ Taberî, III, 36.

³⁹⁸ Taberî, III, 44.

³⁹⁹ Taberî, III, 44.

⁴⁰⁰ Taberî, III, 52, 53.

⁴⁰¹ Taberî, III, 63.

⁴⁰² Taberî, III, 76, 77, 79.

⁴⁰³ Taberî, III, 91.

⁴⁰⁴ Taberî, III, 91.

⁴⁰⁵ Taberî, III, 91, 92.

⁴⁰⁶ Taberî, III, 99.

⁴⁰⁷ Taberî, III, 101.

265. طَلٌّ : Islaklık ve hafif yağmur.⁴⁰⁸

266. إِغْصَارٌ : Yeryüzünden gökyüzüne doğru dikey olarak esen şiddetli rüzgar, kasırga.⁴⁰⁹

267. تَيَمَّمُوا : Niyetlenip yönelmek.⁴¹⁰

269. الْحِكْمَةُ : Söz ve fiilde isabet.⁴¹¹

270. نَذْرٌ : Allah'a itaat konusunda iyi gördüğü şeyleri kendisine vacip kılması, nezir.⁴¹²

273. التَّعَفُّفُ : İnsanlardan istemeyi terk etmek.⁴¹³

273. سِيَمَاهِمُ : Alamet ve izleri.⁴¹⁴

275. الرِّبَا : Faiz. Aslı, artış demektir.⁴¹⁵

275. الْمَسْرُ : Delilik isabet edip deliren, şeytanın çarptığı.⁴¹⁶

276. يَمْحَقُ : Azaltıp giderir.⁴¹⁷

276. يُرْبِي : Arttırıp çoğaltır.⁴¹⁸

⁴⁰⁸ Taberî, III, 101.

⁴⁰⁹ Taberî, III, 109.

⁴¹⁰ Taberî, III, 113.

⁴¹¹ Taberî, III, 124, 125.

⁴¹² Taberî, III, 126.

⁴¹³ Taberî, III, 134.

⁴¹⁴ Taberî, III, 134.

⁴¹⁵ Taberî, III, 139.

⁴¹⁶ Taberî, III, 141.

⁴¹⁷ Taberî, III, 144.

⁴¹⁸ Taberî, III, 144.

279. فَادْكُوا : Bilin ve emin olun.⁴¹⁹

282. أَفْسَطُ : Daha adil.⁴²⁰

282. أَفْوَمُ : Daha doğru.⁴²¹

282. أَذْنَى : Daha yakın, daha uygun.⁴²²

282. فُسُوقٌ : Günah ve isyan.⁴²³

286. إِصْرًا : Yapamayacağımız ağır yük. Aslı, ahit manasındadır.⁴²⁴

⁴¹⁹ Taberî, III, 147.

⁴²⁰ Taberî, III, 177.

⁴²¹ Taberî, III, 178.

⁴²² Taberî, III, 178.

⁴²³ Taberî, III, 186.

⁴²⁴ Taberî, III, 212.

3.1.3. ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

2. الْحَيُّ : Hayatı devamlı olan, sonu ve nihayeti bulunmayan manasında Allah'ın isimlerinden biridir.⁴²⁵

4. الْفُرْقَانُ : Hakla batılı birbirinden ayıran.⁴²⁶

7. مُحْكَمَاتٌ : Açıklamayla, hüccet ve delillerle ispat edilip muhkem olan ayetler.⁴²⁷

7. أُمُّ الْكِتَابِ : Kitabın aslı demektir ki dinin direği olan farzlar ve hadler.⁴²⁸

7. مُتَشَابِهَاتٌ : Tilavette birbirine benzeyen, manada farklı olan ayetler.⁴²⁹

7. زَيْغٌ : Haktan meyledip sapma.⁴³⁰

7. الْفِتْنَةُ : Şüpheler çıkarmak ve karıştırmak.⁴³¹

7. تَأْوِيلُهُ : Tefsir ve dönülen yer. Aslı, bir şeyin bir şeye dönmesidir.⁴³²

7. الرَّاسِخُونَ : Hakîkî ilme sahip, marifet ve ilimlerine şüphe ve karışıklığın giremeyeceği alimler.⁴³³

11. دَأْبٌ : Durum, iş ve adet. Aslı, kendini bir işe vakfedip çalışan kişi için kullanılır.⁴³⁴

⁴²⁵ Taberî, III, 224.

⁴²⁶ Taberî, III, 227.

⁴²⁷ Taberî, III, 231.

⁴²⁸ Taberî, III, 231.

⁴²⁹ Taberî, III, 233.

⁴³⁰ Taberî, III, 240.

⁴³¹ Taberî, III, 246.

⁴³² Taberî, III, 250, 251.

⁴³³ Taberî, III, 251.

14. القَنَاطِيرُ الْمُقَنْطَرَةُ : Çok mal.⁴³⁵

14. المُسَوِّمَةُ : İşaretlenmiş, belirlenmiş. Cins atlar diğer atlardan belirlenerek ayrıldığından bu şekilde isimlendirilir.⁴³⁶

14. المَّابِ : Dönülecek yer.⁴³⁷

18. القِسْطُ : Adalet.⁴³⁸

19. الدَّيْنِ : Burada itaat ve boyun eğme.⁴³⁹

27. تَوَلَّجُ : Katar, sokarsın. Biri eve girdiğinde وَجَّ فلان مَرَلَه şeklinde kullanılır.⁴⁴⁰

30. مُخَضَّرًا : Bol olarak.⁴⁴¹

30. أَمَدًا : Son derece uzak.⁴⁴²

35. مُحَرَّرًا : Allah'tan başka her türlü şeye hizmetten azade olarak, sadece sana hizmete.⁴⁴³

36. أَعِيذُهَا : Onu korumamı diliyorum.⁴⁴⁴

⁴³⁴ Taberî, III, 259.

⁴³⁵ Taberî, III, 274.

⁴³⁶ Taberî, III, 277.

⁴³⁷ Taberî, III, 279.

⁴³⁸ Taberî, III, 285.

⁴³⁹ Taberî, III, 287.

⁴⁴⁰ Taberî, III, 302.

⁴⁴¹ Taberî, III, 313.

⁴⁴² Taberî, III, 313.

⁴⁴³ Taberî, III, 319.

⁴⁴⁴ Taberî, III, 323.

37. كَفَّلَهَا : Himayesine verdi.⁴⁴⁵

37. المِخْرَاب : Her meclis ve toplanma yerinin önü. Meclislerin efendisi, en şerefli yeri.⁴⁴⁶

38. ذُرِّيَّةٌ : Nesil.⁴⁴⁷

39. سَيِّدًا : İlim ve ibadette şerefli.⁴⁴⁸

39. حُصُورًا : Kadınlara yaklaşımdan imtina eden.⁴⁴⁹

40. غَاقِرٍ : Doğurmayan kadın, kısır.⁴⁵⁰

41. رَمْزًا : Dudaklarla ima ve işaret. Bazen de kaşlar ve gözlerle ima için kullanılır.⁴⁵¹

41. العِشِيِّ : Güneşin zevalinden batışına kadar olan zaman.⁴⁵²

41. الإِنْبَكَارِ : Güneşin doğuşundan kuşluk vaktine kadar olan zaman.⁴⁵³

44. نُجِيهِ : Sana vahyedyoruz, indiriyoruz. Aslı kitap, işaret, ima, ilham ve risaleti kendisine vahyedilene götürmektir.⁴⁵⁴

45. المَسِيحِ : Allah'ın meshederek günahlardan temizlediği. Aslı مَسُوح'tur.⁴⁵⁵

⁴⁴⁵ Taberî, III, 327, 328.

⁴⁴⁶ Taberî, III, 335.

⁴⁴⁷ Taberî, III, 337.

⁴⁴⁸ Taberî, III, 245.

⁴⁴⁹ Taberî, III, 346.

⁴⁵⁰ Taberî, III, 349.

⁴⁵¹ Taberî, III, 353.

⁴⁵² Taberî, III, 355.

⁴⁵³ Taberî, III, 356.

⁴⁵⁴ Taberî, III, 362.

⁴⁵⁵ Taberî, III, 368.

45. رَجِيهَا : İtibarlı, Allah katında kerem ve şeref sahibi.⁴⁵⁶

46. الْمَهْد : Çocuğun süt emerken yatırıldığı yer, beşik.⁴⁵⁷

46. كَهْلًا : Çocukluktan sonra yaşlılıktan önce olgunluk, yetişkinlik.⁴⁵⁸

49. أُبْرِئُ : Şifa veririm.⁴⁵⁹

49. الْأَكْمَةَ : Kör.⁴⁶⁰

52. أَحَسَّ : Buldu, hissetti.⁴⁶¹

52. الْحَوَارِثُونَ : Havârîler. Elbiselerinin beyaz olması sebebiyle bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Zira Araplara göre الحور şiddetli beyazlık manasına gelir.⁴⁶²

55. مُتَوَقِّفِكَ : Seni yerden alıp kendi yanına yükseltirim.⁴⁶³

60. الْمُتَمَرِّينَ : Şüphe edenler.⁴⁶⁴

61. نَبْتِهْلُ : Karşılıklı lanetleşelim.⁴⁶⁵

64. تَعَالَوْا : Haydi gelin.⁴⁶⁶

⁴⁵⁶ Taberî, III, 369.

⁴⁵⁷ Taberî, III, 370.

⁴⁵⁸ Taberî, III, 370.

⁴⁵⁹ Taberî, III, 376.

⁴⁶⁰ Taberî, III, 377.

⁴⁶¹ Taberî, III, 386.

⁴⁶² Taberî, III, 391.

⁴⁶³ Taberî, III, 395.

⁴⁶⁴ Taberî, III, 403.

⁴⁶⁵ Taberî, III, 404, 405.

64. سَوَاء : Adil.⁴⁶⁷

69. يُضِلُّونَكُمْ : Sizi helak ediyorlar.⁴⁶⁸

71. تَلْبِسُونَ : Hakkı batıla karıştırıyorsunuz.⁴⁶⁹

72. وَجْهَ النَّهَارِ : Gündüzün başlangıcı, evveli.⁴⁷⁰

75. قَامِمًا : Hakkını almak, borcunu ödemesi için başında dikilip durmak.⁴⁷¹

78. يَلْوُونَ : Tahrif edip değiştirirler. Aslı, eğirip bükme, çevirmektir.⁴⁷²

79. رَبَّانِيَّيْنِ : رَبَّانِيَّيْنِ kelimesinin çoğuludur. İnsanların yetkilisi olup, onların işlerini ıslah edip idare edenler.⁴⁷³

81. إِصْرِي : Ahdimi ve vasiyetimi.⁴⁷⁴

92. الْمِرَّةِ : Allah'tan ibadet-i taatlarıyla istedikleri cennet.⁴⁷⁵

95. حَنِيفًا : İslam dini üzerinde istikamet içinde olmaktır.⁴⁷⁶

⁴⁶⁶ Taberî, III, 410, 411.

⁴⁶⁷ Taberî, III, 410.

⁴⁶⁸ Taberî, III, 419.

⁴⁶⁹ Taberî, III, 421.

⁴⁷⁰ Taberî, III, 424.

⁴⁷¹ Taberî, III, 431.

⁴⁷² Taberî, III, 439, 440.

⁴⁷³ Taberî, III, 444.

⁴⁷⁴ Taberî, III, 453.

⁴⁷⁵ Taberî, III, 469.

⁴⁷⁶ Taberî, IV, 10.

96. بَكَة : Aslı itmek ve sıkıştırmaktır. Hac ve umrede tavaftaki kalabalıklar manasına gelir. Kabenin etrafı, mescidin içi.⁴⁷⁷

99. عَوْجًا : Eğri olmak, meyletmek. Böylece hidayetden dalaletle sapmak. العوج kelimesiyle din ve sözdeki eğrilik; العوج kelimesiyle duvar gibi dikilen şeylerdeki eğrilik kastedilir.⁴⁷⁸

101. يَتَّصِمُ : Allah'a bağlanmak, din ve itaatına temessük etmek. Asıl manası, mani olmaktır. Bu sebeple ipe, عصام denmiştir.⁴⁷⁹

102. تَقَاتِه : Korkusuyla.⁴⁸⁰

103. حَبْلٌ : Kendisiyle istek ve ihtiyaca ulaşılan sebep, ip.⁴⁸¹

103. شَفَا : Kenarında, ucunda.⁴⁸²

110. الْمَغْرُوفُ : Allah'a inananlar tarafından yapılması güzel olup çirkin bulunmayan her şey.⁴⁸³

110. الْمُنْكَرُ : Allah'ın hoş görmediği, yapılması kötü görülen şey.⁴⁸⁴

113. فَائِمَةٌ : Hidayet üzere, istikamet içinde.⁴⁸⁵

⁴⁷⁷ Taberî, IV, 13.

⁴⁷⁸ Taberî, IV, 31, 32.

⁴⁷⁹ Taberî, IV, 36, 37.

⁴⁸⁰ Taberî, IV, 38

⁴⁸¹ Taberî, IV, 42.

⁴⁸² Taberî, IV, 50.

⁴⁸³ Taberî, IV, 62.

⁴⁸⁴ Taberî, IV, 62.

⁴⁸⁵ Taberî, IV, 73.

113. آتَاء : Saatler.⁴⁸⁶

117. صِرٌّ : Şiddetli soğuk.⁴⁸⁷

118. بَطَانَةٌ : Dost ve arkadaş.⁴⁸⁸

118. خَبَالٌ : Fesat.⁴⁸⁹

119. الْأَنَامِلُ : Parmakların uçları. أُنْمَلَةٌ kelimesinin çoğuludur.⁴⁹⁰

122. تَفَشَلًا : Düşmanla karşılaşmaktan korkarak geri çekilmek.⁴⁹¹

123. أَذَلَّةٌ : Sayıca az.⁴⁹²

125. فُورِهِمْ : Önünüzden hemen gelirlerse. Aslı, işin başlaması demektir.⁴⁹³

125. مُسَوِّمِينَ : Harpte veya başka zamanlarda tanınmalarını sağlayan alamet ve işaret.⁴⁹⁴

127. طَرْفًا : Taife ve nefer.⁴⁹⁵

127. يَكْبِتُهُمْ : Başarısızlıkla onları rezil etti, baş aşağı çevirdi.⁴⁹⁶

⁴⁸⁶ Taberî, IV, 73.

⁴⁸⁷ Taberî, IV, 79.

⁴⁸⁸ Taberî, IV, 80, 81.

⁴⁸⁹ Taberî, IV, 81.

⁴⁹⁰ Taberî, IV, 88.

⁴⁹¹ Taberî, IV, 98.

⁴⁹² Taberî, IV, 98.

⁴⁹³ Taberî, IV, 107.

⁴⁹⁴ Taberî, IV, 111.

⁴⁹⁵ Taberî, IV, 113.

⁴⁹⁶ Taberî, IV, 113.

134. السَّرَّاءُ : Çok mal sebebiyle mutluluk hali.⁴⁹⁷

134. الضَّرَّاءُ : Geçimdeki darlık.⁴⁹⁸

134. الكَاظِمِينَ : Yutanlar, gücü varken öfkesini yutanlar.⁴⁹⁹

135. فَاحِشَةً : Allah'ın izni haricindeki çirkin fiil. Aslı, çirkin ve her şeyin miktarını, haddini aşmaktır.⁵⁰⁰

135. يُصِرُّوا : الإصرار kasten günaha kalıp tevbeği terk etmektir.⁵⁰¹

137. سُنُّنٌ : Tabi olunan misaller ve kendisine uyulan imamlar.⁵⁰²

139. لَا تُهِنُوا : Zayıflık göstermeyin.⁵⁰³

140. قَرَحٌ : Ölüm ve yaralanma.⁵⁰⁴

140. نَدَاوِلُهَا : Değiştirir, döndürürüz.⁵⁰⁵

141. يُبْمَحِّصُ : İmtihan etmek için.⁵⁰⁶

141. يَمْحَقُ : Noksanlaştırır ve yok eder.⁵⁰⁷

⁴⁹⁷ Taberî, IV, 124.

⁴⁹⁸ Taberî, IV, 124.

⁴⁹⁹ Taberî, IV, 124.

⁵⁰⁰ Taberî, IV, 126.

⁵⁰¹ Taberî, IV, 130.

⁵⁰² Taberî, IV, 133.

⁵⁰³ Taberî, IV, 136.

⁵⁰⁴ Taberî, IV, 137, 138.

⁵⁰⁵ Taberî, IV, 139.

⁵⁰⁶ Taberî, IV, 143.

⁵⁰⁷ Taberî, IV, 144.

144. اَلْقَلْبِمْ : Dininizden döner, irtidat ederdiniz.⁵⁰⁸

146. رِبْيُون : Çok cemaat.⁵⁰⁹

147. اِسْرَافَنَا : İsrâf, bir şeyde ifrat edip miktarı aşmaktır.⁵¹⁰

151. الرُّعْب : Korku.⁵¹¹

152. نَحْسُوهُمْ : Savaşsınız.⁵¹²

152. فَشَلِّمْ : Korkup zayıf oldunuz.⁵¹³

153. نُصْعِدُونَ : Yeryüzünde koşup, kaçıyordunuz.⁵¹⁴

154. اَمْتَةٌ : Güven ve yakîn.⁵¹⁵

155. اسْتَرْلَهُمْ : Hataya çağırdı.⁵¹⁶

156. ضَرْبُوا : Ticaret, maişet veya Allah'a itaat için sefere çıktılar.⁵¹⁷

159. فَطًّا : Kaba.⁵¹⁸

⁵⁰⁸ Taberî, IV, 147.

⁵⁰⁹ Taberî, IV, 156.

⁵¹⁰ Taberî, IV, 160.

⁵¹¹ Taberî, IV, 165.

⁵¹² Taberî, IV, 169.

⁵¹³ Taberî, IV, 171.

⁵¹⁴ Taberî, IV, 178.

⁵¹⁵ Taberî, IV, 186.

⁵¹⁶ Taberî, IV, 193.

⁵¹⁷ Taberî, IV, 196.

⁵¹⁸ Taberî, IV, 201.

159. غَلِيظَ الْقَلْبِ : Rahmet ve şefkatsiz, katı kalpli.⁵¹⁹

159. لَانْفَضُّوا : Dağılır, ayrılır, giderlerdi.⁵²⁰

161. يَغُلُّ : Emanete hıyanet eder.⁵²¹

163. دَرَجَاتٍ : Tabaka tabaka, derece derece.⁵²²

168. فَادْرَعُوا : Müdafa edin, kurtarın.⁵²³

178. لُمْنِي : Ömrü uzatıp eceli unutturarak mühlet veririz.⁵²⁴

179. يَجْتَبِي : Seçer.⁵²⁵

180. سَيُطَوَّقُونَ : Bilinen halkalar gibi boyunlarına dolanacak.⁵²⁶

184. الزُّبُرِ : Kitaplar.⁵²⁷

185. زُخْرَجَ : Uzaklaştırıldı.⁵²⁸

185. الغُرُورِ : Aldatan.⁵²⁹

⁵¹⁹ Taberî, IV, 201.

⁵²⁰ Taberî, IV, 202.

⁵²¹ Taberî, IV, 208, 209.

⁵²² Taberî, IV, 216.

⁵²³ Taberî, IV, 225.

⁵²⁴ Taberî, IV, 246, 247.

⁵²⁵ Taberî, IV, 250.

⁵²⁶ Taberî, IV, 254.

⁵²⁷ Taberî, IV, 263.

⁵²⁸ Taberî, IV, 264.

⁵²⁹ Taberî, IV, 264, 265.

191. بَاطِلًا : Abes, gayesiz.⁵³⁰

196. تَقَلُّبٌ : Tasarruf ve dolaşmaları.⁵³¹

200. رَابِطُوا : Kötülük yapmak isteyen düşmana karşı müdafaaya hazırlıklı olun. Aslı, düşman için savaş atı hazırlamaktır.⁵³²

3.1.4. NISÂ SÛRESİ

1. بَثٌ : Neşretti, türetti.⁵³³

1. رَقِيًّا : Koruyan, amellerinizi sayan.⁵³⁴

2. حُوبًا : Günah.⁵³⁵

3. تُفْسِطُوا : Adaleti sağlamak.⁵³⁶

3. طَابَ : Helal oldu.⁵³⁷

3. تُعْوَلُوا : Zulmetmeniz ve adaletten sapmanız.⁵³⁸

4. نَحْلَةً : Gerekli bir fariza olarak.⁵³⁹

⁵³⁰ Taberî, IV, 278.

⁵³¹ Taberî, IV, 287.

⁵³² Taberî, IV, 294.

⁵³³ Taberî, IV, 298.

⁵³⁴ Taberî, IV, 302.

⁵³⁵ Taberî, IV, 306.

⁵³⁶ Taberî, IV, 307.

⁵³⁷ Taberî, IV, 313.

⁵³⁸ Taberî, IV, 318.

4. هَتِينَا مَرِيئًا : Şifalı ilaç gibi afiyetle.⁵⁴⁰

6. اِبْتُلُوا : Akıllarını imtihan edin, gözetip deneyin.⁵⁴¹

6. اَنْسْتُمْ : Buldunuz, bildiniz.⁵⁴²

6. رُشْدًا : Akıl ve malı kullanabilme olgunluğu.⁵⁴³

6. اِسْرَافًا : Aslı, mübah bir şeyi mübah olmayacak şekilde aşırıya giderek Allah'ın uygun görmediği bir şekilde israf etmektir.⁵⁴⁴

6. اِبْدَارًا : Acele ederek.⁵⁴⁵

6. حَسِيْبًا : Şahit olarak kafidir.⁵⁴⁶

9. سَدِيْدًا : Adil ve doğru.⁵⁴⁷

10. سَيِّضَلُونَ : Ateşe gireceklerdir.⁵⁴⁸

10. سَعِيْرًا : Cehennemnin sıcaklığının şiddeti.⁵⁴⁹

12. كَلَالَةً : Babası ve çocuğu olmayıp miras bırakan kişi.⁵⁵⁰

⁵³⁹ Taberî, IV, 320.

⁵⁴⁰ Taberî, IV, 325.

⁵⁴¹ Taberî, IV, 334.

⁵⁴² Taberî, IV, 335.

⁵⁴³ Taberî, IV, 336.

⁵⁴⁴ Taberî, IV, 337.

⁵⁴⁵ Taberî, IV, 338.

⁵⁴⁶ Taberî, IV, 348.

⁵⁴⁷ Taberî, IV, 362.

⁵⁴⁸ Taberî, IV, 363.

⁵⁴⁹ Taberî, IV, 364.

13. حُدُودٌ : Farz kıldığı farzlar.⁵⁵¹

14. الفاحشة : Zina.⁵⁵²

19. لا تَغْضُوبُوهُمْ : Onları hapsedip sıkıştırmayın.⁵⁵³

20. بُهْتَانًا : Haksız yere zulmederek.⁵⁵⁴

21. أَفْضَى : Burada cinsi münasebette bulundu. Aslı, bir şeye dokunmak suretiyle ulaşmaktır.⁵⁵⁵

23. رَبَائِبِكُمْ : Hanımınızın diğer kocasından olan üvey kızları.⁵⁵⁶

24. الْمُحْصَنَاتُ : Kadınlardan evlenilmesi men olunan, haram olanlardır. Aslı, fercini bir eşten korudu, iffetli oldu demektir.⁵⁵⁷

24. مُحْصِنِينَ : İffetli olarak yaşamak.⁵⁵⁸

24. غَيْرَ مُسَافِحِينَ : Zina etmeksizin.⁵⁵⁹

25. طَوْلًا : Genişlik ve mal bakımından zenginlik.⁵⁶⁰

⁵⁵⁰ Taberî, IV, 380.

⁵⁵¹ Taberî, IV, 385.

⁵⁵² Taberî, IV, 387.

⁵⁵³ Taberî, IV, 408.

⁵⁵⁴ Taberî, IV, 415.

⁵⁵⁵ Taberî, IV, 416.

⁵⁵⁶ Taberî, IV, 426.

⁵⁵⁷ Taberî, V, 11, 12.

⁵⁵⁸ Taberî, V, 17.

⁵⁵⁹ Taberî, V, 17.

⁵⁶⁰ Taberî, V, 23.

25. العتت : Kişiyeye zarar veren her şey. Din ve bedenine zarar gelmesi.⁵⁶¹

31. مدحلاً : Yer, mekan ve mevki.⁵⁶²

31. كرمياً : İyi, güzel, değerli.⁵⁶³

32. فضله : Tevfik ve yardımını.⁵⁶⁴

33. موالى : Anne, baba ve diğer akrabaların ölümlerinden sonra varis olanlar.⁵⁶⁵

34. قوامون : Yönetici ve koruyucu.⁵⁶⁶

34. قانتات : Allah'a ve kocalarına itaat edenler.⁵⁶⁷

34. نشوزهن : Kadınların başkaldırması ve kocalarına isyanı.⁵⁶⁸

34. فلا تبغوا : Aramayın, istemeyin.⁵⁶⁹

35. شقاق : Aslı, iki kişiden her birinin diğerine zor ve ağır gelecek şeyleri yapmasıdır.⁵⁷⁰

36. الجار ذي القربى : Yakın komşu.⁵⁷¹

⁵⁶¹ Taberî, V, 36.

⁵⁶² Taberî, V, 66, 67.

⁵⁶³ Taberî, V, 66.

⁵⁶⁴ Taberî, V, 70.

⁵⁶⁵ Taberî, V, 73.

⁵⁶⁶ Taberî, V, 82.

⁵⁶⁷ Taberî, V, 84.

⁵⁶⁸ Taberî, V, 88.

⁵⁶⁹ Taberî, V, 98.

⁵⁷⁰ Taberî, V, 99, 100.

⁵⁷¹ Taberî, V, 110, 111.

36. الْجَارِ الْجُنُبِ : Uzak komşu.⁵⁷²

36. الصَّاحِبِ بِالْجُنُبِ : Hanımı veya yol arkadaşı.⁵⁷³

36. ابْنِ السَّبِيلِ : Yolcu.⁵⁷⁴

36. مُخْتَالًا : Kendini beğenmiş, kibirli.⁵⁷⁵

36. فَخُورًا : Allah'ın kullarına karşı Allah'ın verdiği nimet ve lütuflarla övünüp duran.⁵⁷⁶

37. الْبُخْلِ : Elinde fazla miktarda bulunmasına rağmen kişinin isteyen birine vermemesi, cimrilik.⁵⁷⁷

38. قَرِينًا : İtaat ederek tabi olduğu dost, arkadaş.⁵⁷⁸

43. غَابِرِي سَبِيلِ : Misafir, yolcu. Aslı, yolu katetmek, geçmek manasındadır.⁵⁷⁹

43. الْغَائِطِ : İnsanın kaza-i haceti (büyük ve küçük abdesti). Aslı, geniş vadidir.⁵⁸⁰

43. لَأَمْسْتُمْ : Cinsi münasebette bulundunuz.⁵⁸¹

43. صَعِيدًا : Bitki, ağaç ve bina bulunmayan yerin üstü, toprağı.⁵⁸²

⁵⁷² Taberî, V, 112, 113.

⁵⁷³ Taberî, V, 116.

⁵⁷⁴ Taberî, V, 117.

⁵⁷⁵ Taberî, V, 118.

⁵⁷⁶ Taberî, V, 119.

⁵⁷⁷ Taberî, V, 120.

⁵⁷⁸ Taberî, V, 123.

⁵⁷⁹ Taberî, V, 136.

⁵⁸⁰ Taberî, V, 142.

⁵⁸¹ Taberî, V, 147, 148.

⁵⁸² Taberî, V, 153.

43. طَيَّبَ : Pislik ve necasetlerden temizlenmiş.⁵⁸³

46. يُحَرِّفُونَ : Manasını değiştirip, te'vilini tağyir ediyorlar.⁵⁸⁴

46. كَيْبًا : Ağızlarını eğip bükerek hareket ettirmek.⁵⁸⁵

47. نَطَمَسَ : Enseler nasıl dümdüz ise gözleri ve diğer azaları yok ederek dümdüz hale getiririz.⁵⁸⁶

49. فَتِيلًا : Kişinin parmaklarını birbirine sürttüğünde meydana gelen kir ve çekirdeğin ucu gibi kıymeti olmayan şey.⁵⁸⁷

51. الْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ : Taş, insan, şeytan olsun Allah dışında ibadet edilen ve ilah kabul edilerek itaat edilip boyun eğilen her şeyin isimleridir.⁵⁸⁸

53. نَقِيرًا : Çekirdeğin üzerindeki yarık ve buna benzeyen kıymeti olmayan şey.⁵⁸⁹

54. فَضِيلَةً : Nübüvvet.⁵⁹⁰

56. نَضِجَتْ : Kızarıp yandı.⁵⁹¹

59. تَأْوِيلًا : Akıbet ve netice bakımından.⁵⁹²

⁵⁸³ Taberî, V, 153.

⁵⁸⁴ Taberî, V, 165.

⁵⁸⁵ Taberî, V, 167.

⁵⁸⁶ Taberî, V, 172, 173.

⁵⁸⁷ Taberî, V, 181.

⁵⁸⁸ Taberî, V, 185.

⁵⁸⁹ Taberî, V, 190, 191.

⁵⁹⁰ Taberî, V, 194.

⁵⁹¹ Taberî, V, 197.

⁵⁹² Taberî, V, 210.

65. شَجَرَ : İhtilaf ettiler, aralarındaki işlerde hüküm vermek zorlaştı ve karıştı.⁵⁹³

65. حَرَجًا : Sıkıntı, şüphe.⁵⁹⁴

71. حَذَرَكُمْ : Düşmandan kendileriyle korunduğunuz kalkanlarınızı ve silahlarınızı.⁵⁹⁵

71. كِبَات : Cemaatler halinde. كِبَة kelimesinin çoğuludur.⁵⁹⁶

74. يَشْتَرُونَ : Satıyorlar.⁵⁹⁷

78. بُرُوج : İyi korunan kuleler, saraylar.⁵⁹⁸

78. مُشِيدَةً : Uzun, yüksek.⁵⁹⁹

81. بَيْت : Senin söylediklerini bir grup geceleyin değiştirir. Geceleyin yapılan her bir iş için بَيْت fiili kullanılır.⁶⁰⁰

83. أَذَاعُوا : Yayarlar, ifşa ederler.⁶⁰¹

83. يَسْتَنْبِطُونَهُ : İç yüzünü araştırıp ortaya çıkarırlar. İnsanların gözlerinden ve bilgilerinden gizli olan bir şeyi ortaya çıkarmaya denir.⁶⁰²

⁵⁹³ Taberî, V, 217, 218.

⁵⁹⁴ Taberî, V, 218.

⁵⁹⁵ Taberî, V, 227.

⁵⁹⁶ Taberî, V, 227.

⁵⁹⁷ Taberî, V, 230.

⁵⁹⁸ Taberî, V, 236.

⁵⁹⁹ Taberî, V, 238.

⁶⁰⁰ Taberî, V, 243.

⁶⁰¹ Taberî, V, 246, 247.

⁶⁰² Taberî, V, 248.

84. تَنْكِيلًا : Cezalandırma.⁶⁰³

85. كِفْلٍ : Nasip ve pay.⁶⁰⁴

85. مُقَيَّنًا : Kadir, muktedir.⁶⁰⁵

86. حَسِبًا : Hesap eden, sayan.⁶⁰⁶

88. أَرْكَسَهُمْ : Reddetti, geri çevirdi.⁶⁰⁷

90. حَصِرَتْ : Göğüsleri daraldı.⁶⁰⁸

90. السَّلْمَ : Teslim olmak, emrine inkıyat etmek, sulh etmek, barış.⁶⁰⁹

91. سُنْطَانًا : Hücçet, delil.⁶¹⁰

94. ضَرَيْتُمْ : Sefere çıktınız, gittiniz.⁶¹¹

94. فَتَيَّبُوا : Teenni ile durum ortaya çıkıncaya kadar bakıp araştırarak hareket edin.⁶¹²

95. أَوْلَى الضَّرَرِ : Cihada ve savaşmaya mani illet ve hastalıklar sebebiyle özür sahibi olan.⁶¹³

⁶⁰³ Taberî, V, 253.

⁶⁰⁴ Taberî, V, 253.

⁶⁰⁵ Taberî, V, 256.

⁶⁰⁶ Taberî, V, 260.

⁶⁰⁷ Taberî, V, 261.

⁶⁰⁸ Taberî, V, 269.

⁶⁰⁹ Taberî, V, 271.

⁶¹⁰ Taberî, V, 275.

⁶¹¹ Taberî, V, 300.

⁶¹² Taberî, V, 306.

⁶¹³ Taberî, V, 308.

95. الحُسْتَى : Cennet.⁶¹⁴

100. مُرَاغَمًا : Gidilecek yer, belde, şehir.⁶¹⁵

100. سَعَةً : Rızıkta genişlik, zenginlik.⁶¹⁶

103. مَوْقُوتًا : Vakitleri belirlenmiş, kılınması gereken vakit.⁶¹⁷

104. لَا تَهِنُوا : Zayıflık, gevşeklik göstermeyin.⁶¹⁸

104. تَأَلَّمُونَ : Acı çekiyorsunuz.⁶¹⁹

104. تَرْجُونَ : Korkuyorsunuz.⁶²⁰

105. خَصِيمًا : Müdafaacı.⁶²¹

108. يُبَيِّتُونَ : Geceleyin değiştirip, yalanlıyorlar.⁶²²

112. خَطِيئَةً : Günah, niyet etmeden önce, niyetsiz işlenen hata.⁶²³

112. إِنَّمَا : Niyet ederek işlenen günah.⁶²⁴

⁶¹⁴ Taberî, V, 313.

⁶¹⁵ Taberî, V, 322.

⁶¹⁶ Taberî, V, 328.

⁶¹⁷ Taberî, V, 356.

⁶¹⁸ Taberî, V, 356.

⁶¹⁹ Taberî, V, 356.

⁶²⁰ Taberî, V, 358.

⁶²¹ Taberî, V, 359.

⁶²² Taberî, V, 368.

⁶²³ Taberî, V, 371, 372.

⁶²⁴ Taberî, V, 372.

117. إِنَائِبًا : Putlarını dişi isimleriyle isimlendiriyorlar. Her bir şeyin en değersiz.
Müşrikler değersizliğini bilmelerine rağmen putlara ibadet ediyorlardı.⁶²⁵

117. مَرِيدًا : İnatçı, asi.⁶²⁶

118. مَفْرُوضًا : Malum, bilinen.⁶²⁷

119. فَلْيَبْتِكُنْ : Hayvanların kulaklarını kesmelerini.⁶²⁸

121. مَحِيصًا : Dönecekleri yer.⁶²⁹

124. نَقِيرًا : Az olma noktasında, çekirdeğin üzerindeki yarık kadar.⁶³⁰

132. وَكَيْلًا : Koruyucu, vekil.⁶³¹

139. الْعِزَّةُ : İzzet, mukavemet, kuvvet.⁶³²

141. نَسْتَحْوِذُ : Galip geliriz.⁶³³

141. السَّبِيلُ : Burada hüccet, delil.⁶³⁴

⁶²⁵ Taberî, V, 379, 380.

⁶²⁶ Taberî, V, 380.

⁶²⁷ Taberî, V, 380.

⁶²⁸ Taberî, V, 381.

⁶²⁹ Taberî, V, 388.

⁶³⁰ Taberî, V, 401.

⁶³¹ Taberî, V, 430.

⁶³² Taberî, V, 443.

⁶³³ Taberî, V, 446.

⁶³⁴ Taberî, V, 448.

143. مُذَبِّدِينَ : Oraya buraya gidip gelen, şaşkın, bocalayan. Aslı, hareket etmek, koşuşturmadır.⁶³⁵

144. سُلْطَانًا : Hüccet, delil.⁶³⁶

145. الدَّرَك : Tabaka, kat.⁶³⁷

151. مُهَيَّنًا : Azap edileni orada ebedî kalması sebebiyle zelil ve perişan eden.⁶³⁸

153. جَهْرَةً : Açık olarak, gözlerimizle bakarak.⁶³⁹

154. غَلِيظًا : Tektilli, şiddetli, ağır.⁶⁴⁰

155. غُلْفٌ : Örtü ve perde.⁶⁴¹

156. بُهْتَانًا : İftira, zina isnadında bulunma.⁶⁴²

163. زُبُورًا : Kitap manasına gelir. Davut (as)'a verilen kitabın ismi, Zebur.⁶⁴³

171. تَغْلُوا : Aslı, bir şeyin haddine tecavüz etmek, aşmaktır.⁶⁴⁴

171. الْمَسِيح : Allah'ın meshederek günahlardan temizlediği. Aslı مَسُوح'tur.⁶⁴⁵

⁶³⁵ Taberî, V, 451.

⁶³⁶ Taberî, V, 453.

⁶³⁷ Taberî, V, 454.

⁶³⁸ Taberî, VI, 9.

⁶³⁹ Taberî, VI, 12.

⁶⁴⁰ Taberî, VI, 14.

⁶⁴¹ Taberî, VI, 15.

⁶⁴² Taberî, VI, 16.

⁶⁴³ Taberî, VI, 38, 39.

⁶⁴⁴ Taberî, VI, 46.

⁶⁴⁵ Taberî, VI, 46. bkz., Al-i İmran, 3/45.

171. كَلِمَتُهُ : Allah'ın risaleti ve onun katından bir beşaret.⁶⁴⁶

171. رُوحٌ : Allah'tan bir hayat, rahmet, Cebrail.⁶⁴⁷

172. يَسْتَكْبِفُ : Kibirlendi ve reddetti, kaçındı.⁶⁴⁸

174. بُرْهَانٌ : Hücet, delil, Hz. Muhammed (sav).⁶⁴⁹

176. الْكَلَالَةُ : Babası ve çocuğu olmayıp miras bırakan kişi.⁶⁵⁰

⁶⁴⁶ Taberî, VI, 47.

⁶⁴⁷ Taberî, VI, 48, 49.

⁶⁴⁸ Taberî, VI, 50.

⁶⁴⁹ Taberî, VI, 52.

⁶⁵⁰ Taberî, VI, 54.

3.1.5. MÂİDE SÛRESİ

1. العُقُود : Ahitler. عقد kelimesinin çoğuludur. Bir şeyi diğerine bağlamak.⁶⁵¹
1. الأَنْعَام : Hayvanlar, özellikle deve, inek, koyun.⁶⁵²
2. شَعَائِر : Alametler. شعيرة kelimesinin çoğuludur.⁶⁵³
2. الهُدْي : Allah'a yaklaşmak ve sevabını elde etmek gayesiyle Kabe'ye hediye edilen kurban.⁶⁵⁴
2. الْقَلَائِد : Gerdanlık takılı kurbanlıklar.⁶⁵⁵
2. آمِينَ : Kastedip yönelenler.⁶⁵⁶
2. لَا يَجْرِمُكُمْ : Sizi sevketmesin.⁶⁵⁷
2. شَتَان : Buğz, kin ve öfke.⁶⁵⁸
3. الْمَيْتَةَ : Allah'ın ismi zikredilmeden ölen kara ve hava hayvanları.⁶⁵⁹
3. الدَّم : Akıtılmış kan.⁶⁶⁰

⁶⁵¹ Taberî, VI, 64.

⁶⁵² Taberî, VI, 68.

⁶⁵³ Taberî, VI, 74.

⁶⁵⁴ Taberî, VI, 75.

⁶⁵⁵ Taberî, VI, 75.

⁶⁵⁶ Taberî, VI, 78.

⁶⁵⁷ Taberî, VI, 85, 86.

⁶⁵⁸ Taberî, VI, 86.

⁶⁵⁹ Taberî, VI, 90.

⁶⁶⁰ Taberî, VI, 90.

3. أَهْلٌ : Kurban kesildi. Aslı, annesinin karnından doğarken çocuğun bağırması ve hacda hacının telbiye getirirken sesini yükseltmesidir.⁶⁶¹
3. الْمُخْنَقَةُ : İple veya boğazını bir yere sokup çıkaramayarak boğulmuş.⁶⁶²
3. الْمَوْقُودَةُ : Bir şey vurularak öldürülmüş.⁶⁶³
3. الْمُرْدِيَّةُ : Dağdan veya kuyuya düşerek ölmüş.⁶⁶⁴
3. التَّطِيحَةُ : Boynuzlanarak öldürülmüş.⁶⁶⁵
3. التَّصْبُ : Taştan yapılmış put.⁶⁶⁶
3. الْأَزْلَامُ : Fal oku.⁶⁶⁷
3. مَخْمَصَةٌ : Açlık.⁶⁶⁸
3. مُتَجَانِفٌ : Niyetlenip meylederek.⁶⁶⁹
4. الْجَوَارِحُ : Yırtıcı hayvan ve kuş.⁶⁷⁰
5. طَعَامٌ : Kestikleri hayvanlar.⁶⁷¹

⁶⁶¹ Taberî, VI, 91.

⁶⁶² Taberî, VI, 92.

⁶⁶³ Taberî, VI, 92.

⁶⁶⁴ Taberî, VI, 93.

⁶⁶⁵ Taberî, VI, 94.

⁶⁶⁶ Taberî, VI, 100.

⁶⁶⁷ Taberî, VI, 101.

⁶⁶⁸ Taberî, VI, 113.

⁶⁶⁹ Taberî, VI, 115.

⁶⁷⁰ Taberî, VI, 118.

⁶⁷¹ Taberî, VI, 138.

5. أَجُورٌ : Kadına evlenmek için verilen bedel, mehir.⁶⁷²

12. نَقِيْبًا : Kefil.⁶⁷³

12. عَزَّرْتُمُوهُمْ : Onlara yardım ettiniz.⁶⁷⁴

12. أَكْفَرْنَا : Affımla örterim.⁶⁷⁵

13. فَاسِيَةً : Katı, sert, altın paraya gümüş karıştırmak gibi imanları halis olmayıp küfürle karışması.⁶⁷⁶

13. خَائِنَةً : Hıyanet, hainlik.⁶⁷⁷

14. أَغْرَيْنَا : Fitne soktuk, attık.⁶⁷⁸

19. فَتْرَةً : Kesintiye uğradığı.⁶⁷⁹

22. جَبَّارِينَ : Zorla, inatla haddi aşan, zorba. Aslı, kendisinin ve başkasının işini ıslah edendir.⁶⁸⁰

25. فَافْرُقْ : Bizimle onların arasını ayır, hüküm ver.⁶⁸¹

26. يَتَّبِعُونَ : Dalalet ve şaşkınlık içinde dolaşıyorlar.⁶⁸²

⁶⁷² Taberî, VI, 146.

⁶⁷³ Taberî, VI, 203.

⁶⁷⁴ Taberî, VI, 208.

⁶⁷⁵ Taberî, VI, 209.

⁶⁷⁶ Taberî, VI, 211, 212.

⁶⁷⁷ Taberî, VI, 213.

⁶⁷⁸ Taberî, VI, 216.

⁶⁷⁹ Taberî, VI, 227.

⁶⁸⁰ Taberî, VI, 237.

⁶⁸¹ Taberî, VI, 246.

26. لَا تَأْسَ : Üzülme.⁶⁸³

27. قُرْبَانًا : Allah'a yaklaşmak maksadıyla yapılan namaz, oruç, sadaka, zekat gibi salih amel. Aslı, yaklaşımdır.⁶⁸⁴

29. تَبَوَّءَ : Vazgeçip, insiraf edesin.⁶⁸⁵

30. طَوَّعَتْ : Yönlendirdi, yardım etti.⁶⁸⁶

31. سَوَّءَةً : Ceset.⁶⁸⁷

33. يُسْفَرُوا : Bir şehirden diğerine sürülüp, nefyedildiği şehirde hapsedilmesi. Aslı kovmaktır.⁶⁸⁸

33. خِزْيٌ : Şer, utanç, zillet.⁶⁸⁹

35. الْوَسِيلَةَ : Rızı olduğu şeylerle yaklaşma, vesile.⁶⁹⁰

37. مُقِيمٌ : Devamlı, sabit, bitmeyen.⁶⁹¹

41. فَتَنَتْهُ : Burada, doğru yoldan sapmak.⁶⁹²

⁶⁸² Taberî, VI, 252.

⁶⁸³ Taberî, VI, 253.

⁶⁸⁴ Taberî, VI, 260.

⁶⁸⁵ Taberî, VI, 263.

⁶⁸⁶ Taberî, VI, 265.

⁶⁸⁷ Taberî, VI, 271.

⁶⁸⁸ Taberî, VI, 298.

⁶⁸⁹ Taberî, VI, 299.

⁶⁹⁰ Taberî, VI, 308.

⁶⁹¹ Taberî, VI, 310.

⁶⁹² Taberî, VI, 323.

42. الرِّشْوَةُ : Rüşvet. Aslı, şiddetli açlıktır.⁶⁹³

42. القِسْطُ : Adalet.⁶⁹⁴

44. الأَحْبَارُ : Bir şeye hüküm veren alim. حبر kelimesinin çoğuludur.⁶⁹⁵

46. قَفَّيْنَا : Tabi kıldık.⁶⁹⁶

48. مُهَيِّمًا : Şahit, koruyucu. Aslı, muhafaza ve kontroldür.⁶⁹⁷

48. شَرِيعَةً : Şeriat, din.⁶⁹⁸

48. مِنْهَاجًا : Aslı, açık yoldur. Açık ve belirli olan her şey için kullanılır.⁶⁹⁹

49. يَفْتِنُوكَ : Seni çevirmeleri, sevketmeleri.⁷⁰⁰

52. دَائِرَةٌ : Felaket.⁷⁰¹

52. الفَتْحُ : Kaza, hüküm, Mekke'nin fethi. Zira bu Allah'ın en önemli hükümlerinden biridir.⁷⁰²

54. أَدْلَةٌ : Yumuşak, şefkatli, merhametli.⁷⁰³

⁶⁹³ Taberî, VI, 328.

⁶⁹⁴ Taberî, VI, 336.

⁶⁹⁵ Taberî, VI, 339.

⁶⁹⁶ Taberî, VI, 358.

⁶⁹⁷ Taberî, VI, 360, 361.

⁶⁹⁸ Taberî, VI, 365.

⁶⁹⁹ Taberî, VI, 365.

⁷⁰⁰ Taberî, VI, 370.

⁷⁰¹ Taberî, VI, 378.

⁷⁰² Taberî, VI, 378.

⁷⁰³ Taberî, VI, 387.

54. أَعْرَظُ : Şiddetli, katı.⁷⁰⁴

56. حَزْبٌ : Yardımcılar.⁷⁰⁵

59. تَتَقَمُّونَ : Hoşlanmıyorsunuz.⁷⁰⁶

60. مَتُونَةٌ : Ceza olarak. Hem hayır hem de şer için kullanılır.⁷⁰⁷

62. الإِثْمُ : Burada, küfür.⁷⁰⁸

62. العُدْوَانُ : Allah'ın koyduğu sınırlara tecavüz etmek, haddi aşmak.⁷⁰⁹

64. مَغْلُولَةٌ : Hayrı tutup engelleyen vermeyen, bol verme konusunda lütfü hapsedilmiş, eli sıkı, cimri.⁷¹⁰

64. يَدُ اللَّهِ : Allah'ın nimeti.⁷¹¹

67. يَعْصِمُكَ : Sana kötülük yapmak isteyenlere mani olur.⁷¹²

68. لَا تَأْسَ : Üzülme.⁷¹³

71. فِتْنَةٌ : Bela, cezalarla imtihan.⁷¹⁴

⁷⁰⁴ Taberî, VI, 387.

⁷⁰⁵ Taberî, VI, 390.

⁷⁰⁶ Taberî, VI, 393.

⁷⁰⁷ Taberî, VI, 395.

⁷⁰⁸ Taberî, VI, 401.

⁷⁰⁹ Taberî, VI, 401.

⁷¹⁰ Taberî, VI, 404.

⁷¹¹ Taberî, VI, 407.

⁷¹² Taberî, VI, 416.

⁷¹³ Taberî, VI, 418, 419.

⁷¹⁴ Taberî, VI, 420.

75. يُؤْفَكُونَ : Çevriliyorlar.⁷¹⁵

82. مَوَدَّةٌ : Sevgi.⁷¹⁶

82. قَسِيْرِينَ : Çokça ibadet edenler.⁷¹⁷

82. رُهْبَانًا : Allah'tan korkan, rahipler.⁷¹⁸

83. تَفِيْضٌ : Gözlerin yaşla dolması, sonra da nehrin suyu gibi akması.⁷¹⁹

86. الْجَحِيْمُ : Şiddetli ateş.⁷²⁰

89. تَخْرِيْرٌ : Hürriyetine kavuşturmak.⁷²¹

95. عَدْلٌ : Bir şeyin kendi cinsinden olmayan miktarı, benzeri. عِدْلٌ ise kendi cinsinden olan miktarı.⁷²²

96. السَّيْرَةُ : Bir yerden bir yere gidenler, yolcular.⁷²³

97. قِيَامًا : Tabi olanların işlerini yerine getiren reis konumunda.⁷²⁴

103. بَحِيْرَةٌ : Kulağı kesik deve.⁷²⁵

⁷¹⁵ Taberî, VI, 424.

⁷¹⁶ Taberî, VII, 3.

⁷¹⁷ Taberî, VII, 5.

⁷¹⁸ Taberî, VII, 6.

⁷¹⁹ Taberî, VII, 8.

⁷²⁰ Taberî, VII, 12.

⁷²¹ Taberî, VII, 36.

⁷²² Taberî, VII, 76.

⁷²³ Taberî, VII, 92.

⁷²⁴ Taberî, VII, 103.

⁷²⁵ Taberî, VII, 118.

103. سَائِبَةٌ : Faydalanmayı kendisine haram kılıp, serbest bırakılan hayvan.⁷²⁶

103. وَصِيْلَةٌ : Bir batında biri erkek biri dişi doğuran hayvan.⁷²⁷

103. حَامٌ : Bir çok nesli dölleyen, binilmeyen ve faydalanılmayan erkek deve.⁷²⁸

107. عُثْرٌ : Anlaşıldı, ortaya çıktı.⁷²⁹

112. مَائِدَةٌ : Sofra. ماد يميد ميذا fiilinden türetilmiştir.⁷³⁰

114. عِيدًا : Rabbimize ibadet ettiğimiz bir bayram.⁷³¹

117. رَقِيبٌ : Şahit ve koruyucu.⁷³²

⁷²⁶ Taberî, VII, 119.

⁷²⁷ Taberî, VII, 119.

⁷²⁸ Taberî, VII, 119.

⁷²⁹ Taberî, VII, 152.

⁷³⁰ Taberî, VII, 176.

⁷³¹ Taberî, VII, 178.

⁷³² Taberî, VII, 186.

3.2. OTUZUNCU CÜZDEKİ AÇIKLAMA ÖRNEKLERİ

3.2.1. NEBE' SÛRESİ

2. النَّبَأِ الْعَظِيمِ : Büyük haber.⁷³³

9. سُبَاتًا : Rahat ve sakinlik. السبوت و السبات sükunettir. Bu sebeple cumartesi günü sebt diye isimlendirilmiştir.Çünkü o, rahat ve sakinlik günüdür.⁷³⁴

10. لِبَاسًا : Elbisenin giyen kişiyi örtüp kaplaması gibi, karanlığı ve zulmeti ile kaplayan bir örtü.⁷³⁵

11. مَعَاشًا : Geçiminizi temin etmek için çalıştığınız ve dünyevî maslahatlarınızı temin ettiğiniz çalışma zamanı.⁷³⁶

12. بَتِينًا : Üstünüze çatı yaptık. Burada çatıyı bina olarak kullandı. Zira Araplar evlerin çatısını -ki bu onların semasıdır- bina olarak isimlendirirler. Gökyüzü de yeryüzü için bir çatıdır.⁷³⁷

13. سِرَاجًا : Güneş.⁷³⁸

13. وَهَاجًا : Hararetli, parlayan.⁷³⁹

14. الْمُغْصِرَاتِ : Suyun sızıp damladığı bulutlar.⁷⁴⁰

⁷³³ Taberî, XXX, 3.

⁷³⁴ Taberî, XXX, 5.

⁷³⁵ Taberî, XXX, 5.

⁷³⁶ Taberî, XXX, 6.

⁷³⁷ Taberî, XXX, 6.

⁷³⁸ Taberî, XXX, 6.

⁷³⁹ Taberî, XXX, 6.

⁷⁴⁰ Taberî, XXX, 8.

14. نُجَّاجًا : Bedenden kanların akması gibi, birbirinin peşi sıra dökülen. Kan akıtma manasında نُجَّاجَةٌ دَمًا فَأَنَا نُجَّاجَةٌ şeklinde kullanılır.⁷⁴¹

15. حَبًّا : Hasad edilen ekinin ihtiva ettiği her şey, dane. الشعير'in شعيرة'nin çoğulu olması gibi حبة kelimesinin çoğuludur.⁷⁴²

15. نَبَات : Saman ve ekinlerden hayvanların otladığı ot.⁷⁴³

16. جَنَّات : Bahçeler. Bahçeler denmiştir fakat kastedilen bahçelerin meyvesidir. Kelamın delaleti sebebiyle meyvenin zikri terkedilmiştir.⁷⁴⁴

16. أَلْفَا : Üst üste binmiş, bir araya gelmiş. أَلْفٌ veya أَلْفٌ kelimelerinin çoğuludur.⁷⁴⁵

18. الصُّور : Üfürülen boynuz, sur.⁷⁴⁶

18. أَفْوَاجًا : Grup grup, cemaat cemaat.⁷⁴⁷

25. حَمِيمًا : Kaynayıp sıcaklığı son dereceye ulaşan, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su.⁷⁴⁸

25. الغَسَاق : Vücutlarından akan irin. Gözlerinden yaş aktığında söylenen غَسَقَتِ عَيْنُ فُلَانٍ ve yaradan irin aktığında söylenen غَسَقَ الْجَرْحُ sözünde olduğu gibi الغَسَاقُ kalıbındadır.⁷⁴⁹

⁷⁴¹ Taberî, XXX, 9.

⁷⁴² Taberî, XXX, 10.

⁷⁴³ Taberî, XXX, 10.

⁷⁴⁴ Taberî, XXX, 10.

⁷⁴⁵ Taberî, XXX, 10, 11.

⁷⁴⁶ Taberî, XXX, 11.

⁷⁴⁷ Taberî, XXX, 11.

⁷⁴⁸ Taberî, XXX, 17.

⁷⁴⁹ Taberî, XXX, 19.

26. وَفَاقًا : Dünyada işledikleri çirkin fiil ve sözlerine uygun olarak.⁷⁵⁰

31. مَفَارَا : Sığınma ve istedikleri şeyleri elde etme.⁷⁵¹

32. حَدَائِقُ : Çevresi duvarlarla kuşatılmış hurma, üzüm ve çeşitli ağaçlardan oluşan bahçe. حديقة kelimesinin çoğuludur.⁷⁵²

33. أَثْرَابًا : Aynı yaşta.⁷⁵³

34. دِهَاقًا : İçen kimse için peş peşe doldurulan, dolu dolu. Aslı الدَّهَقُ kelimesindedir ki manası, insana şiddet ve zorla uygulanan baskıdır. İşte çokluğu ve doluluğuyla peşpeşe doldurulan kadehler de içeni için böyledir.⁷⁵⁴

35. لُغْوًا : Batıl, boş söz.⁷⁵⁵

38. الرُّوح : Allah'ın yarattıklarından biri.⁷⁵⁶

39. مَنَابَا : Sığılacak yer. آب فلان من سفره kökünden مَفْعَل kalıbındadır.⁷⁵⁷

⁷⁵⁰ Taberî, XXX, 20.

⁷⁵¹ Taberî, XXX, 22.

⁷⁵² Taberî, XXX, 23.

⁷⁵³ Taberî, XXX, 23.

⁷⁵⁴ Taberî, XXX, 24.

⁷⁵⁵ Taberî, XXX, 26.

⁷⁵⁶ Taberî, XXX, 30.

⁷⁵⁷ Taberî, XXX, 32.

3.2.2. NÂZİÂT SÛRESİ

1. النَّازِعَات : Melek, ölüm, yıldız, yay veya bunun dışında şiddetle çekip çıkararak her şey.⁷⁵⁸

2. النَّاسِطَات : Bir yerden bir yere yürüyüp, bir yere gidenler. Yürüyüp giden her şey buna dahildir.⁷⁵⁹

3. السَّابِحَات : Mahlukatından yüzüp gidenler.⁷⁶⁰

4. السَّابِقَات : Mahlukatından yarışıp geçenler.⁷⁶¹

6. الرَّاجِفَات : Yeri şiddetle sarsan. Birinci üfleme olarak mana verilmiştir.⁷⁶²

7. الرَّادِفَات : Bir öncekini takip eden. İkinci üfleme manasına gelmektedir.⁷⁶³

8. وَاجِفَات : Başlarına gelen korkunç büyük olaydan dolayı korkmak.⁷⁶⁴

10. الْخَافِرَات : Ölümünden ve helak olmadan önceki hale, geldiği zamanki ilk hale dönme.⁷⁶⁵

11. نَجْرَات : Çürümüş.⁷⁶⁶

13. زَجْرَات : Bir çığlık ve sura üfürülen bir üfleme.⁷⁶⁷

⁷⁵⁸ Taberî, XXX, 36.

⁷⁵⁹ Taberî, XXX, 38.

⁷⁶⁰ Taberî, XXX, 39.

⁷⁶¹ Taberî, XXX, 40.

⁷⁶² Taberî, XXX, 40.

⁷⁶³ Taberî, XXX, 40.

⁷⁶⁴ Taberî, XXX, 43.

⁷⁶⁵ Taberî, XXX, 44.

⁷⁶⁶ Taberî, XXX, 45.

14. الساهرة : Yeryüzünün üstü, yüzeyi. Araplar açık araziye ve yeryüzünün yüzeyini ساهرة diye isimlendirirler. Bu şekilde isimlendirmelerinin sebebi orada hayvanların uyuyup uyanmalarıdır. Yani orada bulunan bir sıfatla bu şekildeki yerleri tavsif etmişlerdir.⁷⁶⁸

16. طُوًى : Mukaddes vadinin ismidir.⁷⁶⁹

17. تَزَوَّجِي : Rabbine iman ederek küfrün pisliğinden temizlendi.⁷⁷⁰

22. يَسْتَعِي : Allah'a isyan ve onun gazabını celbedecek hususlarda çalışır.⁷⁷¹

29. أَغْطَشَ : (Gökyüzünün gecesini) karanlık yaptı.⁷⁷²

29. ضَحَّاهَا : Açığa çıkardı ve aydınlattı.⁷⁷³

30. دَحَا يَدْحُو دَحْوًا : Uzatıp yaydı. Arap kelimasında الدحو, uzatıp yaymak, demektir ve دحا يدحو دحوا ve دحيت أدحيت şeklinde iki lügat halinde kullanılır.⁷⁷⁴

32. أَرْسَاهَا : Dağları sabit kıldı.⁷⁷⁵

34. الطَّائِمَةُ : Bütün korkunç şeyleri bastıran ve şiddetinin büyüklüğü sebebiyle diğer şeyleri örten manasında kıyametin isimlerinden biridir.⁷⁷⁶

⁷⁶⁷ Taberî, XXX, 46.

⁷⁶⁸ Taberî, XXX, 46.

⁷⁶⁹ Taberî, XXX, 49.

⁷⁷⁰ Taberî, XXX, 50.

⁷⁷¹ Taberî, XXX, 52.

⁷⁷² Taberî, XXX, 56.

⁷⁷³ Taberî, XXX, 57.

⁷⁷⁴ Taberî, XXX, 59.

⁷⁷⁵ Taberî, XXX, 60.

⁷⁷⁶ Taberî, XXX, 61.

42. مُرْتَاها : Meydana gelmesi ve ortaya çıkması. Ferrâ'nın, الإرساء yani demir atmak gemiler için kullanılır. Kıyamet nasıl demir atmakla vasıflanır? sorusuna, kıyamet dolaşan ve demir atan gemi konumundadır. Onun demir atması meydana gelmesidir. Onun kıyamı oturanın ayağa kalkması manasında bir kıyam değil, senin قد قام العدل ve قام الحق sözündeki ortaya çıktı ve sabit oldu manasındaki kıyamdır, şeklinde cevap verilir.⁷⁷⁷

46. عَشِيَّة : Gündüzün sonu.⁷⁷⁸

46. طُحَاها : Gündüzün evveli, başı.⁷⁷⁹

3.2.3. ABESE SÛRESİ

1. عَبَسَ : Hoşlanmayarak yüzünü ekşitti.⁷⁸⁰

3. يَزِيحِي : Günahından temizlendi.⁷⁸¹

4. يَذُكُر : İbret alır.⁷⁸²

10. تَلِيحِي : Yüz çevirip, başkasıyla meşgul olup ilgilenmiyorsun.⁷⁸³

⁷⁷⁷ Taberî, XXX, 62.

⁷⁷⁸ Taberî, XXX, 63.

⁷⁷⁹ Taberî, XXX, 63.

⁷⁸⁰ Taberî, XXX, 64.

⁷⁸¹ Taberî, XXX, 66.

⁷⁸² Taberî, XXX, 66.

⁷⁸³ Taberî, XXX, 67.

15. سَفَرَةٌ : Allah ile peygamberleri arasında vahyi götüren melekler. سافر kelimesinin çoğuludur. Anlaşma için iki topluluk arasında gelip giden elçiye سفير القوم denildiği gibi iki kavim arasında anlaşmaya varılmasını sağlarsan سفرت بين القوم dersin.⁷⁸⁴

21. أَقْبَرَهُ : Kabir sahibi haline çevirdi. القابر, ölüyü kendi eliyle defnedendir.⁷⁸⁵

28. فَضْبًا : Yaş bitkiler, hayvan yemi.⁷⁸⁶

30. غُلْبًا : Kalın, kaba, gür ve sık. أغلب kelimesinin çoğuludur ve kalın boyunlu erkeğe denir.⁷⁸⁷

31. فَاكِهَةً : İnsanların yediği ağaçların meyvesi.⁷⁸⁸

31. أَيْبًا : Hayvanların yediği ot ve bitki.⁷⁸⁹

32. أَلْعَامِكُمْ : Aslı develerdir. Fakat otlayan bütün hayvanlar için kullanılır.⁷⁹⁰

33. الصَّاحَّةُ : Kulakları patlatan gürültü manasında kıyametin isimlerinden biridir. Birisi birini kulak verip dinlediğinde kullanılan صاح فلان لصوت فلان kökünden alınmıştır.⁷⁹¹

36. صَاحِبَتَهُ : Dünyadaki hanımı.⁷⁹²

⁷⁸⁴ Taberî, XXX, 68.

⁷⁸⁵ Taberî, XXX, 71.

⁷⁸⁶ Taberî, XXX, 72.

⁷⁸⁷ Taberî, XXX, 73.

⁷⁸⁸ Taberî, XXX, 74.

⁷⁸⁹ Taberî, XXX, 74.

⁷⁹⁰ Taberî, XXX, 77.

⁷⁹¹ Taberî, XXX, 77.

⁷⁹² Taberî, XXX, 77.

38. مُسْفِرَةٌ : Parlayan, aydınlatan, pırıl pırıl. Kişinin yüzü güzel olduğunda أسفر وجه فلان ; sabah olup etraf aydınlandığında أصبح أسفر الصبح ve her parlayan şeye مسفر denir.⁷⁹³

41. قَتْرَةٌ : Toz, toprak.⁷⁹⁴

3.2.4. TEKVÎR SÛRESİ

1. كُورَةٌ . Arapça'da التكوير sarıgın sarılması gibi bir şeyin bir şeye dolanması, sarılmasıdır. Güneş de bu şekilde sarılıp dürülecek ve ışığı sönecektir.⁷⁹⁵

2. الْكَذْرَاتُ : Yıldızlar gökyüzünde dağılıp, dökülüp, düşecekler. انكسار'ın aslı dökülmektir.⁷⁹⁶

4. الْعِشْرَاءُ : On ay geçip, doğurması yaklaşan deve. عشراء kelimesinin çoğuludur.⁷⁹⁷

5. حُشِرَتْ : Toplandı.⁷⁹⁸

6. سُجِّرَتْ : Taşıncaya kadar dolduruldu. Araplar dolu nehir için ماء مسجور derler.⁷⁹⁹

7. زُوِّجَتْ : Hayır ve şerdeki benzerler ve arkadaşlar bir araya getirildi.⁸⁰⁰

8. الْمَوْدَةُ : Diri olarak gömülen kız çocuk.⁸⁰¹

⁷⁹³ Taberî, XXX, 78.

⁷⁹⁴ Taberî, XXX, 79.

⁷⁹⁵ Taberî, XXX, 82.

⁷⁹⁶ Taberî, XXX, 82.

⁷⁹⁷ Taberî, XXX, 83.

⁷⁹⁸ Taberî, XXX, 85.

⁷⁹⁹ Taberî, XXX, 87.

⁸⁰⁰ Taberî, XXX, 89.

⁸⁰¹ Taberî, XXX, 90.

11. كُشِطَتْ : Yerinden sökülüp cezp edilip dürüldü.⁸⁰²

12. سُعِّرَتْ : Tutuşturulup kaynatıldı.⁸⁰³

13. أُزْلِفَتْ : Yaklaştırıldı.⁸⁰⁴

15. اِحْتَسَتْ : Batan, gizlenen.⁸⁰⁵

16. اَلْكُنُسُ : Gizlendikleri yere giden. Araplara göre الملكانس, vahşi hayvanların sığındıkları yerdir.⁸⁰⁶

17. اَعْسَسَتْ : Araplar, bitmesine az bir zaman kaldığında gece için kullanırlar.⁸⁰⁷

18. اَتَنَّفَسَتْ : Gündüzün ışığının gelip belirginleşmesi.⁸⁰⁸

24. ضَمِينٌ : Cimri.⁸⁰⁹

⁸⁰² Taberî, XXX, 92.

⁸⁰³ Taberî, XXX, 92.

⁸⁰⁴ Taberî, XXX, 92.

⁸⁰⁵ Taberî, XXX, 96.

⁸⁰⁶ Taberî, XXX, 96.

⁸⁰⁷ Taberî, XXX, 99.

⁸⁰⁸ Taberî, XXX, 99.

⁸⁰⁹ Taberî, XXX, 102.

3.2.5. İNFİTÂR SÛRESİ

1. انْفَطَرَتْ : Yarıldı.⁸¹⁰

4. بُعِثَتْ : Kabirler altüst edilip içindeki ölüler diri olarak çıkarıldı. Bir kimse birisinin havuzunun altını üstüne getirdiği zaman بعثر فلان حوض فلان denir.⁸¹¹

7. عَدَلَتْ : Mutedil, vasat ve değerli olarak yarattı.⁸¹²

16. بَغَائِبِينَ : Ebediyen çıkamazlar.⁸¹³

3.2.6. MUTAFFİFİN SÛRESİ

1. لِمُطَفِّفِينَ : لِمُطَفِّفِينَ gerek ölçüde gerekse tartıda hak sahibinin hakkını uygun ve tam vermeyerek azaltan.⁸¹⁴

3. يُخْسِرُونَ : Noksan yaparlar.⁸¹⁵

7. سَجِّينَ : Yerin en altı. السجى kökünden فعيل kalıbındadır.⁸¹⁶

9. مَرْقُومَ : Yazılmış.⁸¹⁷

⁸¹⁰ Taberî, XXX, 106.

⁸¹¹ Taberî, XXX, 106.

⁸¹² Taberî, XXX, 108.

⁸¹³ Taberî, XXX, 111.

⁸¹⁴ Taberî, XXX, 113.

⁸¹⁵ Taberî, XXX, 114.

⁸¹⁶ Taberî, XXX, 118, 120.

⁸¹⁷ Taberî, XXX, 121.

14. رَانَ : Kalblerine galip gelip günahlar onu kaplayıp, kuşattı, örttü. Sarhoş olup şarap aklına galebe çaldığında رانت الخمر على عقله denir.⁸¹⁸

22. عَلِيٌّ : Çoğul bir kelime olup bir şeyin üstündeki şey, yüceliğin üstündeki yücelik ve yüksekliğin üstündeki yükseklik.⁸¹⁹

23. الأرائك : Süslenmiş koltuklar.⁸²⁰

25. رَحِيقٌ : Saf, katıksız şarap.⁸²¹

26. خَتَامُهُ : Sonu, neticesi.⁸²²

26. فُلَيْتَنَافَسٌ : Elinden geleni yapsınlar, yarışsınlar ve hırs göstersizler. Nefis olan şeyden türetilmiş olup التنافس kişinin diğerindeki bir şeyi kıskanması ve sadece kendisinin olmasını arzu etmesidir.⁸²³

27. تَسْنِيمٌ : Tef'îl kalıbında olup, üzerlerinden dökülüp inen su.⁸²⁴

31. فُكَّهِيْنٌ : Hoşlanıp neşeli ve memnun olarak.⁸²⁵

36. نُوبٌ : Cezalandırıldılar.⁸²⁶

⁸¹⁸ Taberî, XXX, 122.

⁸¹⁹ Taberî, XXX, 128.

⁸²⁰ Taberî, XXX, 130.

⁸²¹ Taberî, XXX, 131.

⁸²² Taberî, XXX, 133.

⁸²³ Taberî, XXX, 134.

⁸²⁴ Taberî, XXX, 134.

⁸²⁵ Taberî, XXX, 138.

⁸²⁶ Taberî, XXX, 140.

3.2.7. İNŞİKÂK SÛRESİ

1. الشَّقَّتْ : Yarılıp kapı gibi parça parça oldu.⁸²⁷
2. أَذِنْتُ : Sadece onun emrini dinledi ve itaat etti. Araplar kulak verip dinledi manasında أَذِنَ لَكَ فِي هَذَا الْأَمْرِ derler.⁸²⁸
2. حَقَّتْ : Rabbine itaati gerçekleştirdi, buyruğunu dinledi.⁸²⁹
3. مُدَّتْ : Yayılıp genişliği artırıldı.⁸³⁰
6. كَادِحٌ : Rabbin için çalışırsın.⁸³¹
11. تَبُورًا : Helak oldum.⁸³²
14. يَحُورُ : Dönüyor. Bir kimse bir şeyden döndüğünde حَارَ فُلَانٌ عَنْ هَذَا الْأَمْرِ şeklinde kullanılır.⁸³³
16. الشُّفَقُ : Yatsı namazının kılınabildiği şafaktaki kırmızılıktır.⁸³⁴
17. وَسَقٌ : İçinde toplayıp barındırdığı şeyler. طعام موسوق çuval veya bir kapta toplanan yiyecek الوسق kökünden gelir.⁸³⁵

⁸²⁷ Taberî, XXX, 141.

⁸²⁸ Taberî, XXX, 141.

⁸²⁹ Taberî, XXX, 141.

⁸³⁰ Taberî, XXX, 142.

⁸³¹ Taberî, XXX, 144.

⁸³² Taberî, XXX, 147.

⁸³³ Taberî, XXX, 148.

⁸³⁴ Taberî, XXX, 150.

⁸³⁵ Taberî, XXX, 150.

18. ائسَقَ : Tamamlanıp olgunlaştı (dolunay halini aldı).⁸³⁶

19. وقع فلان في بنات طبقى : Bir halden bir hale. Şiddetli bir işle karşılaşıldığında وقع فلان في بنات طبقى şeklinde kullanılır.⁸³⁷

23. يُوعُونَ : Kalblerinin gizledikleri.⁸³⁸

25. غَيْرُ مَمْنُونٍ : Hesapsız ve noksansız.⁸³⁹

3.2.8. BÜRÛC SÛRESİ

1. البروج : Yeryüzünde edinilen yüksek evler. برج kelimesinin cemi'sidir. Güneşin ve ayın menzillerine bu manada burçlar denir.⁸⁴⁰

2. اليوم الموعود : Kıyamet günüdür.⁸⁴¹

4. قُتِلَ : Lanet olsun.⁸⁴²

4. الأخدود : Yerde kazılan hendek.⁸⁴³

10. فَتَنُوا : İmtihan ettiler, işkence yaptılar.⁸⁴⁴

⁸³⁶ Taberî, XXX, 152.

⁸³⁷ Taberî, XXX, 153.

⁸³⁸ Taberî, XXX, 157.

⁸³⁹ Taberî, XXX, 158.

⁸⁴⁰ Taberî, XXX, 160.

⁸⁴¹ Taberî, XXX, 160.

⁸⁴² Taberî, XXX, 165.

⁸⁴³ Taberî, XXX, 170.

⁸⁴⁴ Taberî, XXX, 171,172.

12. بَطْشَنَ : İntikam.⁸⁴⁵

13. يُبْدِئُ : Başlangıçta yoktan yaratır.⁸⁴⁶

13. يُعِيدُ : Öldükten sonra diriltir.⁸⁴⁷

14. الْوُدُودُ : Kulları tarafından sevilen manasında Allah'ın isimlerinden biridir.⁸⁴⁸

15. الْمَجِيدُ : Yüce.⁸⁴⁹

3.2.9. TÂRIK SÛRESİ

1. الطَّارِقُ : Gece gelen her şeye طَرَقَ denmesi gibi, gündüz gizlenip, gece gelip parlayan yıldız.⁸⁵⁰

3. النَّاقِبُ : Işığı pırıl pırıl parlayan.⁸⁵¹

6. دَافِقُ : Atılan. İsm-i fail lafzında olmasına rağmen ism-i mef'ul المدْفُوق manasındadır.⁸⁵²

7. التَّرَائِبُ : Kadının göğüs bölgesinde kolye taktığı yer.⁸⁵³

8. رَجَعَهُ : Öldükten sonra tekrar yaratmaya.⁸⁵⁴

⁸⁴⁵ Taberî, XXX, 173.

⁸⁴⁶ Taberî, XXX, 173.

⁸⁴⁷ Taberî, XXX, 173.

⁸⁴⁸ Taberî, XXX, 174.

⁸⁴⁹ Taberî, XXX, 174.

⁸⁵⁰ Taberî, XXX, 177.

⁸⁵¹ Taberî, XXX, 177.

⁸⁵² Taberî, XXX, 179.

⁸⁵³ Taberî, XXX, 182.

9. تُبْلَى : Araştırılıp ortaya konur.⁸⁵⁵

13. فَصَل : Hakla batılı birbirinden ayıran.⁸⁵⁶

14. اَهْرَؤ : Oyun ve batıl.⁸⁵⁷

15. يَكِيدُونَ : Hile kurarlar.⁸⁵⁸

17. رُوَيْدًا : Az bir zaman.⁸⁵⁹

3.2.10. Â'LÂ SÛRESİ

4. اَلْمَرْعَى : Bitki ve ot çeşitleri.⁸⁶⁰

5. غُثَاء : Bitkilerin sararıp kuruması.⁸⁶¹

5. اَحْوَى : Siyahlık.⁸⁶²

12. يَصُلَّى : Girer.⁸⁶³

⁸⁵⁴ Taberî, XXX, 184.

⁸⁵⁵ Taberî, XXX, 184.

⁸⁵⁶ Taberî, XXX, 187.

⁸⁵⁷ Taberî, XXX, 187.

⁸⁵⁸ Taberî, XXX, 188.

⁸⁵⁹ Taberî, XXX, 188.

⁸⁶⁰ Taberî, XXX, 191.

⁸⁶¹ Taberî, XXX, 191.

⁸⁶² Taberî, XXX, 191.

⁸⁶³ Taberî, XXX, 194.

3.2.11. GÂŞİYE SÛRESİ

2. غَاشِعَةٌ : Zelil.⁸⁶⁴

5. آتِيَةٌ : Sıcaklığın şiddetinde son dereceye ulaşmış kaynayan içecek.⁸⁶⁵

6. ضَرِيْعٌ : Arapların الشَّرِيْق dedikleri kuru bir diken.⁸⁶⁶

11. لَأَغِيَةٌ : Boş, batıl söz.⁸⁶⁷

14. أَكْوَابٌ : Tutacak yeri olmayan kadehler. كَوْبٌ kelimesinin çoğuludur.⁸⁶⁸

15. نَمَارِقٌ : Yastıklar ve eşyalar. نَمْرُوقَةٌ kelimesinin çoğuludur.⁸⁶⁹

16. زُرَابِيٌّ : İnce tüyleri olan kadife gibi halı. Müfredi زُرْبِيَّةٌ kelimesidir.⁸⁷⁰

20. سَطِيْحَةٌ : Yayıldı. Tepesi düz olan dağa مَسَطِيْحٌ denir.⁸⁷¹

22. مُصَيِّرٌ : İsteddiğini zorla yaptıran, zorba.⁸⁷²

25. إِيَابُهُمْ : Onların dönüşü, varacakları yer.⁸⁷³

⁸⁶⁴ Taberî, XXX, 200.

⁸⁶⁵ Taberî, XXX, 201.

⁸⁶⁶ Taberî, XXX, 201.

⁸⁶⁷ Taberî, XXX, 203.

⁸⁶⁸ Taberî, XXX, 205.

⁸⁶⁹ Taberî, XXX, 205.

⁸⁷⁰ Taberî, XXX, 205.

⁸⁷¹ Taberî, XXX, 206.

⁸⁷² Taberî, XXX, 207.

⁸⁷³ Taberî, XXX, 208.

3.2.12. FECR SÜRESİ

1. الفجر: Sabah, fecir vakti.⁸⁷⁴

5. ذي حِجْر : Akıl ve zeka sahibi.⁸⁷⁵

7. إرم : Âd milletinden bir kabile.⁸⁷⁶

7. العِمَاد : Çadırı destekleyen odundan yapılmış direk.⁸⁷⁷

9. جَابُوا : Kayayı oyup yontular, içine girip ev edindiler.⁸⁷⁸

10. أوتَاد : Odun veya demirden yere çakılan kazık.⁸⁷⁹

19. التُّرَاث : Miras.⁸⁸⁰

19. لَمَّا : Hiçbir şey bırakmadan şiddetli bir şekilde tamamını.⁸⁸¹

20. جَمًّا : Çok ve şiddetli. Havuza su dolduğunda جَمَّ الماء في الحوض denir.⁸⁸²

21. دُمَّت : Sarsılıp hareket etti.⁸⁸³

⁸⁷⁴ Taberî, XXX, 210.

⁸⁷⁵ Taberî, XXX, 216.

⁸⁷⁶ Taberî, XXX, 220.

⁸⁷⁷ Taberî, XXX, 222.

⁸⁷⁸ Taberî, XXX, 223.

⁸⁷⁹ Taberî, XXX, 225.

⁸⁸⁰ Taberî, XXX, 229.

⁸⁸¹ Taberî, XXX, 229.

⁸⁸² Taberî, XXX, 231.

⁸⁸³ Taberî, XXX, 231.

3.2.13. BELED SÛRESİ

1. الْبَلَد : Mekke.⁸⁸⁴

2. حِلٌّ : Helal.⁸⁸⁵

4. كَبَدٌ : Şiddet. Başına gelenlere sabreder ve gayret ve çaba sarfeder şekilde.⁸⁸⁶

6. كَثِيرًا : Pek çok.⁸⁸⁷

10. السُّجُودَيْنِ : İki yol. نَجْدٌ yokuşlu yol demektir. Hayır ve şer yolu.⁸⁸⁸

14. ذِي مَسْعِيَةٍ : Açlık. السَّاعِبِ aç manasındadır.⁸⁸⁹

15. ذَا مَقْرَبَةٍ : Akraba, nesep bağı olan.⁸⁹⁰

16. ذَا مَثْرَبَةٍ : Fakirlik ve ihtiyaç sebebiyle evi olmayıp toprağa yapışık yaşayan. مَثْرَبَةٌ

kalıbında olup bir kimseye toprak isabet ettiğinde تَرَبَ الرَّجُلُ denir.⁸⁹¹

19. الْمَشْتَمَّةُ : Sol.⁸⁹²

20. مُؤَصَّدَةٌ : Sımsıkı kapatılmış.⁸⁹³

⁸⁸⁴ Taberî, XXX, 242.

⁸⁸⁵ Taberî, XXX, 243.

⁸⁸⁶ Taberî, XXX, 248.

⁸⁸⁷ Taberî, XXX, 248.

⁸⁸⁸ Taberî, XXX, 250.

⁸⁸⁹ Taberî, XXX, 255.

⁸⁹⁰ Taberî, XXX, 256.

⁸⁹¹ Taberî, XXX, 259.

⁸⁹² Taberî, XXX, 260.

⁸⁹³ Taberî, XXX, 260.

3.2.14. ŞEMS SÛRESİ

1. ضَحَاها : Gündüzü. Zira güneşin aydınlığı gündüzleyin açığa çıkar.⁸⁹⁴

2. تَلَا : Takip etti, ardından geldi, izledi.⁸⁹⁵

3. جَلَّا : Aydınlattı, açığa çıkardı.⁸⁹⁶

6. طَعَا : Her yönden yaydı.⁸⁹⁷

10. ذَسَا : Günah işlemek ve Allah'a itaati terk etmek suretiyle nefsini günahlara soktu, örttü.⁸⁹⁸

11. طَفَوَاهَا : Azgınlık.⁸⁹⁹

14. دَمَدَمَ : Yerle bir etti.⁹⁰⁰

⁸⁹⁴ Taberî, XXX, 261.

⁸⁹⁵ Taberî, XXX, 262.

⁸⁹⁶ Taberî, XXX, 262.

⁸⁹⁷ Taberî, XXX, 263.

⁸⁹⁸ Taberî, XXX, 267.

⁸⁹⁹ Taberî, XXX, 268.

⁹⁰⁰ Taberî, XXX, 270.

3.2.15. LEYL SÛRESİ

1. بَغْنَى : Karanlığıyla gündüzü örttü, ışığı gitti, karanlığı geldi.⁹⁰¹

4. شَتَّى : Muhtelif, çeşit çeşit.⁹⁰²

10. نِيسْرُ : Hazırlarız. Doğuma hazırlanmakta olan koyun için يَسْرَتِ غَنَمِ فُلَانٍ denir.⁹⁰³

11. تَرْدَى : Yuvarlandı.⁹⁰⁴

14. تَلْطَى : Alev saçan cehennem ateşi.⁹⁰⁵

17. سَيُّجَنْبُ : Korunur uzak tutulur.⁹⁰⁶

⁹⁰¹ Taberî, XXX, 273.

⁹⁰² Taberî, XXX, 275.

⁹⁰³ Taberî, XXX, 280.

⁹⁰⁴ Taberî, XXX, 284.

⁹⁰⁵ Taberî, XXX, 285.

⁹⁰⁶ Taberî, XXX, 286.

3.2.16. DUHÂ SÛRESİ

1. الطُّحَى : Gündüzün tümü. Bir kimsenin güneş için bir kısmı ortaya çıktığında söylediği ضحى kelimesindedir.⁹⁰⁷

2. سَجَى : Ehli için sakin olup karanlığı ile geldi. Sakin olduğunda deniz için بحر ساج denir.⁹⁰⁸

3. مَا وَدَّعَكَ : Seni terk etmedi.⁹⁰⁹

3. مَا قَلَى : Kızmadı, darılmadı.⁹¹⁰

8. عَانَا : Fakir olarak. Fakir olan birisi için عال فلان يعيل şeklinde kullanılır.⁹¹¹

9. لَا تَقْهَرْ : Zayıf görüp küçümseyip hakkını alarak zulmetme.⁹¹²

3.2.17. İNŞİRÂH SÛRESİ

3. أُنْقَضَ : Ağır gelip bitkin düşürdü.⁹¹³

3.2.18. TÎN SÛRESİ

2. طُورٍ سِينٍ : Ma'ruf olan dağdır.⁹¹⁴

⁹⁰⁷ Taberî, XXX, 288.

⁹⁰⁸ Taberî, XXX, 289.

⁹⁰⁹ Taberî, XXX, 290.

⁹¹⁰ Taberî, XXX, 290.

⁹¹¹ Taberî, XXX, 293.

⁹¹² Taberî, XXX, 293.

⁹¹³ Taberî, XXX, 295.

3. البَلَدِ الْأَمِينِ : Mekke şehri.⁹¹⁵

4. تَقْوِيمٍ : En mükemmel, en mutedil surette.⁹¹⁶

5. أَسْفَلَ سَافِلِينَ : Ömrün en rezil hali.⁹¹⁷

6. غَيْرِ مَمْتُونٍ : Noksan olmayan, tükenmeyen.⁹¹⁸

7. الدَّيْنِ : Burada, hesap ve ceza.⁹¹⁹

3.2.19. ALAK SÛRESİ

2. عَلَقٍ : Kan.⁹²⁰

4. الْقَلَمِ : Kitap ve hat.⁹²¹

15. نَسْفَعًا : Tutup yakalayacağız.⁹²²

17. نَادِيَةٍ : Kavminden ve aşiretinden dost ve yardımcıları, grubu.⁹²³

⁹¹⁴ Taberî, XXX, 305.

⁹¹⁵ Taberî, XXX, 305.

⁹¹⁶ Taberî, XXX, 308.

⁹¹⁷ Taberî, XXX, 310.

⁹¹⁸ Taberî, XXX, 314.

⁹¹⁹ Taberî, XXX, 316.

⁹²⁰ Taberî, XXX, 317.

⁹²¹ Taberî, XXX, 317.

⁹²² Taberî, XXX, 323.

⁹²³ Taberî, XXX, 323.

3.2.20. KADİR SÛRESİ

1. لَيْلَةَ الْقَدْرِ : Allah'ın bir senelik hükümlerini takdir ettiği hüküm gecesi.⁹²⁴

5. مَطْلَعِ الْفَجْرِ : مَطْلَعِ kelimesindeki lam harfinin fetha olarak okunmasıyla güneşin doğuşu manasındadır. Lam harfi esre okunursa güneşin doğduğu yer manasına gelir.⁹²⁵

3.2.21. BEYYİNE SÛRESİ

1. مُنْفَكِّينَ : Ayrılacak, iftirak edecek.⁹²⁶

5. قَيِّمَةً : Müstakim ve adil.⁹²⁷

6. الْبَرِيَّةِ : Yarattığı mahlukat.⁹²⁸

3.2.22. ZİLZÂL SÛRESİ

1. زُلْزَلَتْ : Zelzele ile sarsıldı.⁹²⁹

2. أُنْقَالَهَا : İçindeki ağırlıkları, ölüleri diri olarak.⁹³⁰

3. أَسْمَاتًا : Bölükler ve gruplar halinde.⁹³¹

⁹²⁴ Taberî, XXX, 327.

⁹²⁵ Taberî, XXX, 331.

⁹²⁶ Taberî, XXX, 333.

⁹²⁷ Taberî, XXX, 334.

⁹²⁸ Taberî, XXX, 335.

⁹²⁹ Taberî, XXX, 337.

⁹³⁰ Taberî, XXX, 337.

⁹³¹ Taberî, XXX, 339.

3.2.23. ÂDİYÂT SÛRESİ

1. ضَبْحًا : Koşan atın kişnemesi, sesli sesli soluması.⁹³²
2. فَذْحًا : Kıvılcımlar çıkaran.⁹³³
3. صُبْحًا : Sabahleyin baskın yapan.⁹³⁴
4. نَفْعًا : Toz. Toprak da denmiştir.⁹³⁵
5. فَوْسَطُنَ : Düşmanın ortasına dalan.⁹³⁶
6. كُنُودًا : Rabbinin nimetlerine karşı nankördür. Toprak için bir şey bitirmeyen manasında kullanılır.⁹³⁷
8. الْحَيْرَ : Mal.⁹³⁸
9. بُعْثَرَ : Çıkarıldı, atıldı.⁹³⁹
10. حُصِّلَ : Temyiz edilip ortaya kondu.⁹⁴⁰

⁹³² Taberî, XXX, 345.

⁹³³ Taberî, XXX, 349.

⁹³⁴ Taberî, XXX, 350.

⁹³⁵ Taberî, XXX, 351.

⁹³⁶ Taberî, XXX, 352.

⁹³⁷ Taberî, XXX, 353.

⁹³⁸ Taberî, XXX, 355.

⁹³⁹ Taberî, XXX, 356.

⁹⁴⁰ Taberî, XXX, 356.

3.2.24. KÂRİ'A SÛRESİ

1. الْقَارِعَةُ : Dehşetiyle kalblere çarpan manasında kıyametin isimlerinden biridir.⁹⁴¹

4. الْمُبْتُوثُ : Şuraya buraya, farklı farklı yerlere yayılıp dağılan.⁹⁴²

5. الْعِهْنُ : Renkli yünler.⁹⁴³

6. مَوَازِينُهُ : Tartısı.⁹⁴⁴

9. أُمَةٌ : Evi konaklayacağı yeri, barınağı.⁹⁴⁵

11. حَامِيَةٌ : Kızgın ateş.⁹⁴⁶

3.2.25. TEKÂSÜR SÛRESİ

1. التَّكَاثُرُ : Çok malla övünmek.⁹⁴⁷

2. زُرْتُمْ : Kabirlere gelip defnedildiniz.⁹⁴⁸

8. النَّعِيمِ : Allah'ın verdiği bütün nimetler.⁹⁴⁹

⁹⁴¹ Taberî, XXX, 358.

⁹⁴² Taberî, XXX, 359.

⁹⁴³ Taberî, XXX, 359.

⁹⁴⁴ Taberî, XXX, 359.

⁹⁴⁵ Taberî, XXX, 360.

⁹⁴⁶ Taberî, XXX, 361.

⁹⁴⁷ Taberî, XXX, 362.

⁹⁴⁸ Taberî, XXX, 363.

⁹⁴⁹ Taberî, XXX, 370.

3.2.26. ASR SÛRESİ

1. العَصْرِ : Zamanın bir ismidir.⁹⁵⁰
2. خُسْرٍ : Helak, noksan ve hüsrân.⁹⁵¹

3.2.27. HÜMEZE SÛRESİ

1. هُمَزَةٍ : Gıybet edip, arkadan çekiştiren.⁹⁵²

1. لَمَزَةٍ : İnsanları ayıplayıp yeren.⁹⁵³

3. أَخْلَدَهُ : Dünyada ebedi yaşatacak.⁹⁵⁴

4. الْحَطَمَةِ : Kendisine atılan her şeyi kırıp parçaladığı için cehenneme verilen bir isimdir.⁹⁵⁵

7. تَطَّلَعُ : Acısı ve elemi kalplere kadar ulaşır.⁹⁵⁶

8. مُؤَصَّنَةٍ : Kapatılmış.⁹⁵⁷

⁹⁵⁰ Taberî, XXX, 371.

⁹⁵¹ Taberî, XXX, 371.

⁹⁵² Taberî, XXX, 374.

⁹⁵³ Taberî, XXX, 374.

⁹⁵⁴ Taberî, XXX, 377.

⁹⁵⁵ Taberî, XXX, 377.

⁹⁵⁶ Taberî, XXX, 378.

⁹⁵⁷ Taberî, XXX, 378.

3.2.28. FÎL SÛRESİ

3. أَبَايِل : Çeşitli yönlerden gelip birbirini takibeden sürü sürü.⁹⁵⁸

4. سَجِيل : Balçıktan yapılmış.⁹⁵⁹

5. عَصْف : Ekin yaprağı ve bir kap gibi buğday tanesinin dışındaki kabuk.⁹⁶⁰

3.2.29. KUREYŞ SÛRESİ

3. الْبَيْت : Kabe.⁹⁶¹

3.2.30. MÂ'ÛN SÛRESİ

2. يَدْعُ : Hakkını vermez, itip kakar ve zulmeder.⁹⁶²

5. سَاهُونَ : Gevşek davranıp gafil olurlar.⁹⁶³

7. الْمَاعُونَ : Yardım. Aslı, her şeyin menfaatidir, bu sebeple buluttan yağan yağmura مَاعُونَ denir.⁹⁶⁴

⁹⁵⁸ Taberî, XXX, 381.

⁹⁵⁹ Taberî, XXX, 384.

⁹⁶⁰ Taberî, XXX, 392.

⁹⁶¹ Taberî, XXX, 397.

⁹⁶² Taberî, XXX, 400.

⁹⁶³ Taberî, XXX, 403.

⁹⁶⁴ Taberî, XXX, 405.

3.2.31. KEVSER SÛRESİ

1. الكَوْنُوسِر : Rasulullah (sav)'e cennette verilen nehrin ismidir. Allah bu nehri, kıymetinin yüceliği sebebiyle kesretle vasıflandırmıştır.⁹⁶⁵

3. شَانِك : Senden nefret eden.⁹⁶⁶

3. الأَبْتَر : Daha az, daha zayıf ve arkası nesli olmayan.⁹⁶⁷

3.2.32. KÂFİRÛN SÛRESİ

Bu sûredeki hiçbir kelimeyi açıklamamıştır.

3.2.33. NASR SÛRESİ

2. أَفْوَاجًا : Kafile kafile grup grup.⁹⁶⁸

3.2.34. MESED SÛRESİ

1. تَبَّت : Hüsrana uğradı, kurudu.⁹⁶⁹

5. جِيدِهَا : Boyun. Araplar boyunu الجيد diye isimlendirirler.⁹⁷⁰

⁹⁶⁵ Taberî, XXX, 418.

⁹⁶⁶ Taberî, XXX, 426.

⁹⁶⁷ Taberî, XXX, 426.

⁹⁶⁸ Taberî, XXX, 432.

⁹⁶⁹ Taberî, XXX, 438.

5. مَسَدٌ : Çeşitli şeylerden bir araya getirilmiş ip.⁹⁷¹

3.2.35. İHLÂS SÛRESİ

2. الصَّمَدُ : Sadece kendisine ibadet etmenin uygun olduğu Mabud. Araplar kendisinin üstünde kimse bulunmayan kimseyi صمد diye isimlendirirler.⁹⁷²

4. كُفُؤًا : Benzeri misali.⁹⁷³

3.2.36. FELAK SÛRESİ

1. الفَلَقُ : Sabahın aydınlığı.⁹⁷⁴

3. غَاسِقٍ : Karanlık olduğu zaman gece.⁹⁷⁵

3. رَقَبٍ : Girdi.⁹⁷⁶

4. التَّمَانَاتِ : Sihir yaparken düğümlere üfleyen büyücüler.⁹⁷⁷

⁹⁷⁰ Taberî, XXX, 443.

⁹⁷¹ Taberî, XXX, 445.

⁹⁷² Taberî, XXX, 448, 451.

⁹⁷³ Taberî, XXX, 452, 453.

⁹⁷⁴ Taberî, XXX, 457.

⁹⁷⁵ Taberî, XXX, 459.

⁹⁷⁶ Taberî, XXX, 459.

⁹⁷⁷ Taberî, XXX, 459.

3.2.37. NÂS SÛRESI

4. الحَنَاس : Sinsi sinsi vesvese veren.⁹⁷⁸

⁹⁷⁸ Taberî, XXX, 461.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Buraya kadar üzerinde durulanlar mütalaa edildiğinde görülecektir ki ele alınan konu son derece mühim olup daha detaylı incelemeler yapılması gerekmektedir.

Bu tezde Garîbu'l-Kur'an konusu Taberî'nin Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an isimli tefsiri esas alınarak işlenmiştir. Görüldüğü gibi tezde önce Taberî'nin hayatı, eserleri, tefsiri ve Garîbu'l-Kur'an hakkında bilgiler verilmiş, Taberî'nin garîb kabul ettiği kelimeler Tefsir'den taranarak bunların tespiti yapılmış, Taberî'nin Garîbu'l-Kur'an'daki metodu ele alınarak son bölümde Taberî'nin Garîbu'l-Kur'an açıklamaları bir misal teşkil etmesi için metodunun en önemli misallerinin bulunduğu ilk cüzlerdeki sûrelerden Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâide sûreleriyle, özellikle Mekkî ayetlerdeki kelime açıklamalarını ihtiva eden otuzuncu cüzdeki Nebe'-Nâs arasındaki sûrelerdeki açıklamaları Türkçe tercümeleriyle birlikte verilmiştir.

Birinci bölüme, tezimizi ilgilendirdiği kadarıyla Taberî'nin hayatı, doğumu, yetiştiği çevre, tahsili ve yolculukları, ilmi kişiliği, kurduğu mezhebi, hocaları, talebeleri ve vefatı konuları ile başlanmış ardından eserlerinin listesi verilerek, Tefsiri'nin tanıtımına geçilmiştir. Bu tanıtımı yaparken Tefsirin ismi, önemi, muhtevası, kaynakları verilmiş ve ayetleri tefsirdeki metodu ele alınmıştır. Fikhî meseleler, israiliyyat, kıraatlar, kelimeler konularındaki tutumu belirlendikten sonra tefsirin dirayet yönüne temas edilerek, baskıları, muhtasar ve tercümeleri verilerek bu bölüm bitirilmiştir.

Daha sonra tezimizin ana konusunu oluşturan bölümlerden biri olan ikinci bölüme Garîbu'l-Kur'an ve Arapça konusu incelenerek başlanmıştır. Bu kısımda üzerinde durulduğu gibi, Garîbu'l-Kur'an konusu luğavîdir; yani dil ve dilbilimle ilgilidir. Tefsir geleneğimizde Kur'an tefsiri ve Kur'an ilimleri bağlamında kaydedilen hususlara ve usûl mevzularına bakıldığında genelde, Kur'an'ın mahiyeti, ifade edildiği dil ve tarih ile ilgili meselelerle karşılaşılır. Bu üç temel çıkış noktasından birisi olan dil ve dilbilim çerçevesindeki Kur'an ilimlerinden birisi de Garîbu'l-Kur'an ilmidir. Bilindiği gibi Dilbilim, Sesbilim (fonetik), Dizim bilgisi (sentaks), Anlambilimi

(semantik), Sözlükbilgisi (lexicography) gibi dallardan oluşur. Biz tezimizde özellikle günümüzde daha fazla önem kazanmaya başlayan Semantik ile Garîbu'l-Kur'an'ın benzer ve ortak yönlerine değindik. Kur'an semantiği bağlamında ele alınan konular için Garîbu'l-Kur'an konusu büyük bir önemi haizdir. Bu nedenle tezin Garîbu'l-Kur'an'a yaptığı katkının ötesinde semantik, özellikle de Kur'an semantiğine önemli katkılarda bulunacağı kanaatindeyiz.

Bunun ardından Garîbu'l-Kur'an ilmi, garîb kelimesinin lügat, ıstılah manaları, Kur'an'da kullanımları, bu ilmin doğuşu ve gelişimi, alimlerin görüşleri ve bizzat Taberî'nin Garîbu'l-Kur'an hakkındaki görüşü, bu konuda yazılmış eserlerin listesi verilerek işlenmiştir.

Taberî'nin Garîbu'l-Kur'an'daki metodunun incelendiği kısımda ise, Taberî'nin kullandığı metotlar, Genel Metodu, Kelimenin Kullanımına Delil Getirmesi ve Kullandığı Diğer Metotlar olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir. Tefsirin tamamı nazar-ı itibara alındığında Taberî'nin kelimenin manasını açıklarken kullandığı bu metotlarda kendine has orijinal bir sistem geliştirdiği açıkça müşahede edilmektedir.

Metodu tespit edilirken teferruatlı bir şekilde anlatıldığı gibi Taberî, bazen herhangi bir delil getirmeden sadece kelimeyi açıklamakla yetinmekte, tafsilata girmemektedir. Bazen rivayetleri vermekte, daha sonra kelime hakkında tekrar açıklamalar yapmaktadır. Kelimenin açıklamasını yapıp ayeti, hadisi, sahabe ve tabiîn sözünü veya şiiri delil olarak getirmekte sonunda bu manalar arasında tercih yapmaktadır.

Tefsirin dirayet yönüne işaret ederken belirttiğimiz gibi Taberî Tefsiri bir rivayet tefsiri olmasına rağmen rivayetler arasında yaptığı tercihlerle dirayet tefsiri özelliği göstermektedir. Kendisinin bu yönü garîb kelimelere mana verirken de ortaya çıkmakta, kelimeye verilen farklı manalar arasında en uygun olanını tercih etmektedir. Burada da en önemli prensip olarak verilen mananın Kur'an'ın zahirine uygun olmasına dikkat etmektedir.

Kelimenin Arap dilindeki kullanımını da Taberî için ayrı bir önem arz etmektedir. Bu sebeple kelimeyi nahiv kaidelerini vererek, i'rab vecihlerini esas alarak açıklamaktadır. Kelimenin farklı kullanım ve manalarını vermesi, tefsir ettiği ayetteki manasını vermesi, kelimenin mazi, muzari ve masdarlarını esas alarak çekimini vermesi, kelimenin müfret veya cemi'sini vermesi, kelimenin aslına işaret etmesi de Taberî'nin kullandığı metotlar arasında yer almaktadır.

Bütün bunların yanında daha önce zikrettiği yere atıfta bulunması önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Taberî, bir kelime hakkında daha önce açıklama yapmışsa, bazen kelimeyi kısaca açıklamakta ve bu kelimenin manasını daha önce zikrettiğini belirterek ilk açıkladığı yere havale etmektedir. Bazen de kelime hakkında hiçbir açıklama yapmadan sadece daha önce kelimeyi açıkladığını ifade etmektedir. Kıraat farklılıklarına göre mana vermesi de metodunun ayrı bir özelliğidir.

Kelimenin kullanımına delil getirmesi ikinci önemli bir metot olarak Taberî tarafından kullanılmaktadır. Özellikle ayeti, hadisi, sahabe ve tabiîn sözünü ve şiiri kelimenin manasını açıklarken delil olarak getirmekte ve bu konuda orijinal bir metot ortaya koymaktadır.

Taberî, ayrıca ele aldığı kelimeye bütün alimler aynı manayı vermişlerse bunu belirterek kelimenin manası hakkında icma' olduğunu beyan etmektedir. Yine kelimenin kendi verdiği manayla ilgisini kurarak, kelimenin bu manada kullanılış sebebini açıklamaktadır. Kelimenin kalıbını vermesi de mananın daha iyi anlaşılabilmesi için kullandığı diğer metotlar arasında yerini almaktadır.

Son bölümde ise bir örnek verme gayesiyle metodunun en önemli misallerinin bulunduğu ilk cüzlerdeki sûrelerden Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ ve Máide sûreleriyle, özellikle Mekkî ayetlerdeki kelime açıklamalarını ihtiva eden otuzuncu cüzdeki Nebe'-Nâs arasındaki sûrelerdeki Garîbu'l-Kur'an açıklamaları Türkçe tercümeleriyle birlikte verilmiştir.

Tezin bütünü gözden geçirildiğinde son derece müdakkik bir alim olan Taberî'nin, Garîbu'l-Kur'an kelimelerini kendisine has bir üslupla ele aldığı, kendinden önceki kaynaklardan istifade etmekle birlikte farklı bir metot geliştirdiği ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlar değerlendirildiğinde kendisinden sonra yapılan çalışmalar göz ardı edilmemek kaydıyla Taberî'nin Kur'an'ı anlama ve yorumlama faaliyetleri açısından mümtaz bir konuma sahip olduğu görülmektedir.

Taberî'nin Garîbu'l-Kur'an'daki metodunun tespit edildiği bölümle son bölüm dikkatle incelendiğinde tezin amacı noktasında gerekeni yaptığı söylenebilir. Taberî daha önce de belirtildiği gibi yaşadığı asır olan hicrî 3. asra kadar gelen çalışmaları bir araya topladığı için bir ansiklopedi özelliği arz etmektedir. Bu sebeple, ilk dönem tefsir çalışmalarının üzerinde daha çok yoğunlaştığı Garîbu'l-Kur'an çalışmalarını da bir araya getirmesi yönüyle önemli bir kaynaktır. Dolayısıyla yapılan bu çalışma ilk üç asır tefsir çalışmalarının Garîbu'l-Kur'an yönüyle bir incelemesi de sayılabilir. Bu noktadan hareketle, Kur'an kelimelerinin, özellikle ilk dönemlerde nasıl anlaşıldığına ve Taberî'nin bu kelimelere nasıl yaklaştığına bir nebze olsun ışık tutulmuştur.

Bu tezde, bir çok ilim dalında olduğu gibi Garîbu'l-Kur'an konusunda da Taberî'nin müracaat edilecek en önemli klasik kaynaklardan biri olduğu ortaya konulmuştur. Asırlara hitap eden, ebedî bir mucize olan Kur'an'ın anlaşılmasında Garîbu'l-Kur'an'la ilgili eserlerin ve Taberî Tefsiri'nin son derece mühim bir konumda buldukları ve günümüzde hâlâ istifade edilebilecek müracaat kaynakları arasında oldukları gösterilmeye çalışılmıştır.

Özellikle klasik Tefsir kaynaklarının bu şekilde farklı yönlerden incelenmesi gerektiği fikrine bir nebze katkıda bulunması ve daha sonra yapılacak çalışmalara bir kapı açması bu tezin en büyük amaçlarından biridir.

Ayrıca Tefsiri tanıtılırken işaret edildiği gibi, bu tefsirden on tane kitabın tasnif edilebileceği ve bunlardan da her birinin müstakil, geniş bir ilmi ihtiva edebileceği, şeklindeki rivayetin doğruluğunu bizatihi görmüş olduk. Gerçekten de pek çok sahada kıymetli eserler bırakmış olan Taberî'nin Tefsiri üzerinde pek çok araştırma ve çalışma

yapılabilir. Mesela aynı zamanda fakih ve müctehid olan Taberî'nin fikhî görüşleri ahkam ayetleri nazar-ı itibara alınarak çıkarılıp tespit edilebilir. Kıraatle ilgili görüşleri derlenip toparlanabilir. Sebeb-i nüzul, nesh ve israiliyyat hakkındaki düşünceleri belirlenebilir. Bunlar gibi daha pek çok konuda bu kıymetli tefsir ele alınıp değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

KUR'AN-I KERİM.

el-ÂKK, Halid Abdurrahman, Usûlü't-Tefsîr ve Kavâiduhu, Dâru'n-Nefâis, ts.

AKSAN, Doğan, Anlambilim, Engin yayınevi, Ankara, 1999.

_____, Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, TDK yay., Ankara, 1998.

el-ASKALÂNÎ, Şihabuddin Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer (v. 852/1449),
Lisânü'l-Mîzân, 1.Baskı, Haydarâbâd, 1331 h.

AYDÜZ, Davut, Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir, Işık yayınları, İstanbul, 2000.

el-BAĞDÂDÎ, İsmail Paşa, Hediye'tü'l-Arifin Esmâu'l-Müellifin ve Asâru'l-Musannifin, 3. Baskı, Mektebetü'l-İslâmiyye ve'l-Ca'ferî Tebrîzî, Tahran, 1387 h., 1967 m.

el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl (v. 256/870), Sahîhu'l-Buhârî, Dâru İbn Kesîr, tah. Mustafa Deyb el-Buğâ, 4. baskı, Dımeşk, 1990.

el-CEBÛRÎ, Ebu'l-Yekzân b. Atiyye, Dirâsât fi't-Tefsîr ve Ricâlihi, 2. Baskı Dâru'n-Nedveti'l-Cedîde, Beyrut, Lübnan, 1406 h., 1986 m.

CERRAHOĞLU, İsmail, Tefsir Tarihi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları No: 268, Ankara, 1988.

_____, Tefsir Usûlü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 3, 9. Baskı,
Ankara, 1983.

CEVDET BEY, Dâru'l-Fünûn Sabık Tefsir Müderrisi, Tefsir Tarihi, Ahmed Kamil
Matbaası, İstanbul, 1972.

CEVİZCİ, Ahmet, Paradigma Felsefe Sözlüğü, Paradigma yay., İstanbul, 2000.

el-CEVZÎ, Tâcü's-Sünne Cemâluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (v. 597
h.), el-Muntazam fi Tevârîhi'l-Mülûki ve'l-Ûmem, tah. Süheyl Zekkâr,
Dâru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan, 1415 h., 1995 m.

el-CEZERÎ, İzzuddîn İbnü'l-Esîr (v. 630/1233), el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb, Dâru
Sâdır, Beyrut, ts.

CONDON, John C., Kelimelerin Büyülü Dünyası, Anlambilim ve İletişim, (çev.
Murat Çiftkaya), İnsan yay., İstanbul, 1998.

ÇİÇEK, M. Halil, Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin Külliyyat'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri,
Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Konya, 1992.

ed-DÂVÛDÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ali b. Ahmed (v. 945 h.), Tabakâtü'l-
Müfessirîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, ts.

EKİN, Yunus, Kur'an'a Göre İnançsızlık, Işık yay., İstanbul, 2001.

ENÎS, İbrahim, ve arkadaşları, el-Mu'cemu'l-Vesît, ts.

el-ETÂBEKÎ, Cemaluddin Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağriberdî (v. 874 h.), en-
Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısr ve'l-Kâhire, Vizâretü's-Sekâfeti ve'l-

İrşâdi'l-Kavmî el-Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-Amme li't-Te'lîf ve't-Tercemeti ve't-Tibâati ve'n-Neşr, ts.

FAZLUR RAHMAN, İslâm, trc., Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Selçuk yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1992.

HACI HALİFE, Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdullah, Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn, nşr. Şerefuddin Yalkaya, Vekâletü'l-Mearifi'l-Celîle fî Matbaatiha'l-Behiyye, İstanbul, 1360 h., 1941 m.

el-HAMEVÎ, Yakût (v. 626/1299), Mu'cemu'l-Üdebâ, Daru'l-Me'mûn, ts.

el-HANBELÎ, Ebu'l-Felâh Abdulhay İbnü'l-İmâd (v. 1089 h.), Şezerâtü'z-Zeheb fî Ehbâri min Zeheb, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

el-HANSÂRÎ el-İSBEHÂNÎ, el-Mirzâ Muhammed Bâkır el-Müsevî, Ravdâtü'l-Cennât fî Ahvâli'l-Ulemâi ve's-Sâdât, tah. Esedullah İsmâîliyyân, Mektebetü İsmâîliyyân, Tahran, 1392 h.

el-HATÎBÜ'L-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (v. 463 h.), Târîhu Bağdâd, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Bağdat, Matbaatü's-Saâde, Mısır, 1349 h., 1931 m.

HEYUTÛ, Muhammed Hasan, el-İctihâd ve Tabakâtü Müctehidî's-Şâfiyye, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1409 h., 1988 m.

IZUTSU, Toshihiko, Ku'anda Dini ve Ahlakî Kavramlar, (çev., Salahattin Ayaz), Pınar yay., İstanbul, 1991.

_____, Kur'an'da Allah ve İnsan, (çev Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts.

İBN ABBÂS, Abdullah, Garîbu'l-Kur'an, tah. Muhammed İbrahim Selim, Mektebetü'l-Kur'an, Kahire, ts.

İBNÜ'L-CEZERÎ, Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed (v. 833), Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ, nşr. G. Bergstraesser, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1402 h., 1982 m.

İBN CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osman, el-Hasâis, Daru'l-Hüdâ, Beyrut, ts.

İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (v. 681/1228), Vefeyâtü'l-E'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân, tah. İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut, ts.

İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ el-Hâfız (v. 774 h.), el-Bidâye ve'n-Nihâye, tah. Ahmed Abdulvehhâb Fetîh, Dâru'l-Hadîs, Kahire, ts.

İBN KUTEYBE, Abdullah b. Müslim, Tefsîru Garîbi'l-Kur'an, ts.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem, Lisânü'l-Arab, Dâru Sâdir, Beyrut, ts.

İBN NEDİM, el-Fihrist, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, ts.

İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, Heyet, M.E.B Devlet Kitapları, M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1979.

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996.

JEFFERY Arthur, The Foreing Vocabul'ary of the Qur'an, trc. Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, Kur'an'daki Yabancı Kelimeler, Basılmamış Tercüme.

KAL'ACÎ, Muhammed Ravvâs, Lüğatü'l-Kur'an Lüğatü'l-Arabî'l-Muhtare, Daru'n-Nefâis, 1. baskı, 1408 h., 1988 m.

KARAÇAM, İsmail, Sonsuz Mûcize Kur'an, Çağ yayınları, İstanbul, 1990.

KARAMAN, Hayreddin, Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi, Nesil Yayınları, İstanbul, 1989.

el-KAYSÎ, Mekkî b. Ebî Tâlib (v. 437), el-Umde fi Garîbi'l-Kur'an, şerh ve ta'lik Yusuf Abdurrahman Mar'aşlî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981.

KEHHÂLE, Ömer Rıza, Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mektebetü'l-Müsennâ, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, ts.

el-KÎSÎ, Ebû Muhammed, Mekkî b. Ebî Talib (v. 437 h.), el-Umde fi Garîbi'l-Kur'an, tah. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı, 1. baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1401 h., 1981 m.

KOÇ, Mehmet Akif, İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri İbn Ebî Hatîm (ö.327/939) Tefsiri Örneğinde Bir literatür İncelemisi, Kitabiyat, Ankara, 2003.

KURT, Mustafa, Hicrî III. Asırdaki Tefsir Çalışmaları ve İbn Kuteybe'nin Tefsir Anlayışı, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.

KÛRD ALÎ, Muhammed, Künüzü'l-Ecdâd, 2. Baskı, Dâru'l-Fikr, Suriye, Dimeşk, 1404 h., 1984 m.

MAHLÛF, Hasaneyn Muhammed, Kelimâtu'l-Kur'an Tefsîr ve Beyân, Kâhire, 1375 h., 1956 m.

MEKRİM, Abdu'l-Âl Sâlim, Garîbu'l-Kur'ani'l-Kerîm fî Asri'r-Resûli ve's-Sahâbeti ve't-Tâbiîn, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1417 h., 1996 m.

MENNÂU'L-Kattân, Mebâhis fî Ulumi'l-Kur'an, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.

MUTÇALI, Serdar, Arapça Türkçe Sözlük, Dağarcık, İstanbul, 1995.

NAM, Mehmet, Taberî Tarihinde Hz. Mûsâ ile İlgili Verilen Bilgiler Üzerine Bir Araştırma, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1996.

NASSÂR, Hüseyin, el-Mu'cemü'l-Arabî Neş'etühü ve Tatavvuruhu, Dâru Mısır li't-Tıbâa, Kahire, 1968.

en-NEVEVÎ, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn b. Şeref (v. 676-77/1278), Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-Lügât, nşr. İdâretü't-Tibâati'l-Müniriyye, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, ts.

ORDULU, M. Akif, Türkçe Sözlük, Feza Gazetecilik, İstanbul, 2001

er-RÂĞİB el-İSFEHÂNÎ, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Muhammed (v. 503/1109), el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

RUFYDE, İbrahim Abdullah, en-Nahv ve Kütübü't-Tefsîr, ed-Daru'l-Cemâhîriyyetü li'n-Neşr ve't-Tevzi' ve'l-İ'lân, 3. Baskı, Bingâzî, 1990.

es-SAFEDÎ, Salâhuddîn Halîl b. Aybek (v. 764/1362-63), Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât, 2. Baskı, Dâru'n-Neşr Firanziştâyiz, 1394 h., 1974 m.

es-SEYRAVÂN, Abdulazîz İzzuddîn, Mu'cemu Tabakâti'l-Huffâz ve'l-Müfessirîn mea' Dirâsetin ani'l-İmâm es-Suyûtî ve Müellefâtihi, Alemu'l-Kütüb, 1. Baskı, Beyrut, 1404 h., 1984 m.

_____, el-Mu'cemu'l-Cami' li Garîbi'l-Kur'ani'l-Kerîm, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1.baskı, Beyrut, 1986.

SEZGİN, Fuat, Tarîhu't-Türâsi'l-Arabî, Arapçaya trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî, İdâretü's-Sekâfetü ve'n-Neşr bi'l-Camia, 1403 h., 1983 m.

es-SİCİSTÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Azîz (v. 330 h.), Garîbu'l-Kur'an alâ Hurûfi'l-Mu'cem, tah. Ahmed Abdülkâdir Salahıyye, 1. Baskı, Dımeşk, 1993.

SUYÛTÎ, Celaleddîn Abdurrahman (v. 911 h.), el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an, takdim ve ta'lik Mustafa Deyb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, Dımeşk, Beyrut, 1416 h., 1996 m.

_____, el-Mühezzeb fî mâ Vekaa fi'l-Kur'an'i mine'l-Muarreb, tah., et-Tehâmî er-Râcî el-Haşimî, Sandûku İhyâi't-Turasi'l-İslâmî, ts.

eş-ŞEHBÂNÎ, Sekîne, Muhtasar Târihi Dımeşk li'bni Asâkîr, Dâru'l-Fikr, ts.

eş-ŞEYBÂNÎ EL-KİFTÎ, Vezîr Cemaluddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Yûsuf b. İbrahim (v. 646 h.), el-Muhammedûn mine's-Şuarâi ve Eş'âruhum, tah. Riyad Abdulhamîd Murâd, 2. Baskı, Dâru İbn Kesîr, Dımeşk, Beyrut, 1408 h., 1988 m.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v. 310), Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an, Zabt Tevsîk Tahrîc Sıdkî Cemîl el-Attâr, Takdîm eş-Şeyh Halîl el-Meys, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan, 1415 h., 1995 m.

_____, Tefsîru't-Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an li Ebî Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, tah., Ahmed Muhammed Şakir ve Mahmûd Muhammed Şakir, Daru'l-Mearif, c. I-XV, Kahire, ts.

_____, Tefsîru't-Taberî el-Müsemmâ Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'an, Dâru'l-Kütübi'l-İlmeyye, Beyrut, Lübnan, ts.

_____, Târîhu't-Taberî Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 6. Baskı, Dâru'l-Mearif, ts.

TALEB, Abdülhamîd es-Seyyid, Garîbu'l-Kur'an Ricâluhu ve Menâhicuhu min İbn Abbâs ilâ Ebî Hayyân, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1986.

TAŞKÖPRÜZÂDE, Ahmed b. Mustafa, Miftâhu's-Saade ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzûâtî'l-Ulûm, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, tah. Kamil Kamil Bekrî, Abdulvehhâb Ebu'n-Nûr, ts.

et-TUCÎBÎ, Ebû Yahyâ Muhammed b. Sumâdih (v. 419 h.), Muhtasar min Tefsîri'l-İmâm et-Taberî, tah., Muhammed Hasan Ebu'l-Azm ez-Zefîfî, el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Amme li't-Te'lif ve'n-Neşr, 1390 h., 1970 m.

TURGUT, Ali, Tefsir Usûlü ve Kaynakları, M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. Nu. 44, İstanbul, 1991.

el-YEZÎDÎ, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Yahya b. el-Mübârek (v. 237 h.), Garîbu'l-Kur'an ve Tefsîruhu, tah. Muhammed Selîm el-Hâcc, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1405 h., 1985 m.

YILDIRIM, Suat, Kur'an-ı Hakîm ve açıklamalı Meali, Işık yayınları, İstanbul, 2002.

_____, Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri, Kayıhan Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 1983.

ULUTÜRK, Veli, Kur'an-ı Kerim'in Muhtevasına Dair Eserler, Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Kur'an ve Hadis Bilimleri Kürsüsü Seminer Çalışması, Erzurum, 1978.

UMEYRE, Abdurrahman, Dekâiku Lüğati'l-Kur'an fi Tefsîri İbn Cerîr et-Taberî, Alemu'l-Kütüb, Beyrût, 1413 h., 1992 m.

ez-ZEHEBÎ, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman (v. 748/1374), Mîzânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl, tah. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, Lübnan, ts.

_____, Tezkiretü'l-Huffâz, 2. Baskı, Dâiretü'l-Mearifi'n-Nizâmiyye, Haydarâbâd, 1333 h.

_____, Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakâti ve'l-E'sâr, tah. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Şuayb el-Arnaût, Salih Mehdî Abbâs, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1404 h., 1984 m.

_____, Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-E'lâm, tah. Ömer Abdusselâm Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.

_____, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, tah. Şuayb el-Arnaût, Ekrem el-Bûşî, 4. Baskı Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1406 h., 1986 m.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, 2. baskı, 1396 h., 1976 m.

ez-ZERKEŞÎ, Bedruddîn Muhammed b. Abdillah, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an, tah., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 1. baskı, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, 1376 h., 1957 m.

ez-ZİRİKLÎ, Hayreddin, el-E'lâm Kâmûsu Terâcimi'l-Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Müsta'ribîn, ve'l-Müsteşrikîn, 9. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, Lübnan, 1990.

ZUHAYLÎ, Muhammed, el-İmâm et-Taberî, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1410 h., 1990 m.

MAKALELER

ABDULHAY, Saîd, “et-Taberî”, Mecelletü'l-Ezher, c. 53, sayı 11, Kahire, 1981, s. 2020-2021.

ALBAYRAK, Halis, “Taberî ve Kırâat (Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kurân çerçevesinde)”, Kur'an ve Tefsir Araştırmaları- IV, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s.355-384.

ALBAYRAK, İsmail, “Kuran Ayetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış”, Marife Bilimsel Birikim, yıl 2, sayı 3 (2002), s. 156.

AYTEKİN, Arif, Taberî'nin Akidesi, TDV İslam Ansiklopedisi, Taberî maddesi içinde yayınlanacak makale.

CERRAHOĞLU, İsmail, “Tefsirde Atâ b. Ebî Rabah ve İbn Abbas'tan Rivayet Ettiği Garîbu'l-Kur'an'ı”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.22, Ankara, 1978, s. 17.

GÜLŞEN, Ekrem, “İbn Cerîr et-Taberî Kârien ve Müfessiran”, Basılmamış çalışma, Külliyyetü Usûli'd-Dîn, Riyad, 1986.

FURKÂNÎ, eř-Şeyh, “Garîbu’l-Kur’an: Kâime Bibliyografîyye”, Risâletü’l-Kur’an, sayı: 3, Kum, 1411 s. 160-191.

GÜMÜŞ, Sadreddin, “Garîbu’l-Kur’an Tefsirinin Doğuşu”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 5-6, 1987-1988, İstanbul, 1993, s. 9-26.

HASV, Muhammed Abd, “Eseru’l-Kur’an fi’l-Lügati” Mecelletü Camiati Saddâm li’l-Ulûmi’l-İslâmiyye, 2. sayı, 1416 h., 1995 m, s. 83-95.

HÂŞİM, el-Hüseynî Abdulmecîd, “Ebû Ca’fer et-Taberî Şeyhu’l-Müfessirîn ve İmâmu’l-Müerrihîn”, Mecelletü’l-Ezher, c. 35, sayı 7-8, Kahire, 1964, s. 840-843.

İBRAHİM, Zeyyân Ahmed el-Hâc, “Ba’du Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerîm Beyne’l-Arabiyyeti ve’t-Ta’rîb”, Mecelletü Mecmai’l-Lügati’l-Arabiyye, c. 53, s. 136-152, 1988, trc. Bostancı, Ahmet, “Kur’an-ı Kerim’de Arapça Oldukları Tartışmalı Kelimeler” SAÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi c. 2, s.185-202, Sakarya, 2000.

el-KEVSERÎ, Muhammed Zâhid, “Mâ Hiye’l-Ahrufu’s-Seb’atü”, trc. Ekin, Yunus, “Yedi Harf Nedir?” SAÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6/2002, s. 105-112.

KÜRD ALÎ, Muhammed, “Künüzü’l-Ecdâd İbn Cerîr et-Taberî”, Mecelletü’l-Mec’mei’l-İlmî el-Arabî, c. 22, cüz 19., Dımeşk, Şevvâl Zül’ka’de, 1366, Eylül Teşrîni Evvel, 1947, s. 385-391.

el-MER’AŞLÎ, Yusuf Abdurrahman, Tefsiru Garîbu’l-Kur’an: Dirâse ve Tahkîk Risâleteyn ve Meâcim, Basılmamış Doktora Tez Tanıtımı, s. Havliyyât Dergisi, 6. cilt, , Beyrut, 1991-1992, s. 275-282.

en-NEVÂVÎ, Mahmûd, “İmâmu’l-Müfessîrîn İbn Cerîr et-Taberî”, *Mecelletü’l-Ezher*, c. 22, Kahire, 1950, s. 459-462.

TAKİYYÜ’L-HAKÎM, Hasan Muhammed, “Meni’l-lezî İbtekere fî Garîbu’l-Kur’an, el-Mevsim, Sayı: 2-3, yıl: 1, Beyrut, 1989, s. 630-632.

YAZICIOĞLU, Ruhattin, “Dil-Kültür İlişkisi” *EKEV Akademi Dergisi*, 11 (2002), s. 22-40.

ÖZGEÇMİŞ

1971 yılında Düzce'de doğdu. İlköğrenimini İstanbul'da Yenibosna Zafer İlkokulu'nda tamamladı. 1989 yılında Bakırköy İmam Hatip Lise'sinden mezun oldu. Aynı yıl üniversite imtihanını kazanarak girdiği Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakülte'sinden 1994 yılında mezun oldu.1996 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalında “Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî Tefsirinin III. ve VI. Ciltlerinin Fihristi” isimli Yüksek Lisans tezini tamamladı. Aynı yıl aynı bölümde Doktora eğitimine başladı. 1995 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. Halen Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Araştırma Görevlisi olarak görevine devam etmektedir. Evlidir. Bir çocuk babasıdır.

